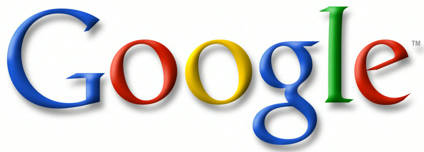

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

Digitized by Google

Hungary

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

E [redacted] is [redacted]
165
2239
May 24
144

A

NÁDORI ÉS ORSZÁGBÍRÓI HIVATAL

EREDETE ÉS HATÁSKÖRÉNEK TÖRTÉNETI KIFEJLŐDÉSE.

IRTA

FRANKL VILMOS.

Digitized by Google

Digitized by Google

A

NÁDORI ÉS ORSZÁGBÍRÓI

HIVATAL

EREDETE ÉS HATÁSKÖRÉNEK

TÖRTÉNETI KIFEJLŐDÉSE.

IRTA

(FRANKL VILMOS.)
Fraknói, Vilmos

PESTEN, 1863.

KIADJA PFEIFER FERDINÁND.

Digitized by Google

For Ty
F

JAN 4 1933

Nyomatott Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál.

Digitized by Google

NAGYSÁGOS

PAULER TIVADAR ÚR

K. TANÁCSOS, M. K. EGYETEMI É. NAGYSÁGOS RECTOR,
NY. R. JOGTANÁRNAK SAT.

tisztelete jeléül ajánlja

a szerző.

Digitized by Google

Digitized by Google

1862. február havában a m. k. egyetem az időszerinti nagyságos Rectorának nagylelkű ajánlata folytán, a jog- és államtudományi kar a következő pályakérdést tűzte ki: „Fejtessék ki a nádori és országbírói hivatal eredete és hatásköre.“

A m. k. egyetem ujjáalakításának 82-ik emléknapján 1862. sz. Iván hó 25-én kiosztott jutalmak egyikét e sorok irójának pályaműve nyerte.

A t. birálók kedvező jelentése, valamint a dolgozat tárgyának történeti érdeke és fontossága: indítottak arra, hogy azt mindenoldalú új átdolgozás után közrebocsássam.

Digitized by Google

Hazánk alkotmányának sem egésze, sem részei nem rövid napok gyártmánya, nem octroyált charták szüleménye; nem fejedelmi nagylelküség, vagy a körülmények kényszere hivta azt életre: hanem test, mely századok lefolyása alatt fejlődött és változott, míg ez időszerinti alakját fölvevé.

Ennélfogva a nádori és országbírói hivatal hatáskörét történeti fejlődésében követni kivánván, kimutatni szükséges, mily phásisokon ment át azon két országos főhivatal, mint fejlődött ki hatásköre, míg azt azon határok által körülvonalazva látjuk, melyeken belül mintegy tizenöt év előtt működött.

A mi a dolgozat fölosztását, belelrendezését, egyszóval technikai oldalát illeti: a kitűzött kérdés alakja és a tárgy természetéből folyt két főrészre való fölosztásának szükségessége: az első a nádori, a második az országbírói hivatal eredete és hatásköréről értekezvén.

Az ezen egyes főrészeken belül követendő modorra nézve azonban egy ideig megállapodni nem tudtam. Kettő állott rendelkezésemre. Az egyik a tisztán chronologiai, melyet elfogadva idő-, és jobban mondva évrendben kelle vala fölsorolnom azon mozzanatokat, melyek, mint ezen két hivatal hatáskörének kifejlődésére befolyással birók, emlékeinkben följegyezvék. A második, az inkább rendszeres modor, melynek nyomán — újabb közjogi iróink példájára — például a nádor összes jogait és kötelmeit bizonyos részekre, illetőleg pon-

Digitized by Google

tokra osztva, mindegyik pont rovata alatt az arra vonatkozó adatokat összeállítani és földolgozni kell vala.

Végre egyik modor sem látszott teljesen elfogadhatónak. Nem az első, mert az valamint természetellenes, úgy egyszersmind minden áttekintést merőben lehetetlenitő; nem a második, melyet ujabb közjogi iróink — nem annyira az egyes hivatalok hatáskörének történeti kifejlődését, mint inkább csak tényleg fönálló hatáskörét tárgyalva — igen helyesen és célszerüen használhatnak ugyan, nem úgy azonban mi. Azon meggyőződésből indulva ki tehát, hogy „veritas — itt is — in medio sita," mindkét modort egyesítve és összekötve tartám egyedül helyesen alkalmazhatónak.

Miért is jónak láttam, mind a nádori, mind az országbírói hivatal hatásköre kifejlődésének történetét a tárgy természetéből kifolyó korszakokra osztani, azon korszakokon belül — a mennyire lehet — az érintett rendszeres modort alkalmazván.

A szoros viszony és összefüggés úgy kivánta, hogy mindkét hivatal eredete és hatáskörének kifejtése után, szólljak még azok betöltési módjáról is. Azonfölül a nádorispáni hivatal eredetének tárgyalását megelőzőleg, szükségesnek tartom, röviden értekezni a „nádorispán" elnevezés eredetéről, különösen azon oknál fogva, mert ezen kérdés, bár többek által tárgyaltatva, tisztába hozottnak még távolról sem mondható.

A kitüzött cél elérésére használt eszközöket illetőleg, megkülönböztetjük a kutfőket a segédforrásoktól.

Az előbbiekhez tartoznak: 1. Országos törvényeink [1]; és 2. Okleveleink, a kiadottakat nagy-

[1] Corpus Juris Hungarici Buda 1844. 1. 2. kk. folio. — Kovacsics M. G. Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Buda 1790. Supplementum ad Vestigia Comit, R. H. Buda 1798. 1 - 3. k. Kovacsics J. Silloge Decretorum R. H. Pest 1818.

Digitized by Google

részt Fejér gyüjteményéből [1]) vevén, a kiadatlanokat pedig főleg Czech János kézirataiból.

Ez utóbbiakra vonatkozólag megjegyezni kivánom, hogy megnevezett fáradhatlan történetbuvárunknak történeti munkássága kiválólag s majdnem kizárólag három tárgyban öszpontosult; értem: Győrvármegye, város, püspökség és káptalan; a magyarországi zsidók és végre országos főhivatalaink, különösen a nádori hivatalnak történetét. Ennek következtében élete végeig gyüjtötte az adatokat, melyek valóban nagyszerü, és mondhatnók azon tárgyakra nézve jelenleg páratlan gyüjteményt alkotnak; és nem csak a már napvilágot látott munkák kivonataiból, hanem magán és közlevéltárak kiadatlan emlékeiből is állanak. Ez utóbbiak közöl kiemeljük a szent mártoni főapátság, a Győr vármegye és városa, a győri püspökség és káptalan de különösan a m. k. kamara levéltárát, mely utóbbinak ő élte végszakában igazgatója volt. [2])

A jelen munkának újabb átdolgozásánál azon kedvező helyezetben voltam, hogy ezen a m. tudományos Akademia birtokában levő kézirat gyüjteményt is fölhasználhattam.

Végre, tulajdonképen mint sem a törvények sem az oklevelekhez nem tartozó, érdeke és fontosságánál fogva, kiemeltetni érdemel itt az ugynevezett „Regestum de Várad“ mely 1201. és 1232. között tárgyalt számos pörök és egyéb törvénykezési ügyek följegyzéséből áll; [3]) melyről valóban áll az, mit Bartal

---

[1]) Codex Diplomaticus Regni Hungariae Ecclesiasticus et Civilis 42. Volumen. Pest 1833—1846.

[2]) Czech az utóbbi irányban való tevékenységének némi eredményeként 1848-ban már sajtókészen állott ily cimü három füzetből álló dolgozata: „Magyarország nádorainak és királyi helytartóinak korrendileg szerkesztett névsora.“ Kiadatását valószinüleg a közbejött forradalom akadályozá meg. Azután folytatá az adatok gyüjtését; a munka átdolgozását és kiadásának eszközlését azonban már halála tette lehetetlenné.

[3]) Endlichernél Rerum. Hung. Mon. Arpad. 1848. 640—742. ll.

Digitized by Google

irt „ut decies Regestum hoc si legas, adhuc tanem sit, quod repetita lectione referri in adversaria mereatur. [1])

Ide sorolandók még általán hazai történetünknek kutforrásai: krónikák, országgyülési naplók s. a. t..

A segédforrásokhoz tartoznak általán közjogi és történeti fontosabb munkáink. Az előbbiek között első helyen említendők Bartalnak valóban nagyszerü „Commentárius"ai; [2]) továbbá Cziráky, [3]) Virozsil [4]) és Récsi [5]); az uttóbbiak között pedig Pray [6]), Katona [7]), Fessler [8]), Engel [9]), és Szalay [10]) történeti munkái; nem említve másokat, valamint kisebb terjemü egyéb értekezéseket és más közleményeket, melyek illető helyeiken megneveztetni fognak.

Mint tárgyunkkal foglalkozó monographiák, említést érdemelnek: Kovacsics György Márton nagybecsü kéziratai a m. nemzeti Muzeumban, [11]) Bél [12]), Szarka és Fejérvári Károly [13]) munkái; Nagy Gábor [14]) Németh J. [15]) és Podhraczky József [16]) értekezései. —

---

[1]) Comment. Tom. I. Lib. I. 42 l.

[2]) Comment. in satus jurisque publici aevi medii in Hungaria historiam Libri XV. Pozsony 1847. 1—3. kk.

[3]) Conspectus juris publici Regn. Hung. Bécs 1851. 1—2. kk.

[4]) Juris publ. Hung. Specimen quintum Buda 1853.

[5]) Magyarország közjoga Pest 1851. II. füzet

[6]) Historia Regni Hung. Buda 1801. 1—3. kk.

[7]) Historia Critica Reg. Hung. 1—42. kk.

[8]) Gesch. der Ungarn u. ihrer Landsassen Lipcse. 1817. 1—10. kk

[9]) Gesch. des ung. Reiches Bécs 1853. 1—5. kk.

[10]) Magyarország Története 1852—62. 1—6. kk.

[11]) Adversaria de variis Comitum generibus qui olim et ex parte hodieque sub corona regni Hung. floruisse comperiuntur. Item in specie Commentationes jurispublici de officio Palatinatus Regni Hung. et dignitatibus eidem conjunctis. n. muz. 154. szám. folio.

[12]) De Archiofficiis Regni Hungariae Lipcse 1749.

[13]) Conjectura de origine potestate et antiquitate nominis Nadorispán Soprony. (Év nélkül.) — Dissertatio de veteribus R. Hung. Comitibus I. Comites Palatin R. 1055—1535. II. Comites R. Curiales 1055—1618.

[14]) Nádori ajándéklevelek. Tud. gyüjt. 1836. III. R.

[15]) Nádorispán név eredetéről Tud. gyüjt. 1839. VII. R.

[16]) A nádori hivatal és név eredete Akad. Értesitő 185°/₁. II. f. És:

Digitized by Google

Állításaimat — befejezésül megjegyezem — mindenkor közvetlenül a forrásokból merített védvekkel, okleveles támokkal fogom istápolni, magamról is elmondani kivánván azt, mit Bartal oly szépen kifejezett és valósított „Cunctis et singulis in argumentis quantum potui, non adivi modo et consului, sed et ipsa eorum verba apposui, gnarus probę commoditatis, qua qui statim ante oculos sunt, leguntur, periculi, quo secus negliguntur fontes." [1])

Nádorispán eredete és hatásköre 1492-ig. U. o. 1856. II. f. Valamint megérinteni kivánjuk még Praynak kéziratban maradt s legujabban ily cim alatt kinyomatott dolgozatát: Georgii Pray Series Chronologica Palatinorum Ung. Budae 1863. És egy csekélyebb jelentőségü müvet: Idea de Palatino sive Palatinus ex primaeva constitutione erutus 1790 4.

[1]) Comment. I. 38. lap.

A „nádorispán“ elnevezés eredete.

Történetviszgálóink egykor kedvöket lelték, néha-néha a szónyomozás idegen országába kikalandozni, hol nem birván e tekintetben még szilárd tudományos elvekkel, vizsgálódásaikat igen ritkán koronázta siker. „Mai nap — mint helyesen megjegyzi az „Uj Magyar Muzeum“— a körök szorosan elválasztvák és tudományos szakkészültség nélkül a legjobb erő, a legjobb esetben is csak kegyes elnézésre tarthat számot.“ [1]) E sorok irója belátva ezen megdönthetlen igazságot, és egyszer-smind sajnosan tapasztalva vajmi gyakran, mily tévutakra vezettettek még nagynevü történészeink is azon tömkelegben; mert delejtü nélkül szükölködvén magukat helyesen tájékozni nem tudák: a nyelvészkedés sikamlós teréről ennélfogva távol maradni kiván.

De annak dacára a „nádorispán“ elnevezés eredetének meghatározása tárgyunkkal a legszorosabb összefüggésben levén, nem lesz fölösleges itt röviden megismerkedni azon hypothesisekkel: melyek újabb és régibb iróink által a „nádorispán“ elnevezés származtatására vonatkozólag fölállíttattak, birálati szemlét tartani azon érvek fölött, melyek azok támogatására fölhozattak és kijelölni, melyik azok közöl a legvalószinübb; miután mint sok más esetben itt is határozott itéletet hozni alig lehet. —

---

[1]) 1858. I. félév 118. lap.

Digitized by Google

Voltak régebben többen, kik a „nádorispán“ szót, a sláv „na dvor zsupán“ (udvarnál ispán) szavakból képzettnek állíták; kiemeljük ezek közöl Timont [1]), Dankovszkyt [2]) és Sándor Istvánt [3]), kik azonban ezen nézetöket a hangzat hasonlatosságán kivül egyéb érvvel épen nem támogatják. És ezen már magában véve valószinütlen nézet még valószinütlenebb sőt egészen alaptalannak fog föltünni, ha tudjuk, hogy azon szavakat, melyekből szerintök az érdekelt elnevezés alakult, őseink nem a sláv nyelvből vették át, hanem nyelvökben birták mielőtt még slávokkal egyáltalában érintkezésbe jöttek volna. Ha a szent István II. törvénykönyvének 50-ik és 55. t. c.-ben előforduló Udvornik szó létezéséből érvet vonni nem szándékozunk is, mint ezt mások tehetni hitték, döntő érv az, hogy a „dvor“-féle gyök a kurdis, perzsa, görög, szanszkrit, part és egyéb keleti nyelvekben létezik, és ennélfogva őseinknek ezekkel rokon nyelvében, már ázsiai bölcsőjében meg volt. [4]).

A mi pedig az „ispán“ szónak a „zsupán“-bóli származtatását illeti, ez sem oly kétségtelen, mint sokan hinnék; mert ime följegyzett traditiónk arról győz meg minket, hogy ezen névvel már Atilla hunnjai is ne-

[1]) Hungaris Palatinus appellatur Nador (antique Nadur) Ispán. Nadur non est nativum ungaricum, sed adscitium vocabulum aptatum ex duobus na dwur slavonicis significans aulae praefectum. Imago Novae Hungariae cap. IX.

[2]) Magyaricae linguae lexicon 948. lap.

[3]) Nádorispán ezen két tót szóból eredett, na dwúr és pán vagy zsupán, a mi is épen annyi mint Comes Palatii. Szarka és Molnár urak mindenképen iparkodtak, hogy magyarból, vagy Nádor ur ispányból származtathassák, de az hihetetlen, hogy későbbi eleink a nagy urat Nádorrá rontották volna. Sokféle VIII. darab 143. lap. Utánna többen, különösen sláv történetirók csatlakoztak ezeknek nézetéhez, a nélkül azonban, hogy ezt okadatolni és hihetővé tenni ők is képesek lettek volna. Igy Kopitár Wiener Literatur Zeitung 1813. Febr. 272. l. Megcáfolta Jankovics u. o. 1814. I. f Intelligenzblatt 17. l.

[4]) Klapróth J. Kaukasische Sprachen 211. lap. V. Ö. Podhraczkyt Uj Magy. Muz. 185⁰/₁. I. f. XXXV. lap.

Digitized by Google

vezék hadi főnökeiket; [1]) a ki pedig krónikáinknak hitelt adni vonakodnék, annyit tagadni nem fog, hogy azon időben, midőn ezen traditió először papirra tétetett, tehát még a XIII-ik században, az „ispán" szót nyelvünk már oly régtől fogva birta, hogy ezen körülmény azon hiedelemre adott okot és alkalmat, mintha avval már őseik a hunnok is éltek volna. Azután Béla király névtelen jegyzője világosan irja, hogy az ungvári slávok főnöke ezek által „duká"nak [2]), őseink által ellenben „ispán"nak neveztetett.

Nagy János a „nádor" szót hasonló arab szóból származtatja, mely azon nyelvben „inclitus, illustris, incomparabilis" jelentéssel bir [3]) Podhraczky megjegyzi, hogy miután a nádor nem cimet hanem hivatalt jelentő név, e származtatás nem kielegítő. [4]) Mi N. J. származtatását elfogadhatónak nem tartjuk, P.

---

[1]) Ex — Hunis plures fuerant in exercitu Capitanei constituti, qui Hunnorum lingua S p a n i vocabantur, et quorum nomine tota Ispania pdstmodum est vocata. Bud. kiadás L. I. Cap. 3. 50. 1. 11. Hasonlóképen ír Túrocz I. 15. Schwandtnernél I. 67. lap. Oláh Miklós: Atilla. Cap. VIII. §. 5. 142. l. És Muglen is „Auch waren unter denselben vicleHaubtleute, die man nant Span in ungerischer Tzungen de von wart das ganz Land hyspania genennt." Kovacsics Scriptores Minores 11. lap. És már régente is ispánnal magyarították a latin Comes elnevezést. Ily értelemben használja e szót már Zsigmond király egy oklevelében, Tud. Gyüjt. 1825. VI. 63. lap. Fridrik császár 1459-ben Majláth Gesch. der Magyaren III. 193. lap és Heltay Gáspár is 1575-ben nyomatott krónikájában.—Ezért azonban Czechchel nem állítjuk, hogy a slávok vették tehát e szót a magyar nyelvből. (Kézirataiban a m. t. akad.) Megjegyezzük még, hogy Kovacsics véleménye szerint „Hungari ex voce Gespan detorserunt corruptam vocem suam Ispán, quare ideam vocis latinae Comes ..... exprimit ..... Hungari qui haec instituta inter se non habuerunt a vicinis potissimum germanis desumpserunt ea, et cum dignitatibus etiam ipsa nomina germanica. Gespan = Ispán, Burggraf = Porkoláb. (Kézirataiban a m. n muzeumban) Adversaria de div. Comitibus 84.

[2]) Ad castrum Hung. equitarunt, et cum castra metati fuissent circa murum, tum c o m e s eiusdem castri Laborcy nomine qui in lingua eorum D u c a vocabatur, fuga lapsus ad castrum Zemlum properabat.

Anon. Belae Regis Notarius Cap. XIII.

[3]) Parallelismus inter linguas Orient. et Hung 45. l.

[4]) I. h. XXXVI. l.

Digitized by Google

ellenvetésére azonban ennek dacára megjegyezni kivánjuk, hogy mint Szalay helyesen kiemeli, nem a „nádor", hanem a „nádor-ispán" szónak eredetét és jelentését kell fürkészni; [1]) igy pedig az „ispán" tekintetvén természetesen főnévnek, a „nádor" okvetlenül melléknév alak, az említettekhez hasonló jelentéssel. Azonban Nagy János állítása sem alaposabb a többieknél.

Hasonlóképen a keleti nyelvekből származtatja elnevezésünket Kállay; [2]) mire szerinte utal: a japáni császárok „Na-dairi" és „Na-darsin" neve, mely cimek Klapróth értelmezése szerint jelentik „le ministre de la maison du Dairi," vagy „grand officier de l' interieur;" [3]) azután a schemi nyelv ágazatokban divatos „natar, natzar, nadar, nador" igeformák, melyek Jáhn magyarázata szerint is fölvigyázókat, őröket jelentenek; [4]) a Dausiában Japánhoz közel levő „nador" hegy [5]), nadirschach, nador helység és a nadar koreischita nemzetségi név. [6])

Vannak ismét mások, kik a „nádor ispánt" e szavakból „nagy úr ispán" hiszik összevontnak a „gy" betűnek „d"-vé alakulása és az „ú"nak „o"vá változása által. Igy Orosz Ferenc [7]) Szarka János [8]) és Perger János [9]); mely elnevezést a nádorispán az előbbi szerint azon okból nyerte, hogy a „nagy" szó által a vármegye ispányaitól megkülönböztessék. Az utóbbi kettő ellenben ezen elnevezésnek — értem a „nagy úr ispán"t — okát abban véli föltalálni, hogy a Comes Palatinus a „nagy úr"nak (fejedelem) ispánja volt. A

[1]) Magyar. Tört. I. 118. lap· 165) jegyzet a.
[2]) A magy. t. Akadémiában kéziratban.
[3]) Journal asiat. 1833. 62. szám. 160. l.
[4]) Árab Gramm. 55. l. Wiener 640. l.
[5]) Ritter II. 276. l.
[6]) Journal asiatique 96. sz. 497. lap.
[7]) Orationes Procerum Regni Hung. Ginsburgi 1754. 114. l.
[8]) Conjecturae de origine sat. 6. s kk. ll.
[9]) A magyar és hazája régenten 19. l.

Digitized by Google

mi ez utóbbi okadatolást illeti, hogy ez mily gyenge alapokon nyugszik, kitűnik, ha megfontoljuk, hogy őseink fejedelmeiket „nagy úr"nak soha sem cimezték [1]), hanem a korona fölvétele után „király"-nak cimeztetnek, mint már szent István is mindenha „rex"nek, görög oklevélben pedig κϱαλnak nevezi magát. A miket Szarka fölhoz, értem a „nagyasszony — boldog asszony" s hasonlókból vont következtetéseket, az elméncke-désnek igen is beillik, komoly vizsgálódások eredményeül azonban nem tekinthető. Azonkivül, ha a Comes Palatinust azért nevezték nádornak, mert nagy úr (fejedelem) ispánja volt, úgy a Curialis Comest, és Parochianus Comiteseket is nádoroknak kellett és lehetett nevezni, miután ezek is a fejedelem ispánjai voltak. [2])

Az előbbi okadatolást már Németh megcáfolta. Itt tehát elég legyen annyit is megemlíteni, hogy a Comes Palatinus eléggé megkülönböztetve volt, mind a latin nyelven ezen, a Comes magnus, Comes Palatinus magnus; a magyarban pedig hasonértelmü kifejezések által. A N. J. által cáfolatul fölhozottakhoz még csak azt kivánjuk csatolni, hogy emlékeinkben nem csak Bank bán neveztetik „nagy úr"nak, hanem a vármegye ispánjai is. Sz. Margit IV. Béla leányának legendájában olvassuk: „de itt az ispánt nem úgy kell értenünk, hogy valami közispánnak felesége lett volna az asszony, vagy az több sórorok, kiket nevezünk ispán leányinak, hanem voltak vármegye ispánai és nagyurak." [3]) Hogy pedig itten ezen „nagy úr,

[1]) Stefano (Később IV. István király) vero .... U r u m-i dignitatem concesserunt, quo nomine ita apud Hungaros regni successor indicatur. Cinnamus Historiar. Libro V. Mig ellenben p. o. Bank bán „nagy úr"-nak neveztetik. „Historiás ének az n a g y ú r Bancbánrúl, miképen az András királnak feleségét megölte, az ő nagy vetkeért. Mikoron irtanak Krisztus Urunk születése után 1201. esztendőben." Nyom. 1573.

[2]) Tudományos Gyüjt. 1839. VIII. 7. r.

[3]) Vita S. Elisabethae Viduae et S. Margarethae Virginis edidit Georgius Pray Nagyszombat 1770. 374. l.

Digitized by Google

a vármegye ispánnak synonyma és magyarázata, kitünik abból, hogy az alatt a nádor nem értethetik, kit „nádrospán“ [1]) vagy „nádorispánnak“ nevez. [2])

Végre a a „nagy“ról oklevelesen ki nem mutatható, hogy az valaha „nad“nak iratott, mert a XIII-ik században a nag, nagi leirásokra akadni nagy helyett, s a mellett a „nádor“ első szótagja „nad“ mai napig meg nem tompult hanem hangzatosan ejtetik ki, ellenben a nagy tompa hangu s valamint a „nagyasszony“ is fönmaradt maig: szükség sem volt a „nagy urat“ megváltoztatni s azt nádornak elkeresztelni; kivált ha tekintetbe veszszük, hogy a szokás ma is nagy-urat, nem nadurt tartott fen: és az úr szó mindig úrnak, nem ornak mondatott és mondatik ki magyarul. [3])

Podhraczky tapasztalván, hogy a „Comes Palatinus“ számos oklevélben „magnus Comes“ és német nyelven „gros graff“-nak neveztetik: azon nézetét fejté ki, hogy a „nádor“ szó azon latin és német kitételeknek hű fordítása, a mennyiben a „magnus“ nagygyal, a comes pedig — mely szó tagadhatatlanul gyakran bíró értelemben is használtatik — a persa vagy médus eredetű „davar“ (biró) szóval adatott vissza, kimutatván, hogy „daturbár“ a pehlvi, és „davar“ a perzsa nyelvekben hasonló jelentéssel meg van; s ugyanazon gyök, ugyanazon értelemmel a „kádár“ szóban őseinknél is használatban volt a legrégibb időkben; „katusi“ pedig parthus nyelven törvénytudót (Gesetzbeflissener) is jelent; — szerinte tehát a „nádor“ rövidítése ezen kitételnek „nagy dee (= biró) ur.“

Ezen származtatásra a következőket kivánjuk meg-

[1]) Ott vala Erzsébet azon Moyses Nádorispán felesége, és Mátyás bán, ky vala Erdely hercheg, is vala Lazló királynak mestere és euryzeuje.“ J. m. 346. l.

[2]) Huzonhatodyk Sorornak vala neve, Soror Judit, es ez vala Moyses Nádorospánnak leánya; mely Moyses Nadrospán atta ez boldog azon clastromnak Igalt. (Ez áll az illető cikknek elején, a cikkben mindazáltal nem tétetik említés Moyses Nádorispánról.) I. m. 370. l.

[3]) Kállay érintett kéziratában.

Digitized by Google

jegyezni: először, hogy mint Szalay is figyelmeztet, a „nádort" az avval összekötött ispán szótól elválasztani nem szabad; ha tehát a nádor szóban a „nagy biró ur" már benfoglaltatik, úgy az egész ma használt kitétel az ispánt odaértve „nagy biró ur ispán" lett volna eredetileg, mi kétség kivül meg nem állhat; másodszor a bíró értelemben vett Comes latin szónak magyarítására őseink István alatt már semmi esetre sem használták volna a már akkor is elavult „kádár" gyököt, sem nem kölcsönöztek volna ilyet bármily keleti nyelvből, miután tudvalevő dolog, hogy a „biró" szó szent István korában nyelvünkben már létezett, mire a halotti beszédből következtetni lehet, hol az „extremum judicium" „birság napjával" fordíttatik; [1]) végre harmadszor igaz ugyan, hogy több oklevél és történeti emlék a nádort magnus Comes és gros graffnak nevezi, azonban erre nézve kiemelendő, hogy ezen és ily elnevezések csak a XIII-ik század közepetájt kezdének divatba jönni, s a legrégibb eddig ismert emlék Ottokárnak IV. Sándor pápához 1260-ban intézett levele, melyben Roland (nádor) Comes magnusnak neveztetik. Továbbá azon helyeken, hol a nádor Comes magnusnak neveztetik, a „Palatinus" szó igen hihetőleg mindenkor alattomban értetik s csak a rövidség kedvéért van kihagyva; mit megerősít azon körülmény, hogy több emlék és oklevélben az egész „magnus Comes Palatinus"-nak hangzó teljes cimet olvassuk. Igy Rogeriusnál „misit Rex maiorem suum Comitem Palatinum;" [2]) IV. Károly császár pedig 1372-ben igy ir Budáról az alexandriai patriarchához „az egész ügy majdnem eredménytelen marad, ha nincs a magnus comes Palatinus." [3]) És Ráphael Cerasinus is I. Lajos, Mária és Zigmond kortársa Gara Miklós nádort úgy nevezi. [4])

---

[1]) Endlichernél 746. lap.

[2]) Carmen miserabile Rogerius Archidiac. C. XIV. Schvandtner I.

[3]) Katona X. 507. lap.

[4]) In Continuat Chron. Veneti ab A. Dandulo. Lucius De Reg. Dalm. et Croat. L. V. c. 2. 409. l.

Digitized by Google

Ennyi röviden azon hypothesisekről, melyek részint támogató érvek hiánya, részint a fölhozott bizonyítékok gyengesége tekintetéből kevésbbé valószinüknek bizonyulván elfogadhatóknak nem látszanak; szollanunk kell, még tehát azon származtatásról, melyet Németh J. már 1839-ben elfogadott, okadatolt és védett, és melyet új érvekkel támogatva, mi is elfogadunk.

N. J. szerint a „nádorispán" a „nagy udvari ispán"ból vette összevonás utján eredetét, szószerinti fordítása a magnus Comes Palatinusnak. Szent István ugyanis és utódai udvarukban két főlisztet birtak, melyeknek egyikét per eminentiam Comes Palatinus, másikat pedig Comes Curialisnak nevezték az azon kori diplomatiai nyelven. Hogy már őseink ezen hivatal elnevezéseiket saját nyelvükre is áttenni el nem mulasztották kétséget nem szenved, valamint az sem, hogy ez már azon hivatalok alapíttatása első korában történt, mit az is bizonyit, hogy IV. Béla alatt, tehát a XIII-ik szárad középtájt a Comes Palatinus magyar neve, már oly alakban mint azt mai nap használjuk, széltében divatozott; azt hogy a „nádor" törzs szó senki sem állítván (miután, hogy a „nádor" szóban a „nagy"nak okvetlenül benfoglaltatni kell, minden kételyen fölül áll), bizonyos hogy az összevonás alapján készült átalakitásnak, már jóval előbb; az átalakítandó latin elemek latinból nemzeti nyelvünkre fordításának pedig még előbb kelle megtörténni.

Kérdés ezekután mikép nevezték őseink a nádort hazai nyelvükön? Ezen kérdésre határozottan válaszolni nem tudunk ugyan, azonban az utóbbi idők gyakorlata valószinüvé teszi, hogy azt szószerint lefordították; tudva levő dolog pedig, hogy a comest Ispánnal adták vissza, a palatinus pedig a palatiumból (pfalz) származván „palotai" vagy inkább, mi ugyanaz „udvari"nak neveztetett. A Palatinus Comes ennélfogva nyelvünkön valószinüleg udvari ispánnak hivatott, mely elnevezés, hogy a nádor kezdetleges hatáskörével

Digitized by Google

teljesen megegyezett, látni fogjuk. A második kérdés azután az: miképen neveztetett, őseink által nyelvükön a Curialis Comes? A felelet az imént kifejtett elvek nyomán az lesz, hogy ők itt is a szó szerinti és leghelyesebb fordításhoz ragaszkodva a curialist udvari, a comest ispánnal, a Curialis Comest udvari ispánnal magyarították; mely elnevezés ismét azon hivatal eredeti hatáskörével az 1222: IX. és 1231: XX-ik tt. cc. rendelkezéseik nyomán szintén teljesen megegyező volt.

Ez igy lévén, szükségképen megkülönböztetni kelle beszéd és irásban egymástól ezen két „udvari ispánt," kiknek hatáskörük különben különböző volt. Ezt pedig úgy érték el, hogy az egyik udvari ispán (a Comes Palatinus) neve elé a „n a g y" szócska állíttatott; még a másik megmaradott régi alakjában; a „nagy udvari ispánból, pedig lett a „n á d o r i s p á n."

Ellenveti azonban P o d h r a c z k y, hogy „az országbíráját soha sem nevezték udvari ispánnak, hanem ország az az király bírájának; már a régi halottas beszédben extremum iudicium = birság napja, tehát a biró nevezet közönséges volt." — Miből azután azt látszik következtetni, hogy a Comes Curialis nem neveztetvén udvari ispánnak, a Comes Palatinus magyar nevét amazt ettől a „nagy" szócska által megkülönböztetni nem volt szükség. Azonban ha kétségtelen is, hogy a bíró nevezet már azon korban is közönséges volt; megjegyzendő, hogy a curialis-t semmiképen sem lehetett eredetileg királyinak nevezni; azután eredetileg bírónak sem neveztethetett, mert hatásköre nem szorítkozott akkor mint most majdnem kizárólag biráskodásra, hanem kezdetben fölügyelője volt ő az udvari tiszteknek és a királyi uradalmakon lakókuak is. A P. által öntámogatására fölhozott „hofgraff" és „hofrichter" mellette mit sem bizonyít, sőt inkább ellene; mert mellőzve azt, hogy ezen utóbbi elnevezés a német nyelvben fönmaradt mai napig is főgazdatiszt, uradalmi fölügyelő, tiszttartó jelentéssel; a mely elnevezések alatt értett hivatalok szintén nem kizárólag biróiak. A „g r a f f" eredeti jelentésé-

Digitized by Google

nek nyomaira mai nap is akadunk, például: Hannover, Dánia és Oldenburgban hol a vizimunkák fölügyelői „Deichgraff"oknak; a hassiai tartománygrófságban, hol a várfelügyelők „Burggraff"oknak, és hazánkban is hol a bányák főtisztei „Berggraff"nak neveztettnek.

Hogy a „Comes Palatinus" elnevezés a XII-ik században valóban „udvari ispán" értelemmel birt, s igy annak neveztethetett és tényleg neveztetett is, valamint hasonlóképen a Comes Curialis is: bizonysága a Crescimir horvát fejedelem a szent Chrisogonról cimzett kolostorának adott adomány levele 1009-ből, melynek aláirásai közöttt olvassuk: „Bolislaus Curialis Comes,...... Petrus regalis Curiae Judex; [1]) a Curialis Comes alatt természetesen a mi Comes Palatinusunkat, az utóbbi alatt pedig Curialis Comesünket értetvén. —

Nézetünk szerint tehát a „nádor ispán" elnevezést származtató hypothesisek között ez utóbbi még a legvalószinübb. [2])

Az emlékek hiánya azonban távolról sem engedi meghatároznunk, mikor történt meg a „nagyudvari ispán"nak összevonása „nádor ispán"ná.

A XVI-ik század elején mint láttuk majd nádorispán majd nadrospan nevekkel találkozunk a Margitlegendában. [3]) II. Endre arany bullájának a XVI-dik század lefolyta alatt készült fordításában „Nadrispán" alak használtatik, [4]) valamint Verancz Antal krónikájában is, [5]) Tubero munkáiban Nader ispán és Nándorispán elnevezések fordulnak elő; [6]) ellenben Werbőczy Hármas könyvének egy 1611-iki

[1]) Fejér Cod. Dipl. I. 404. 5. ll. Hasonértelmü aláirásokkal találkozunk egy 892-iki oklevél alatt is „Jupanus Palatii.... Jupanus Cleoniae." Fejér I. 223. l.

[2]) Ezen véleményt fogadta el Czech is. (L. jegyzeteit m. t. Akadémiában.)

[3]) Pray kiadása 346. 370. ll.

[4]) Kovacsics Supplem. ad Vestig. Comit. I. 77. l.

[5]) Podhraczky eredeti két magyar krónika 1833.

[6]) Lad. Tuberonis Commentarii de temporibus suis. Schwandtnernél II. 368. 129. 144. 371. ll.

Digitized by Google

magyar fordítása a Palatinus Comest „Nádor Ispán"-nal forditván; [1]) és ezen alak napjainkig változatlanul megtartatott.

A mi a nádorispáni hivatal latin elnevezését illeti, tudva levő dolog, hogy a „Palatinus Comes"sel szent Istvánnak sem törvénykönyvei sem okleveleiben nem találkozunk. I. András két oklevele alatt találjuk a „Palatinus" nevet, [2]) melyet azonban nem birt kizárólag a nádor, hanem megosztott a tulajdonképeni Curialis Comessel [3]) és általán a királyi udvar főtisztjeivel. [4])

A XI. század másod felétől kezdve használtatnak a „Comes Palatinus" — „Comes Palatii," — „Comes Palatinus Regis" és „Comes Palatii Regis" cimek [5]); későbben előfordulnak a „magnus Comes" [6]) és „magnus Comes Palatinus" [7]) elnevezések; IV. Béla alatt pedig a „Comes Palatinus Regis" alakot a „Comes Palatinus" váltotta föl, mely azután napjainkig általános használatában megmaradott. Eredeti német nevei voltak: a régente használt [8]) „Gros graff" és ritkábban „Gros Vogt." [9])

[1]) Debrecen 1611. 271.

[2]) Fejér Cod. Diplom. I. 393. 394. ll.

[3]) Sz. László III. Decr. 3. tc.

[4]) Hartviknál. Schwandtner II. 23 l.

[5]) Fejér Cod. Diplom. II. 182. 348. 378. 415. sat.

[6]) IV. Béla 1260-ki levelében. Schwandtner I. 521. II.30. l. Ursinus Velius 186. l. Engel I. 194. l.

[7]) Carmen miserabile XIV. Fejér. Cod. IV. 3. Katona Hist. Crit. X. 567. l

[8]) A Pozsony város országgyűlési követeinek jelentései. Levelek junius 24. 1447. és március 25. 1450. Pozsonyvárosa levéltárában. Czech kézirataiból.

[9]) Haupts Zeitschrift für deutsches Alterthum. 1844. IV. 1. 2. 285. l. 1291. évről.

Digitized by Google

I.

A nádori hivatal eredete.

Ha valamely folyónak eredetét nyomoznók, annak medrét visszafelé kellene követnünk, mig azon ponthoz érünk, hol szemeink szemlélik, mint ömlenek a forrás kristálytiszta hullámai az anyabérc méhéből. De mit tennénk oly esetben ha azt veszszük észre, hogy a folyam egyszerre a föld alatt eltünik, s annak kérge alatt folyását folytatja ugyan, de rejtve a fürkésző szemei előtt? Ez esetben a legközelebbi forrásokat kellene fölkeresnünk, hogy azokból ha nem is bizonyossággal, legalább lehető valószinüséggel kijelöljük azt, melyből a folyam eredett.

Ugy vagyunk a nádori hivatallal is. Ezt hasonlón a széles medrében, környezetében áldást terjesztve hömpölygő folyóhoz a nyomozó visszafelé kisérve elér ugyan szent István koráig; itt azonban meg kell állapodnia, mert az azon kori hiteles emlékek hiánya nem engedi azt folytatólag követni, eredeti forrásaig. Itt a következtetések terére lépve számos kérdés merül föl: Vajjon ezen nagy király, uj Mózesként, lángesze vesszejével a nemlét sziklájából idézte életre ezen országos főhivatalt? Vagy más tájakat termékenyitő folyóból hozta át csatornák utján saját országába? Vagy végre létezett e már itt is ezen folyó, s csak az emlékek hiánya temeté azt a feledés hantjai alá, s az első nagy király csak medrét szabályozá, csak folyásának adott új irányt?

Digitized by Google

Világosabban szólva: tudjuk, hogy a nádori hivatal szent István alatt már létezett; azon kérdés merül föl tehát, vajjon István eredetileg alkotta-e azt tisztán önlángesze sugallata folytán? Vagy a más országokban virágzó növényt ő plántálta-e át először hazánkba? Vagy végre létezett-e ezen hivatal, — ha más alakban is, — vagy ennek legalább csirája, az őt megelőzött időkben is, és ő csak uj alakot, uj hatáskört adott, jelölt ki annak? Ezen kérdésekre kell tehát felelnünk.

Az első kérdésre határozottan tagadólag kell felelnünk, mit mindenki már első tekintetre átlátni fog, ha a görögök κουροπαλατης-ei a frankok pfalzgrafjai, a horvátok Curialis Comesei; a scythák és parthusok; hunnok, avarok és vezérek korabeli magyarok nagybíráiról csak távolról is hallott valamit.

A második kérdésre már nehezebb a válasz; mert az annak eldöntésétől föltételeztetik, ha vajjon kimutatható-e, hogy hasonló, ha nem is azonos intézménynyel birtak őseink már István előtt e honban, birtak még régibb korban európai őseinknek ázsiai elei és azoknak rokonai? Azon irók, kik e tárgygyal régibb és ujabb időkben foglalkoztak, majdnem kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a nádori hivatalnak csirái őseinknél már régtől fogva megvoltak, melyet István csak kifejlesztett, későbbi utódai terebélyes fává növeltek. Meggyőznek erről maga első szent királyunknak arany szavai, fia Imréhez intézett intelmeiben, melyeket a magyar mint az államtudományok és törvényhozás remekeit méltán állított törvénykönyvének élére.

„Dicsőséges és királyi dolog — igy ir — az elődök nyomdokait követni, a tisztességes ősöket utánozni. Ki elődeinek végzéseit megveti; az Isten törvényeit sem tartja meg. A végből vannak ugyanis az atyák, hogy neveljék gyermekeiket; a gyermekek pedig a végből, hogy engedelmeskedjenek az apáknak; ki atyjának nem engedelmeskedik Istennek ellenségévé válik...... Nehéz volna ily birodalomban országolnod, ha nem követnéd azokat, kik előtted vitték a kormányt. Melyik

Digitized by Google

görög országolna a latinusok fölött görög módra? vagy melyik latinus országolna a görögök fölött latin módra? kövesd tehát az én szokásaimat, hogy a tieid között főnek tartassál, s dicséretet érdemelj az idegenek szemében.“ [1])

És ki fogna kételkedni a fölött, hogy az, ki ezen elveket oly meggyőzőleg tudta másoknak ajánlani, ki oly nyiltan elismeré és hirdeté, hogy „unaquaque gens propriis utitur legibus“ [2]) hogy az azokat önmaga tényeivel meg nem cáfolta, önmagát meg nem hazudtolta?

Azonban szent István sokkal magasabban állott korunk azon éretlenei fölött, kik minden ellen mi idegen rögtön készek sikra szállani az elfogult önteltség fegyvereivel, legyen az bármily jó és helyes; s mind azt mi hazai és nemzeti, legyen az bár a legcél- és időszerütlenebb hozannákkal üdvözölni; sokkal helyesebb tapintattal birt, semhogy át nem látta volna, hogy épen abban áll a legfőbb állambölcseség: a hazai intézmények kertjébe átültetni az idegen föld viruló növényzeteit s nemes ágakkal beoltani kelet vad csemetéit; minek következtében inti fiát, hogy „kivált azért növekedett a római birodalom, s fejedelmei azért váltak oly dicsőkké és hatalmasokká, mert számos nemesek és bölcsek különféle részekből ott összegyülekeztek...... Valamint különféle részekből jönnek a teleplők .... úgy különféle szokásokat..... hoznak magukkal.... Az egynyelvü s egyszokású ország gyönge és töredékeny.“ [3]) Egy más helyen meg világosan bevallja, hogy kora és az elmult idők császárait tüzte ki példányképeiül. „Nos quoque — ezek szavai — dei nutu nostram gubernantes monarchiam, antiquos et modernos imitantes Augustos, decretali meditatione nostrae statuimus genti

[1]) Decret. Lib. I. 8. p. L. Corpus Juris. Fejér Cod. Diplom. I. Katona Hist. Crit. I. Szalay I. — Endlicher Monumenta 307. lap.

[2]) Decret. L. II. Praefatio regalis decreti. II. hh

[3]) Decr. L. I. 7. De tentione et nutrimento hospitum. Endlichernél 305. lap.

Digitized by Google

quemadmodum honestam et inoffenam ducerent vitam.“ [1])

Szent István tehát a régi magyar állam intézményekből megtartá mind azt eredeti épségben, mi a monarchicus és keresztény uj államrendszerrel nem ellenkezett; azt pedig mi avval összeegyeztethetőnek nem látszott, nem törlé el egészen, hanem inkább módosítá és átalakitá, fölhasználva mind azon tapasztalásokat, melyek a különféle országok és különösen a német birodalomból hazánkban letelepedett világi és egyházi urak által rendelkezésére állottak. [2])—

E sorok irója soha sem volt tanítványa azon iskolának, mely még röviddel ezelőtt is nemzeti történelmünket a hazánkbai bevándorlást megelőzött időkben fürkészvén, azt az ó-testamentomi szent hősök koráig visszavezethetni lehetségesnek hivé; szerző soha sem tartozott azok soraihoz, kik a hiteles emlékek támogatta tények— a positivum —teréről, alaptalan hypothesisek és még alaptalanabb szószármaztatások — az idealis — országába kicsapongva, elbizakodott vakságukban vagy fokozott állelkesedésükben határozott tényeknek véltek birtokában lenni, midőn vajmi sekélyes alapokon emelt hypothesis-gúláiknak egeket érő csúcsairól büszkén néztek alá Árpádnak megdicsőitettnek vélt, de valóban nevetségessé tett nemzetére!

Ezen óvást — sajnos — kénytelenek vagyunk azon okból előrebocsátani, mert mióta több különben nagynevü és nagyérdemü tudósunk, megfeledkezve a kellő mértékről, átlépte azon határokat „extra quos nequit consistere rectum:“ nemzetünk előkora körül, minden bár higgadt nyomozás hitelét annyira elveszté, hogy legjobb esetben szánakozó mosoly jut osztályrészül annak, ki szellőztetni merészkedik azon fátyolt,

---

[1]) Decr. L. II. 1. h.

[2]) V. Ö. Bartal Comm. L. I. 355. l. 160. §. Jegyzetek Szalay Magy. Tört-re Uj M. Muz. 185⁰/₁. VII. 413. Endlicher die Gesetze des H. Stephan 51. l. Kelemen Institutiones Juris Hung. privati. L. I. 83. lap.

Digitized by Google

mely mögött setét, földeríthetlen homályt hisz a nagy közönség.

Bartal [1]) a parthus és hunnmagyar scytháknak történeteit igyekezvén — habár csak részben és töredékesen is — összeállítani, görög és latin történetirók, mint Herodot, Thukydides, Strabó, Ammianus Marcellinus és ennek epitomátora Justinus nyomán: ezen nyomozásaiban különös figyelemmel volt ezen nemzeteknek szokásai és államintézményeire; azon nemzeteknek, melyeknek fajunkkali közel rokonságát kétségbe vonni alig lehet; kimutatván minden alkalommal, hogy ezek csirái voltak azoknak, melyekkel később őseinknél találkozunk.

Igy Arsaces korában a parthus scytháknak alaptörvénye szerint — mint Herodot és Ammianus Marcellinus följegyzék — az országos úr (= fejedelem) után a legelső s legfőbb államtiszt a „nagy úr biró“ volt, kit a nép valahányszor ennek tiszte megürült, mind annyiszor szabadon választott. Ez surénának neveztetett, mi — Valesius és Lindenbrognak Ammianus Marcellinus könyveihez 1661-ben irt jegyzéséből kitünik — siriai szó, és első része nagyot, a másik pedig mienket jelent. Ezen nagy úr bíró volt az, ki az országos urat, az összes nép gyülésében, a médusok szokása szerint előbb fejét fejedelmi arany szalaggal övezvén arany székébe iktatta; ő volt az általános legfőbb bíró épen ugy, mint a magyar aranybullának VIII. cikkelye e szavaival mondja, „Palatinus omnes homines regni indifferenter iudicet.“ A nagy úr bíró az országos úr és a nemzet vagy annak részei között fölmerült meghasonlást vagy közbenjárása törvényes tekintélyével megszüntette, vagy mint bíró itélete által eldöntötte, vagy legvégső esetben ha a király elmozdításáról volt szó mint az országos tanácsnak feje, erről is valamint a királyválasztás kérdésében is ő adta első a voksot; de vi-

[1]) A parthus és hunnmagyar Scythákról Uj Magyar Muzeum 1860. XII. füzet. — Magyar tudományos értekező 1862. 1. s 2. füzet.

Digitized by Google

szont ő is tartozott arra szorosan ügyelni, hogy az az első országos úr maradékai közöl legyen, s más családból ne lehessen. [1])

Hogy ezen rajz sokban megegyezik avval, melyet mi a későbbi idők nádoráról adni fogunk, látni fogjuk. De hogy ezen hivatalt a lefolyt századok viszontagságai Ázsia bérceiben tanyázott eleink között el nem enyésztették, annak világos tanusága az, hogy midőn az első népvándorlás korában a hunnok elhagyták őslakaikat, magukkal hozták ezen hivatalt, mely Atilla uralkodása alatt is létezett és virágzott.

Priscus Rhetor, II. Theodósius keletrómai császár Atillához menesztett követségének tagja, nagybecsü munkájában, [2]) följegyzé többi között azt is, hogy bizonyos Onegezes, görög származású de első gyermekségétől fogva hunnok között neveltetett férfiu ott nagytekintélyü hivatalt viselt. Ezen Onegezes volt Atilla alatt a hunnok nagy úr birája s első államtiszte. Erre utalt Bartal már 1847-ben [3]); tudtomra azonban az első Szabó Károly volt, ki ezen nézetnek kifejezést adni s azt okadatolni sietett, fölvilágosítván az Onegezes szó fogalmát, kimutatván, hogy az betü szerinti értelmében véve, hun vagy un vezért jelent s nem személy hanem méltóságnév; párhuzamot vont végre ennek hatásköre s a későbbi magyar nádorispáné között; magától értetvén, mit Bartal helyesen megjegyez, hogy e méltóságnak nem az Árpádok alatti, hanem az 1485-ik évi cikkelyek által lerajzolt képe volt szeme előtt. [4]) Szintén Priscus előadásából tudjuk, hogy ezen Onegezesnek tekintélye oly nagy volt, miszerint Atilla, ezen önkényre hajlandó úrnak végzései ellen is, ha ezek az ősi törvényekkel s szokásokkal meg nem fértek, kikelt; tudjuk végre azt is, hogy Atilla által fia Edekonnak

---

[1]) Bartal Magy. tudom. ért. 1862. II. 103—6. ll.

[2]) Magyarítva s jegyzetekkel ellátva közlé Szabó K. Uj Magyar Muzeum 1851. IX. f. 522. s 622. ll.

[3]) Comment. L. I. 88. l.

[4]) Uj Magy. Muz. 185⁰/₁. VII. 404. l. és 2) jegyzet 407. 8

Digitized by Google

gyámjává rendeltetett; — mely vonásoknak a nádori hivatal, a nemzet és király közötti közbenjárás és a király kimulta után a kiskorú örökösnek gyámságára vonatkozó cikkelyei, csak stereotyp lenyomatait képezik. [1])

Mielőtt még tovább mennénk, szabadjon itt egy ártatlan megjegyzést kockáztatnunk. Hazai és külföldi tudósok, az előbbiek közöl Bél Mátyást [2]) és Tomka Szászkyt az utóbbiakból pedig Barthot neveztük, több alkalommal adtak kifejezést azon hitnek, hogy Atilla udvarának ünnepélyes szokásaiból sok ment át az európai udvarok utóbbi szertartásaiba, mit több rendű párhuzamos összehasonlítások igazolának; azt azonban határozottan megállapítani tartózkodtak, ha vajjon hasonlóképen igazolható-e azon legalább Barth által elfogadott nézet, hogy „a frank grand jugeben a (hunn) nagy úr birónak nem csak nevezetét, hanem egyszersmind első államtiszti méltóságát is mintaképen általvették." [3]) Nekünk ez különösen valószinünek látszik, kiemelve itt hogy maguk a francia történetbuvárok is a majordomusok eredetét a VI. századnál későbbre nem képesek fölvinni [4]), s hogy azon párhuzam, melyet a hunnok nagybirája s a francia grand juge között vont, teljesen kielégítő; hol megjegyzi azt is, miszerint a frankok egy része hadi társképen együtt vitézkedett a hunnokkal, egy másik rész pedig a római hatalom megtörésére kapcsolta magát Eteléhez, ennek mind udvara mind udvari emberei tisztjökkel megismerkedvén, midőn azután önálló hatalomra jutottak, annak elrendezésében leginkább az általuk megkedvelt, s legujabb iróik munkáiban is méltányosan említett hunn szerkezethez tartották magukat. [6]) Bizancban is, legalább Procopius

[1]) V. Ö. Magy. Tud. Ért. 1862. II. f. 105—6. ll.

[2]) De Archiofficiis IV. §. 8. l.

[3]) Magyar Tud. Értek. 1862. II. f. 120. l.

[4]) Sismondi Histoire des Frances I. 340. 405. U. V. Ö. Bartal Comment. I. 88. l. s 2) jegyzet.

[5]) Uj M. M. 185½. VII. 401—409. ll.

[6]) Advers. VI. 15. l. Bartal Comm. I. 76. l. 1) jegyz.

Digitized by Google

bizonysága szerint, nagy befolyással birtak a hunn szokások. [1]) Miért ne tartanók tehát lehetségesnek, hogy a görögök κουροπαλατης-eiket, a frankok grand jugeiket, a későbbi major domus és Palatii Comes csiráit, a hunnoktól átkölcsönzék, azt természetesen saját országuk viszonyaihoz alkalmazván és alakítván. —

A hunn vihar elviharzott; gyenge gyermekek, viszálykodó utódok és nem hatalmas ellenség vagy ellenállhatlan támadások semmisíték meg Atilla nagy művét. A hunnok a történet szinpadáról leléptek.

De nem sokára ezután a hunn-scytha néptörzsnek egy uj ága terjeszkede ki Európában értem az avarokat. Nem e helyre tartozik megvitatni azon kérdést, ha vajjon és mennyiben voltak az avarok rokonaink; itt ezt bebizonyítottnak föltéve, csak oda kivánunk utalni, hogy az avarok között ismét föltaláljuk a nagybírói hivatalt. Az avaroknak ugyanis szintúgy, mint a hunnoknak előbb és a magyaroknak utóbb volt vezérükön vagy csakkánjukon kivül nagybírájuk, kit jog, jogurnak neveztek, s némelyek jogurgnak irtak; mindezt Thierry [2]) több azon kori irótól, különösen pedig a nagy Károly korai Eginhardtól tanúlta. [3])

Az eddigiekből tudjuk tehát azt. hogy a későbbi nádor ispánsághoz hasonló hivatal a parthus-scythák, a hunnok és az avaroknál is létezett. Ha azonban mindez kétségtelen lenne is, az mindenki előtt valószinütlen és hihetetlennek fog föltünni, hogy István ezen intézményét egy oly távol forrásból meríté, azon korban, midőn irott emlékek hiánya következtében, a népek öntudata ezen ősrégi intézményeknek még halvány emlékét sem leendett képes föntartani szent Isván koráig; kimutatnunk kell tehát e helyen azt, hogy azon hivatal a hunn-scytha néptörzs harmadik vándorlása folytán e honban

---

[1]) Histor. Circ. Ecclesiam 1623. 243. l.

[2]) Histoire d' Atilla 148. l.

[3]) Bartal Nyilt levél Pauler Tivadarhoz Uj Magyar Muz. 1858. I. 120. lap.

Digitized by Google

megállapodott és megtelepedett ősöknél a vezérek korában is meg volt.

Hazai és külföldi történeti emlékeinknek a vezérek korabeli államszerkezetről szóló helyei között négyet találunk, mely az őseinknél szokásos országos főhivatalokra vonatkozik, s igy figyelmünket kiválólag magára vonja.

K é z a krónikájában olvassuk, hogy midőn a hunnok uj hazát keresni Ázsiából kiindultak, „állítának maguk között egy Kádár [1]) nevezetü bírót, ki a hadi népet itélje, a viszálykodók pereit eligazítsa, a gonosztevőket latrokat, tolvajokat megfenyítse, úgy azonban, hogy ha azon kormányzó (Rector) igazságtalan itéletet hozna a község azt megsemmisítve visszavonhassa, a vétkes kapitányt és kormányzót letehesse, mikor akarja. Mert azon törvényes szokás a hunnok vagy magyarok között Gejza vezér Takson fia idejeig [2]) sértetlenül fön vala tartva.' [3])

[1]) Vannak többen, kik azt hiszik, hogy az említett K á d á r személynév, mi azonban helyesebbnek tartjuk I p o l y i azon állítását, hogy az nem személy, hanem hivatalnév. L. Magyar Mythologia 465. l. Nem ellenkezik ugyanis ezen föltevés a szöveggel, hogy pedig ezen és hasonló gyökök a keleti nyelvekben, hasonló hivatali minőséget kifejező jelentéssel birnak: L. Podhraczky Uj M. M. 185⁰/₁. I. XXXVI—XXXVIII.

[2]) A mit itt a Keza s többi krónikásainknál olvasunk, hogy „azon törvényes szokás Gejza vezér idejéig sértetlenül föntartatott" újabb iróink (igy többi között Kerekgyártó A. Magyarország művelődésének története 1860. I. 228. l. és maga Bartal is Comment. I. 148. l.) gyakran ugy értelmezték, hogy az itt említett kádári hivatal csak Gejza vezér idejéig vala föntartva- Azonban tévednek, mert Kézának ezen szavai csak azon szokásra vonatkoznak, mely szerint a hibázó kormányzót, a nemzetgyülés letehette, mely szokás valóban Gejzáig állott fön; mert már szent István az utóbb nádor név alatt szereplő főhivatalnak mind választását, mind következőleg letételét is a néptől elvonván, azt magának tartá fön. Turócznál az érdekelt szavak azon passus után következnek, mely a magyar népnek „Vox Dei" sat. szavak által történendő öszszehivatását említi, azok tehát ezen szokásnak István és Gejza általi eltöröltetésre vonatkoznak. A kádári hivatal eltörlése vagy megszüntetéséről mit sem tudnak, mit sem szóllanak, ezen hallgatás által oda utalva hogy az a királyok alatt sem szünt meg létezni.

[3]) Keza Chron. I. 2. Endlichernél 89. l.

Digitized by Google

A Névtelen pedig irja, hogy a magyarok Zsolt vezér idejében, hasonló hatáskörrel biró hivatalnokokat választottak. „Transactis quibusdam temporibus — olvassuk munkájában — Dux Zulta cum esset tredecim annorum, omnes primates regni sui, communi consilio et pari voluntate quosdam Rectores regni sub Duce praefecerunt; qui moderamine iuris consuetudinis dissidentium lites sopirent.“ [1])

Latin, eredeti szövegét adtuk ezen helynek mert következtetéseinknek, kivánjuk, hogy alapul szolgáljon. Eddig ugyanis ezen helyre nézve régibb és ujabb iróink majdnem kivétel nélkül azon nézetet fogadták el, hogy az itt, a Névtelen által említett Rectorokat a Kéza és többi krónikásaink által említett Rectortól szorosan megkülönböztetni kell, azon hiedelemben, hogy a Névtelen által említtettek csak ideiglenesek, Zsolt kiskorúságának idejére valának megválasztva; ezen tévedésnek pedig alapját a szöveg hamis magyarázatában kell keresnünk és fogjuk találni. Azt hitték ugyanis, hogy mivel ily Rector választatásának példája először és csak is egyszer: Zsolt kiskorúsága alatt fordult elő, ezen hivatalok is akkor alkottattak: talán a „cum esset tredecim annorum“ot is „mivel tizenhárom éves (vagy is kiskorú)“ volt módra fordítván. Azonban a szövegből sem amazt sem ezt kimagyarázni semmikép nem lehet. Ime a mi az elsőt illeti, a Névtelen megtartott nemzetgyülésről csak egyszer névszerint a gyümölcsös erdő mellett tartottról tesz említést, és ennek dacára ki fogná ebből következtetni azt, hogy őseink ez előtt és után nem hanem ekkor először és csak is egyszer ez alkalommal tartottak ily nemzetgyülést? Azután a „cum esset tredecim annorum“-ot helyesen csak is igy lehet visszaadni „midőn Zsolt tizenhárom éves volt.“ Továbbá mit Kézánál olvasunk a Kádárnak a Communitás iránti Gejza idejéig megtartott felelősségéről szépen megegyezik avval, mit a Névtelen a kormányzóknak szintén a község általal eszközlendő vá-

[1]) Schwandtnernél I. LIII. 55. f.

Digitized by Google

lasztatásról szól, melyre meg lehet épen az szolgáltatott alkalmat, hogy az előbieket mivel itéleteik túlszigorúaknak találtattak, a krónikák által igazolt hatalmánál fogva letette. Végre ha még hozzáadjuk, hogy mind a Kádár a krónikások, mind a Zsolt alatt megválasztott országos főhivatalnokok a Névtelennél, Rectoroknak neveztetnek, senki sem fogja egészen alaptalannak hinni azon véleményünket, hogy a Kádár és Rector egy és ugyanazon hivatal volt, azon különbséggel, hogy Gejza alatt sőt előbb már Zsolt korában is az egy egyéniség által betöltött kádári hivatalt már több (t á n k é t) Rector viselé.

Hazai emlékeink szemléje e tekintetben befejezve van. Azonban K o n s t a n t i n u s p o r p h y r o g e n e t a nagyérdekü munkájában találkozunk egy minket kiválólag érdeklő helylyel. A magyaroknak első fejök — igy ir — az Árpádész nemzetségbőli fejedelem következés szerint; és két másik G y l a s z (γυλας) és K a r k h a s z (καρχας), kik birói tisztet viselnek s tudni kell hogy a Gylasz és Karchasz nem tulajdon hanem méltóságnév.. Karkhasz szó pedig méltóságnév valamint a Gülasz is, mely nagyobb a Karkhasznál." [1]) Nem tartozik hozzám e helyen értelmezésébe bocsátkozni e szavaknak általán, vagy pedig ez elnevezéseknek különösen *), annyi bizonyos, hogy a Gylasz és Karchasz két bírói hivatal volt, s ennyit tudnunk itt elégséges. Akár már azoknak nézetét fogadjuk el, kik a Karkhaszban bírói, egyes személy által betöltetni szokott, hivatalt a Gylaszban pedig a Communitást latják; [2]) akár pedig azokét, kik ezt is amaztis egyes személyek által betöltött két birói hi-

[1]) De administr. imperio C. XL. Szabó K. kiadása M. Akad. Ért. Tört. oszt. 1861. I. 143. l.

*) Lásd e tárgyról bővebben ugyancsak e sorok irójának ily cimü munkáját: A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata sat. Pest, 1861. 148 s kk. ll.

[2]) Schwarz G. de Samuele Rege 45. l. Horváth J. A Szlavinokról 88. l. Bartal Comment. II. 133. Podhraczky Kéza krónikájához 17. lap Horváth M. Magy. Tört. I. 18. l. Jerney Keleti utazás I. 186. l. sat.

Digitized by Google

vatalnak tartják [1]) figyelmes összehasonlítás után kétségkivül mindenki azon gondolatra fog jönni, hogy Konstatin ezen két hivatal viselői alatt, miután mindkettőt közvetlenül a fejedelem után helyezi, valószinüleg azon főhivatalnokokat, kormányzókat érti, kikről Kéza és a krónikások egy részről, a Névtelen meg másrészről beszél. Meglehet hogy merészség, vagy sőt alaptalanságról fog vádoltatni ezen föltevés, azonban szabadjon önmentségünkre csak azt megjegyeznünk, hogy ha a Kádár, a Rectorok, Gylasz és Karchaszról szólló helyeket összevetjük, azokat a lehető legszigorúbb kritikával megvizsgáljuk: látni fogjuk, hogy ezen föltevés az illető helyek szövegével sehogy sem ellenkezik. Sőt ellenkezőleg, fölötte valószinütlen, hogy azon államszerkezetben, melyet őseink az Altaj bérceiből hoztak mai hazánkba, s mely a vezérek alatt alig vett föl magába még idegen elemeket, hogy azon államszerkezet, mondom, négy és szorosan véve öt főhivatalt birt volna, melyeknek hatásköre, ugyanazon emlékek nyomán épen nem volt egymástól annyira körülvonalozva, és oly különböző, hogy azt, mindenben az egyszerüséget kedvelő őseink, egy és ugyanazon személy által betölthetőnek nem hitték volna.

Mert hogy a Kádár és Rector, a Karkhasz és Gylasz az emlékek által az egész nemzet, a törzsek közös biráinak tüntettetnek föl, tagadni nem fogja az, ki azon helyeket csak futólag is átolvasta, s igy az egyes törzsek bíráinak nem tartathatnak; azt nem is említve, hogy ezen többször idézett irók mindegyike csak egy-egy hivatalról beszél, úgy mintha az önmaga által említett főhivatalon kivül, hasonlót a magyar államszerkezet nem is birt volna. [2])

---

[1]) Engel. Gesch. des Ungar. Reiches I. 79. l. Ipolyi Magyar Mythologia. 469. l. sat.

[2]) A Gylasz és Karchasznak a Névtelen által említett rectorokkali azonosságát, már Fessler is hitte Gesch. dcr Eng. I. 274. l. e) jegyz. 321. l. b) jegyz., mely azonosságot mi a Kadárra is ugyanazon oknál fogva kiterjesztjük. A Karkhászban a nádori hivatal csiráját Podhraczky is kereste Ak. Ért. 1856. VIII. 48.1.

Digitized by Google

Ezen a magyar ősöknél működött főhivatalok — miután hogy kettő volt ez, és illetőleg kettő volt a főhitalnok, igen valószinü — egyike: nevezzük azt azután Kádár, Rector, Gylasz vagy Karkhasznak, volt a későbbi nádorispáni hivatalnak eredeti csirája, és előzménye. Látni fogjuk, hogy ugyanazon hatáskörrel, melylyel Kéza szerint, birt a Kádár t. i. „a közhadi nép (communis exercitus) itélése, a viszálykodók pereinek elintézése, a gonosztevők, tolvajok és rablók (malefactores, fures et latrones) büntetése" birt később a nádor, hogy mindaz mi a Rectoroknak, a Névtelen szerint volt kötelességök „a szokásos jog szerint a viszálykodók és perlekedők ügyeinek és viszályainak elintezése," méltán és teljesen a nádorra is alkalmazható, valamint az is mit Konstantin a Gylasz és Karkhaszról mond, hogy „ezek birói tisztet viselnek;" látni fogjuk az bőven további fejtegetésünkből.

Itt csak azt kivánjuk még mellékesen megjegyezni, hogy mintha a Kéza által följegyzetteket tartották volna szem előtt királyaink fogalmazó tisztei, és maguk a nádorok is, midőn a nádori teendőkről a Congregatiókban tesznek említést. Igy Zsigmond király 1405-ik II. Decretumának 5-teben olvassuk, hogy „a n á d o r o k r é g i a s z e n t k i r á l y o k á l t a l m e g t a r t o t t s z o k á s s z e r i n t... a t o l v a j o k a t, r a b l ó k a t é s e g y é b g o n o s z t e v ő k e t.... e l i t é l n i é s m e g b ü n t e t n i s z o k t á k [1]) Hasonlót olvasunk az 1486: 1 és 1492: 32 ttccben is.

Hogy a nádorispánság valóban nem volt egyéb, mint az átalakított régi magyar főbirói hivatal, azt Bartal is hitte és okadatolta. [2]) S z a l a y ugyan azoknak, kik szent István nádorában Kéza Rectorát látják, azon ellenvetést teszi, hogy „ezen tisztnek István általi meg-

[1]) Ex antiqua consuetudine per diuos Reges observata Palatinus.. ... quoslibet fures, latrones et alios malefactores proscriptos et extradatos iudicare, condemnare, punire, seu proscribere consveverunt.

[2]) Commentariorum L. I. 141—149. ll.

Digitized by Google

tartása épen akkor midőn monarchiáját alapította elégséges lett volna a monarchiai szerkezet fölbontására.“ Azonban valamint Bartal, úgy mi is több helyen kiemelni el nem mulasztók, hogy István ezen hivatalnak egyrészről választását föntartá magának, másrészről hatáskörét új határokkal körülirá; mit megengedve, azon hivatal, nem tudom mint lett volna képes a monarchiai szerkezet nem mondom fölbontása hanem legkisebb megzavarására is.

Láttuk eddig, hogy a magyar nemzet a vezérek korában is birt főbírói hivatallal, melyet a monarchiai szerkezet nádorispánsággá átalakított. Tudjuk, hogy midőn István a második ezred hajnalán monarchiáját rendezvén a nádori hivatalnak létet adott, azt nem önlángesze sugallata nyomán, mint eddig még nem létezőt teremté; tudjuk, hogy az nem volt hazánkba átültetett idegen növény, hanem gyökere és törzse nemzetünk körében is századok, hogy ne mondjuk ezredek lefolyta alatt létezett s virágzott s István ezt csak kifejleszté, a hazai csemetébe a külföld hasonnemű törzsének csak nemesítő ágát beoltva.

Lássuk tehát, mint járt el első ép oly nagy mint szent királyunk, ezen nagy munkában!

Digitized by Google

II.

A nádorispáni hivatal hatásköre I. szent Istvántól az arany bulláig.

Midőn sz. István 1000-ben a Rómából küldött szent koronával földiszíttetve, ünnepélyesen királylyá avattatott: ő s részben már elődje is, népét a békéhez szoktatva, ennek következtében az állam általa eszközlött rendezésében terjedelmesebb és szélesebb hatalomkörrel ruháztatott föl, mint milyennel elődei birtak: szükséges volt udvarát, azaz legközelebbi környezetét az új méltóság igényeinek megfelelőleg rendezni s azt hasonlóvá tenni Európa egyéb fejedelmi udvaraihoz, másrészről pedig az államintézményeket és ezek legelőkelőbb tényezőit a főhivatalokat átalakítani, hasonlókká tenni azokhoz, melyek régibb vagy azon időben az európai főbb birodalmakban divatoztak. [1])

Ezen elveknek adott ő kifejezést, midőn második törvénykönyvének előbeszédében mondá, hogy „mi is Isten akaratja szerint kormányozván birodalmunkat, a régi és új augustusokat követve ily rendeleteket állapítottunk meg népünknek, sat." s ezen elveket követé ő s valósítá a régi magyar intézmények, azt kü-

---

[1]) Bél irja Istvánról, hogy ez „operam dedit ut ex institutis Regum et genti Universae cum aequitate moderaretur et suam comprimis aulam omni qua posset majestate redderet conspicuam." De Archiofficiis R. H. V. §. 10. lap.

Digitized by Google

lönösen az itt tárgyalt régi magyar főbírói hivatalnak az uj viszonyokhoz képest való átalakításában.

Ennyi bizonyos és kétségtelen lévén, most már azon kérdés merül föl, hogy szent István ezen működésében tulajdonképen mily augustusokat tartott szem előtt, vajjon a bizanti vagy a frank császárok szolgáltak e példányképeiül? Régibb iróink azt tartották, hogy István mind az államintézmények, és ugy a főbirói és illetőleg nádori hivatalnak is, átalakításában, mind pedig udvara uj rendezésében a bizanti császárok nyomdokaiba lépett, Konstantinápolyra szegzé szemeit; [1]) mi azonban szoros vizsgálat és szigoru összehasonlítás után egy és másrészről is fölötte valószinütlennek tünik föl. Ujabb iróink azért Bartal nyomán [2]) azon helyesebb véleményhez csatlakoztak, hogy István a frank királyokat és különösen nagy Károlyt követte, ennek kapituláreit tartotta szem előtt. [3])

Mi meg fölötte hihetőnek fog föltünni, ha tekintetbe veszszük, hogy azon főpapok, kik a magyar nemzet megtérítésében közreműködtek a nyugoti német birodalomnak voltak szülöttei, István neje Gizella német hölgy volt, és azon világi és egyházi főurak, kik részben már Gejza, de még nagyobb számban István uralkodása alatt, követve a vendégszerető meghivást, hazánkban megtelepedtek, hogy azoknak legnagyobb része német származásu volt; másrészről pedig emlékeink hazánkban tartózkodott vagy megtelepedett görög előkelő urakról mit sem tudnak. Hihető, hogy ezen német főpa-

[1]) Ugyancsak Bél szerint a magyarok főhivatalnokaikat ad imitationem fere Caesarorum prospexerunt. Nam et in germanicum imperium ex oriente eadem haec munera inde ab antiquissimis temporibus, et si non omnia immigraverunt. De Archiofficiis Regni Hungariae 11. §. 8. lap. V. Ö. Pray Historia Regum Hungariae I. köt. Prolegomena LXXVI. lap és Moscouii de originibus officiorum aulicorum S. R. I. Commentatio. III. §. 2. 3. lap.

[2]) Commentariorum Libro II. 261. l. U. M. M. 185¹/₂. VII. f.

[3]) Szalay Magy. Tört. I. 117. l. Horváth M. M. T. I. Podhraczky M. A. É. 185⁰/₁. II. 1856. II. sat.

Digitized by Google

pok és urak István által a monarchia rendezésének munkájában tanácsadásra fölszólítva, saját államrendszerök; saját királyaik udvartartásával valamint az általok mindenkor nagy tiszteletben tartott nagy Károly törvényeivel ismertették meg, ezek helyessége és célszerüségéről őt meggyőzvén, követésére fölszólítván. Azt pedig, mily csatornákon át szivároghatott azon korban a görög befolyás hazánkba és István udvarába, képzelni sem tudjuk.

S mi több, ezen valószinüség, bizonyosságra fog emelkedni, ha szent Istvánnak állami és udvari intézményeit a németeknél divatozókkal, sz. Istvánnak törvényeit a frank kapitulárékkal összevetjük. Ezt tevé Bartal nagybecsü Commentárjainak több helyén, minek következtében meggyőződött — s vele mi is — „nihil in ulla Hungariae institutorum parte a bizantinis sumptum; in hac (az udvar rendezésében) autem minus nihilo.“ [1])

Azon állítást, hogy a nádorispáni hivatal Istvánnál későbbi eredetü, és csak szent László alatt és által keletkezett [2]), itt egyszerüen csak megemlíteni kivánom, miután azt már Pray [3]) és vele és utána történet- és jogtudományi iróink kivétel nélkül hamisnak tartották; azután alaptalansága a következőkből ugy is világosan kiderülni fog. [4])

---

[1]) Commentariorum Libro II. 264. lap.

[2]) Grossing Jus publicum Hung. 75. lap.

[3]) Historia Reg. Hung. 1. Notitiae Praeviae II. LXXIII. l. b) j.

[4]) Goldastus Recessus imperii cimü munkájában (III. Nota marg. ad art. Math. 1485.) a nádorispánihivatalt a németektől származtatva annak eredetét Péter k. korába helyezi. Henricus III. — igy ir — niger subacto Hungariae regno et restituto Petro rege, fidelitate ab eo recepta petentibus Ordinibus Regni Palatinum Hungariae adjecit. Ezen magában véve is egészen alaptalan és hihetetlen nézetet megcáfolja Kovacsich. Ő azt tartja, hogy Istvánnak tulajdonítandó ezen hivatal alapítása, ki azt nem a bizanti udvartól, hanem vagy Róma- vagy Németországból vette át. Előbb az udvari disz emelésére szolgált, utóbb a király képviselője és megbizottja, végre önálló jogi hatáskörrel biró tiszt lett. Adversaria. 3. lap. 22. szám alatt. Kézirat a n. muzeumban.

Digitized by Google

Azon kérdés körül, mily hatásköre volt a nádorispánnak szent István és legközelebbi utódai alatt, mily viszonyban állott ez a későbbi ország, akkor még udvarbírói hivatallal, és miképen kelljen értelmezni és alkalmazni az ezen kori törvénycikkelyek és oklevelekben olvasható eltérő hivatalelnevezéseket s magukat okleveleink azon helyeit és azon törvénycikkeket, ujabb időkben érdekes viták keletkeztek. Fejér állításai ellen Bartal lépett fel, Bartalt Szalay igyekezett megcáfolni, ennek támadásait ismét Bartal vervén vissza.

És nem csoda, ezen tárgy ugyanis valóban oly homályos és szövevényes, hogy hosszas tanulmány és elmélkedés szükséges arra is, hogy csak némileg tájékozni tudjuk magunkat e tömkelegben. Az adatok oly gyérek és ezen gyér adatok oly fölötte homályosak és igen gyakran kétértelmüek, hogy kinek sikerült ezen tömkelegben föllelni az Ariadne fonált, arról a szó szoros értelmében elmondhatja a szives olvasó „multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit!“ — E sorok igénytelen irója is soká vajudott, mig elhatározni tudá magát jobbra e vagy balra vegye utját, végre abban állapodott meg, hogy itt is „veritas in medio sita.“ Ennekokáért az érintett ellentétes nézetek egyikét sem, másikát sem fogadá el föltétetlenül, sem Fejért, sem Bartalt nem választá nyomozásai kizárólagos vezéréül, hanem önállóan kivánván eljárni, véleményét s elhatározását mindenkor a történeti igazság által határoztatá meg.

Ezek előrebocsátása után áttérhetünk tárgyunkra. Szent királyok segítsetek! [1])

Mindenekelőtt az érintett irók nézeteit kivánjuk röviden és kivonatosau megismertetni.

Fejér György szerint a nádorispáni, valamint az országbírói hivatal is már szent István alatt létezett, amannak viselője valóban tisztje a királyi udvarnak s nyugoti szokás szerint a király birája s mindenkor ol-

---

[1]) Régi magyar fölkiáltás L. Bartal. Coment. I. 11. l. Uj Magy. Muz. 1850/₂ VII. f. 421. lap.

Digitized by Google

dala mellett, kisérője volt; itélt a királyhoz fölebbvitt peres ügyekben, de azonkivül járt szerte az országban a megyékben is, hol nyilvános törvényszéki gyüléseket tartott. Ezen hivatalra alkalmazta ő szent László III. Decretumának 3-ik törvénycikkét. Az ország vagy illetőleg udvarbíró ellenben a „Conditionarius," „Colonus"-ok és „hospitesek"nek volt bírája, a nemesek peres ügyeire nézve pedig előbb helyettese, később bírótársa volt a nádornak, míg végre „királyi személyes jelenlétté" fejlődött. [1])

Bartal ezek ellenében azt állítja és okadatolja, hogy az országbíró rendes hatalmánál fogva csak a királyi udvarban, s saját Curiájában soha sem bíráskodhatott: a nádor ellenben itt is és különösen az országban, a megyékben helyettesíté a királyt. [2])

Szalay azt véleményezi, hogy a királyi udvar, a Curiának élén állott mint főbíró a nyugoti birodalom példájára a „Comes Palatinus" s azt sem tudja magával elhitetni, hogy az országbírói hivatal is Istvántól veszi eredetét. [3]) Ezt, mint érintém, ismét Bartal cáfolta meg, kiegészítvén és fölvilágosítván a már Commentáraiban mondottakat. [4])

A mi ezen egyes vélemény csoportozatokat illeti, azokat igy általános fogalmazásukban tekintve Bartallal mi is egyetértünk — habár egyes részletekben tőle eltérni fogunk — azt tartván, hogy: mindkét főhivatal már szent István korában valóban létezett, hogy eredetileg az elsőnek, a nádornak hatásköre a királyi udvaron kivül az országra is, az udvar bíróé pedig csak az udvarban tárgyalt ügyekre terjedett ki.

---

[1]) Codex Diplomaticus X. k. 6-vol. Előszó 5—14. ll.

[2]) Commentar. I. k. 319. s kk. ll.

[3]) Magyar Tört. I. 117. 8. ll. 67) jegyzet.

[4]) U. M. M. 185½ VII. 421 l. s még néhány ide vonatkozó sor Uj M. M. 1858. I. 124. l.

Digitized by Google

És ennek részletes, tüzetes kifejtése tárgya a legközelebb mondandóknak.

Szent István előtt a vezérek alatt, a törzseknek részint főnökei, részint választott bírói tisztei birtak a nép fölött törvénykezési hatalommal; azon ügyek pedig, melyekben akár a törzsfők valának érdekelve, akár pedig az alsóbb bíróságok itéletével a felek meg nem elégedve, fölebbeztetni kivántattak, akár pedig nagyobb fontossággal birtak, milyenek lehettek a hűtlenség vagy honárulás [1]: azon ügyek a Communitas, a nemzetgyülés elé tartoztak, mely azon peres ügyeket, az általa választott főbíró vagy főbírókra [2]) bizta a feleletre vonás és ellenőrködés jogát magának föntartván. [3]) A fővezér vagy fejedelem, mint ilyen biráskodási hatalommal alig birt, nem legalább rendszerint hacsak rendkivüli esetekben a Communitas által fölhatalmazást vagy megbizást nem nyert.

Szent István egyrészről a törzsfőknek, másrészről pedig a Communitasnak a monarchiai szerkezettel meg nem férő tulságosan széles hatalomkörét megszorítani kivánván, ezt a legcélszerűbben úgy vélte elérhetni, ha mind a törzsfők bírói hatalmát korlátozza, azok bíráskodási köre alól személyeket és ügyeket kivevén, s részint a hajdani főbírónak — azaz a nádornak — részint pedig magának vagy is k. Cúriájának föntartja; mind pedig a főbíró utódja a nádorispánnak választásijogát a Communitastól megvonva önmaga számára megszerzi, megszüntetvén egyszersmind ennek amannak irányábani felelősségét. --

Ezen körülményekből tudjuk megmagyarázni magunknak a nádor kezdetleges hatáskörét, mely t. i. a törzsfőket pótoló Comites Parochiani, s a hajdani nemzetgyüléstől elvont, valamint az amazoktól föllebbezett és illetőleg föllebbező ügyek és személyek fölötti biráskodásban állott. S a nádor ezen hatásköréhez hasonló

[1]) Túrócz Chronicon II. r. 9. fej.
[2]) U. a. I. r. 10. fej.
[3]) Kéza 45. lap. budai, pozsonyi, Túroczféle krónika i. h.

Digitized by Google

volt az, melyet nagy Károly jelölt ki a Comes Palatiinek.

Azonban mint már érintők szent István bizonyos ügyeket es személyeket, részint első folyamodásban, részint föllebbezés után önmagának vagy is Cúriájának tartott fön. Utal ő erre midőn fiát inti, hogy „quotiescunque causa judicari digna a d t e venerit, vel aliquis capitalis sententiae reus, noli impatienter portare.“ [1])

Ami a nádort illeti, ennek megemlítésével sz. István korában nem tatálkozunk. Hartviknál olvassuk ugyan, hogy „látván betegségét (t. i. Istvánnak) súlyos bodni a palatinusok négy legnemesebbje“ sat. (videntes aegrotationem eius (t. i. Stephani) invalescere quatuor nobilissimorum Palatinorum) [2]) vagy mint egy más kiadásban — ugy látszik helyesebben — olvasom: quod ubi aduerterunt ex Palatinis nobilissimi quatuor. [3]) Azonban hogy ezen négy kitünő palatinus és még többi társai között is, a nádort hiába keresnők, világos; ezek alatt ugyanis a frank módra rendezett udvarnak négy főtisztjét kell értenünk, miután tudjuk, hogy „omnes qui in Palatio militant possunt appellari Palatini.“ [4])

Ugyanez áll István okleveleiről is. Az 1001-iki szent mártoni apátság alapító okmányát aláirta ugyan az érsek után, egy „Comes Ceba“ [5]) kit az általános közvélemény István első nádorának tart; [6]) azonban mily alapon s mily érveknél fogva még gyanítani, még sejteni sem vagyok képes. —

[1]) Decr. I. De observacione iudicii c. v. Endlicher 805. l.

[2]) Vita S. Stephani Podhr. kiad. 83. l.

[3]) Schwandtner kiad. II. 23. lap.

[4]) Du Cange Glossarium ad v. „Palatinus.“

[5]) Fejér Cod. Dipl. I. 282. l.

[6]) Először Jongelinus igtatta Catalogusába, s utána mindnyájan kik a nádorok névsorát összeállíták: Palat. Reg. Hung. 4. l. Fejér Index Árpád. (azonban ? jellel) A Corpus Jurisban, Pray, Remellay s. a. t. És legujabban Virozsil Jurispubl. Reg. Hung. spec. quartum Buda 1853. 30. l. a) jegyz. hol igy ir: „Dignitatem Palatinis ipso regno coaevam esse probat privilegium S. Martini ubi post Archiepisc. Strigon. sub-

Digitized by Google

Azonban ha nem is nyiltan, de megérthetőleg mégis utal István mindkét országos főhivatalra a zalai apátság második 1024-ik adománylevelében. hol olvassuk: „és mivel azon monostort különösen kedveljük, azon egyháznak is az alulirt szabadalmakat és kiváltságokat engedményeztük örök időre határozván t. i. hogy senki a király személyén vagy az apát úr által választotton kivül azon monostor népei fölött biráskodni ne merjen, hanem minden bíró az összes megye ispánok vagy helyettes bíráik és az ország udvari ispánjainak biráskodása, hatalma és hatósága alól.... kivéve legyenek.“ [1]).

A „Curiales Comites“ alatt István kétség kivül két főbíráját érté: a nádort és udvarbírót. Mellőzve ugyanis azt, hogy a curia és palatium, a curialis és palatinus között a különbség nem nagy vagy semmi, Bartallal csak azt jegyezzük meg, hogy a „Curialis“ szó a maga sokféle fogalma között főképen királyi főhivatalnokokat, udvari főembereket jelentett s igy a régi „Curiales Comites regni“ s a későbbi „iudices ordinarii regni“ nevezet alatt egyedül s kizárólag azon nagybírák értetnek, kiknek hatáskörük az egész országra kiterjedt. [2]) Valamint Bartal azt is bebizonyította, hogy az Árpádok a nádort mindenkor udvari hivatalnoknak tekintették, s oklevelekből kimutatta,

---

scriptus habetur Ceba Comes Palatinus. A nagy érdemü szerző az eredetiben vagy melyik kiadásban olvasta ezt, nem mondja s igy nem tudom; azt azonban igenis tudom, hogy ezen okmány minden eddigi kiadásában nem olvasható több mint „Ceba Comite.“ Igy Fejérnél, Katonánál s. a. t kiemeljük Horváth I. kiadását a facsimilevél Tud. Gyüjt. 1836. I. 951. és Fuxhoffert Monasterologia Czinár ed. I. 34. l.

[1]) Et quia idipsum Monasterium speciali amplectimur dilectione, etiam libertates et exemtiones eidem Ecclesiae concessimus in secula statuendo videlicet: nullus Comes praeter personam regiam vel eum quem elegerit abbas, populos ipsius monasterii praesumat iudicare, sed iudicio, potestate et jurisdictione iudicum, et universorum Comitum parochialium seu vice iudicum et Curialium Comitum regni.... penitus sint exemti. Fejér Cod. Diplom. I. 308. 9. ll.

[2]) Uj Magy. Muz. 185½. 427. l. XI. szám a.

Digitized by Google

hogy azt II. Endre előtt „Palatinus meus“,“ „Palatinus noster“nek nevezték, s hogy a „Palatinus Regni“ cimzet csak IV. Béla idejében merült föl, a nélkül azonban, hogy a régi elnevezéseket tüstént háttérbe szorította volna. [1])

Végre ismételve figyelmeztetni kivánom a szomszéd horvátok hivatalos, diplomatikus irályára, mely szerint a „Comes Palatinus“t ők régebben „Jupanus Palatii“nek hivtak; az udvarbíró pedig regébben „Jupanus Cleoniae,“ [2]) később meg „Regalis Curiae Judex“nek neveztetett. [3]) Miből ha egyéb nem is, az világosan kitünik, hogy István a „Curiales Comites“ alatt mind a nádort, mind az udvarbírót egyaránt és együtt érthette, a mint valóban értette is. Szalay azonban nincs ily nézetben. „Ugy hiszem – ugymond – világos hogy a „regni“ szó itt egyáltalában minden judexre s nemcsak a közvetlenül előtte álló Curiales Comitesre vonatkozik, kik alatt István úgy a várgrófok helyetteseit vagy az immunitással biró püspökök udvarbíráit érthette.“ [4]) Azonban erre igen helyesen feleli Bartal, hogy ha István, mint Szalay annak szándékát és szavait értelmezi, a zalai monostor embereit csak a várgrófok és ezek helyettesei, a püspökök udvarbírái alól fölmenti, az ország nagybírái alatt pedig meghagyja, ily értelmü szerkezetnek vége annak elejével (hol mondja nullus praeter personam regiam vel quem elegerit abbas populos ipsius monasterii praesumat iudicare.“) általában megnem egyeznék. Azonkivül az alsóbbrendü (tán helységi vagy kerületi) bírák (omnium iudicum) a várgrófok (Comitum parochialium) és ezeknek helyettesei (Vicejudicum) már névszerint és egyenkint fölsorolva lévén, azokat a Curiales Comesek alatt nem érthette. [5])

Ezekhez még csak azt kivánjuk csatolni, hogy a

[1]) I. h. 423. l. XXXIV. szám. Coment. I. 148. l.
[2]) 897-ben Fejér Cod. Diplom. I. 223. l.
[3]) 1069. ben U. O. 404. 5. ll.
[4]) Magy. tört. I 119. lap 67) jegyzet. 120. lap.
[5]) Uj M. M. 185¹/₂ VII. f. 127. l.

Digitized by Google

szerkezet némileg gradatio alakjával bir a minori ad majus. Legelőbb említtetnek ugyanis az alsóbb bírák, azután a magasabb polcon álló várgrófok helyetteseikkel együtt; következőleg az ezekután említtetteknek szükségképen előkelőbbek és fölebbállóknak kell lenni a közvetlenül előbb említett várgrófoknál : vagyis a nádor és udvarbírónak.

Az egykorú adatok oly rendkivüli hiányában, mérhetlen becsü reánk nézve IV. Béla királynak egy 1254-diki oklevele, melyben néhai elődei által a székesfehérvári egyháznak adományozott jogokat s szabadalmakat elősorolva, azokat ujból megerősíti és megszilárdítja. Már pedig emlékeinkből tudjuk, hogy ezen egyháznak alapítója sz. István volt, s amaz neki különösen kedvelt helye, hol eltemettetni is kivánt; mely egyház tehát kitünő szabadalmait és kiváltságait bizonyára legnagyobb részben Istvánnak köszönheti. Utal erre IV. Béla is, midőn igy ir: „őrködnünk kell, nehogy azon szabadalmakban, melyeknek régi eleink intézkedési következtében sértetlen élvezetében volt és különösen szent István király által, ki azon egyházat alapítá és megadományozá, kiváltságok és kiváltságos szabadalmakkal kiválóan földiszíté, a mi időnkben megingattassék; fölsorolván azokat, melyek idők folytán az említett egyház kárára lehetnének, régente nyert kiváltságait és szabadalmi jogait megerősítjük. Határozottan meghagyjuk tehát, hogy mint eleink által eredetileg volt megállapítva sem az időszerint létező nádor... bármily ügyben, mint: lopás, rablás, pénzhamisításban azok fölött ne itélhessen. [1]) —

---

[1]) Cavere tenemus ne in libertatibus, quibus ex antiquis (megjegyzendő 1254-ben már ősrégiek voltak) progenitorum nostrorum Constitutionibus, hactenus inviolabiliter freta fuit, et praecipue beati Regis Stephani, qui prius ipsam fundavit et dotauit, possessionibusque pluribus ditauit, ac libertatibus et libertatum praerogativis specialiter decorauit, nostris temporibus debeat vacillare, ea enumerando, quae temporibus successivis in detrimentum memoratae Ecclesiae vergi possent, privilegia ipsius antiquitus obtenta et per conse-

Digitized by Google

Miből következik, hogy a nádornak már szent István korában hatásköre kiterjedett az egész országra s bíráskodási hatalommal birt általán minden büntény fölött, különösen pedig „super furto, latrocinio [1]) et in moneta."

„Ugyanazon fejérvári egyház jobbágyai és népei, sem a nádor sem az alnádor általános vagy részletes gyülekezetére... élelmiszereket kiszolgáltatni és fizetni vagy bármily cimü pénzbeli tartozásokat fizetni ne tartozzanak. Hogy istenfélő eleink és a mi rendeletünk szerint a nádor vagy alnádor.... körükben akaratjuk ellenére meg ne szállhasson." [2]) Ezen fölötte nevezetes sorokból következik először, hogy a palatinalis Congregatiók már első királyaink korában is megtartatni szoktak; másodszor, hogy ezek általánosoknak (generales) neveztettek, midőn több, vagy legalább egy egész megye, és részleteseknek (speciales et particulares) neveztettek, midőn egy kisebb kerület vagy a megye egy részének számára tartattak; harmadszor, hogy a nádorok, ha ezen gyüléseken személyesen meg nem jelenhettek, magukat helyetteseik által pótolhatták; negyedszer, hogy a nádor ily Congregatiók megtartása végett a vidéken tartózkodva, az illetőktől élelmiszereket, szállást, kárpótlást pénzben és élelmiszerekben valamint jutalmat is nyert.

---

quentes, libertates et libertatum praerogativas innovantes, cum ratihabitione confirmavimus. Itaque firmo statuimus edicto, quod prouti a progenitoribus nostris primitus fuit ordinatum..... nec Palatinus pro tempore constitutus super aliqua causa ut puta: super furto, latrocinio vel in moneta et generaliter super nullis causarum articulis ipsos possit, debeat, et audeat iudicare. —

[1]) Ki ne emlékeznék vissza a Kádár Kéza által leirt kötelmeire.

[2]) Jobbagyiones et populi eiusdem Albensis Ecclesiae, nec Palatini vel Vice Palatini ad congregationem generalem, aut etiam specialem et particularem.... victualium administrationem et solutionem et expensarum quarumlibet pro ipsis elargitionem faciendam ullo unquam tempore teneantur. Quod nec contra piorum nostrorum antecessorum statuta et nostra Palatinus et Vice Palatinus... super eosdem violentos des census facere debeant atque possint. Fejér C. D. I.

Digitized by Google

E helyen kellene még III. Bélának egy hasonló tartalmú és nem csekélyebb fontosságú 1190-iki okleveléről szólani, melyben az elődei által a pécsi egyháznak engedett szabadalmakat megerősíti, ezek azonban valószinüleg szent István legközelebbi utódaitól származván, arról alább fogunk szólani.

Ennyi mindaz, mit szent István korából a nádori hivatalt illetőleg tudunk; világosabbak és tisztábbakká fognak válni fogalmaink, tökéletesebb lesz a nádor kezdetleges hatáskörének rajza, ha az utóbbi idők emlékei fölött fogjuk szemlénket megtartani. Péter és Aba zavarteljes korából azonban ilyenekkel nem birunk; megjegyezvén, hogy Aba Samuel utóbb magyar király egy ideig István és utóbb Péternek is volt nádora. [1])

I. Endre 1055-ben sz. Anián tihanyi sz. b. r. apátságát alapítván, az alapító oklevél aláírásai között olvassuk: „Sig. Zache C. Palacii.... Sig. Cupan iudicis.“ [2])

Bartal erre nézve azt véleményezi, hogy az itt említett Comes Palacii elnevezés alatt az ország vagy udvarbíró, a iudex név alatt pedig a nádorispán értetik; [3]) hogy igy azután ezen elnevezéseket is megegyeztesse szent László és Kálmán király alább tárgyalandó törvénycikkelyeinek általa adott magyarázatával. Nem tagadhatni ugyan, hogy a „Palatinus“ elnevezésnek értelme a királyság első századában szorosan megállapítva és körülirva nem volt, de dacára ennek, épen nincsen okunk kétségbe vonni azt, hogy a

[1]) Szent Gellért p. életirójánál olvassuk: Aba Comes Palacii dejecto Petro regalem Coronam usurpavit. Battyányi Ig. kiadása 343. l. Temesvári Pelbartnak sz. Gellért röviditett legendájában pedig: „Comes Palacii Regii Abba nomine effugato de regno Petro s. a. t. Pomericum Sanctorum 661.-Battyányi 367. lap. Czech kéziratában a szent mártoni főapatság levéltárának (Caps. 14. La. A. act. AAbb.) egy oklevele nyomán 1023. teszi „Samuel Aba Palatinus sub Stephano et Petro.“ Azon oklevelet nem ismerjük.

[2]) Fejér Cod. Diplom. I 393. lap.

[3]) Uj Magy. Muz. 185¹/₂ VII. 426. l. XXXVII. szám.

Digitized by Google

Comes Palacii alatt már akkor is a nádor értetett, mire maga az elnevezés, ezen a frank Capitulárékból átvett szó utal; annál kevésbbé bir még alappal azon föltevés, hogy nem Zache, hanem a iudexnek nevezett Cupa volt a nádorispán, mert annak, hogy a nádor általán iudexnek neveztetnék nyomát sehol sem találjuk.

Azt, hogy az aláirások között a Comes Palacii áll előbb a iudexnél, azt nézetünk mellett védvül fölhozni épen nem kivánjuk ugyan; azonban nagynevü tudósunkkal az iránt megegyezni szintén nem tudunk, hogy „az országbíró a még III. Béla alatt is megtartott rend szerint előbb, emez (a nádor) meg utóbb“ fordul elő az azonkori oklevelek aláirásaiban; igen, későbben előfordulnak ugyan ily esetek — azonban a kijelölt korban épen nem [1]); ha csak mindenhol a Comes Palatinus alatt az udvar bírót, a Curialis Comes alatt pedig a nádort érteni nem kivánjuk, mit tenni alig lenne valakinek bátorsága. Mi tehát mint valószinübbet, azon általános nézetet fogadtuk el, hogy a Zache Comes Palacii alatt valóban a nádort; [2]) a Cupa iudex alatt pedig vagy az országbírót, [3]) vagy pedig, mi sokkal valószinübb, valamely más alsóbb rangú Tihany vidékén müködő bírói tisztet kelljen értenünk. —

Mindezek azonban csak száraz nevek és elnevezések, melyek a nádorispáni hivatal árpádkori hatáskörére vajmi csekély világot árasztanak, kedvezőbbé lesz a nyomozó helyzete szent László korában, mely korból az idők viharai és viszontagságai dacára fönmaradt törvénykönyveket bírunk, melyeknek egyes cikkelyei közjogi kérdések és tárgyakkal is foglalkoznak. Ezen kedvező helyzet azonban sokban kedvezőtlenné alakul azon törvénycikkelyek elszigeltsége, homályos volta és különösen kétértelmüsége által.

---

[1]) Fejér Cod. Diplom. I. 58. l. (1111), 86. (1135), 124. (1145), 140, (1156), 164. (1162) 219, (1184) 245. (1188), 290 (1195) sat.

[2]) V. ö. A nádorok névsorának összeállitóit.

[3]) P. o. Fejér Index Cod. Dipl. Stirp. Arpad.

Digitized by Google

Mindenekelőtt magára vonja figyelmünket szent László III. Decretumának 3-dik cikkelye, mely így hangzik: „A nádorispánról. Tetszett, hogy ha valamikor a nádorispán haza menne, a király és Curia pecsétjét annak hagyja, ki helyében marad, hogy valamint egy a király Curiája ugy egy legyen a pecsét is. És mig hon tartózkodik azon ispán senkire pecsétjét ne küldje, kivéve azokat, kik udvarnokoknak neveztetnek, és kik önszántokból járulnak hozzá, csak ezek felett szabadjon biráskodnia; ha máskép tenne, ötven pénzt kell lefizetnie.“ [1])

A legelső kérdés, — miután kétségbe vonni nem lehet, hogy még szent László korában is a Comes Palatinus elnevezés alatt a nádor is, az udvarbíró is; valamint meg a Curialis Comes alatt az udvarbíró is, a nádor is értethetett és valóban értetett is; — ez esetben mikép kelljen ezen helyet értelmeznünk, kire az itt mondottakat alkalmaznunk a nádorra vagy az udvar bíróra? Szalay azon nézetben, hogy az udvar bírói hivatal szent László korában sem létezett még, az ezen cikkely Comes Palatinusa alatt természetesen a nádorispánt érti, s mindent erről hisz elmondottnak. [2]) Bartal ellenben azon megállapított nézete folytán, hogy a nádor inkább a királyi udvaron kivül, az udvarbíró pedig főleg a királyi udvarban bíráskodott, és pedig amaz saját, ez pedig a király pecsétje alatt: szent László III. 3. tcét Commentárjaiban az udvarbíróról értelmezé, ezt Szalay ellenében utóbb még tüzetesebben ki-

[1]) Endlichernél 342. 3. ll.

[2]) De Palatino Comite. Placuit etiam ut si aliquando Comes Palatinus domum iverit, Regis et Curiae sigillum, qui in vice eius remanserit illi dimittat, ut sicut una est regia Curia ita et unum sigillum persistat. Domi vero quamdiu Comes ille permanserit, super neminem sigillum mittat, nisi super eos duntaxat, qui vocantur udwornik, et qui spontanea voluntate iuerint ad eum, illos ei liceat iudicare, quod si aliter fecerit quinquaginta pensas solvat.

Digitized by Google

fejtvén. Szerinte a Comes Palatinus elnevezés — előrebocsátva, mit már többször megjegyeztünk, hogy ezen elnevezéseknek valamint egyáltalában Európa többi tartományaiban, ugy nálunk is (szerinte III-dik Béláig) értelme határozottan megállapítva nem volt — maga szent László fönidézett törvényében az illető udvari főember sajátságos hivataláról nem csak nem tudnak és nem adnak fölvilágosítást, hanem inkább kivánnak. Ez igy lévén, természetes, hogy mindenekelőtt az itt „palatinus"nak nevezettek iránt magától a törvénycikkely szövegétől kell fölvilágosítást kérnünk. Ezen cikkely tehát, ha a Comes Palatinust egy általános értelmü kitétellel helyettesítjük, például „előkelő palotás"sal, igy szólna: „midőn az előkelő palotás az udvarból hazamegyen, a Curia s király pecsétjét bizza arra, ki helyében marad, hogy valamint egy a király udvara, a pecsét is egy maradjon. Valamiglen pedig ezen gróf (vagy bíró) otthon maradand pecsétjét senkire sem küldhesse, hanem egyedül azokra, kik udvarnokoknak neveztetnek. Azokat is szabadjon itélnie, kik önakaratjokból mennek hozzá."

Milyen előkelő palotásról szól tehát azon szerkezet? felelet: arról ki csak a k. Curiában és k. pecsét alatt mondhatott itéletet. További kérdés: hogy hivták azon előkelő palotást határozottan, kinek biráskodása a kir. Curiához és k. pecséthez volt kötve? s erre megfelel az arany bullának IX. cikkelye, mely közvetlenül szent László III. 3-ik cikkelyére vonatkozik s azt ekkép módosítja: udvarbíránk míg udvarunkban vagyon, mindenki felett bíráskodhassék, és az udvarunkban megkezdett pert mindenhol befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik pristaldust ne küldhessen, s a feleket ne idéztethesse; [1]) — vagyis hivták őt udvarbírónak.

Ha azonban e pontban Bartal utmutatását követtük is abban vele meg nem egyezhetünk, midőn a szent László I. törvénykönyvének 42-dik cikkében említett „iudicis sigillum"-ot, a nádor külön pecsétjének

[1]) Uj Magy. Muz. 185¹/₂ VII. f. 424. lap.

Digitized by Google

tartja, hanem meggyőződtünk arról, hogy itt a királyi pecséttel ellentétben általán minden bírói pecsét értetik. Bartal ezen tévedésének következménye az is, hogy mint láttuk az 1055-ben a tihanyi apátság alapitó oklevelet aláirt Cupán iudexet erővel nádornak kivánná tekinteni s tekintetni. Hogy ugyanis szent László a „iudex" alatt nem a nádort sem az udvarbírót, hanem az alsóbbrendű bírót, legvalószinűbben az alább „megalis iudex"nek nevezettet vagy a Comes parochialist értette ugyancsak László törvénykönyveinek számos helye bizonyítja. Kitünik ez a II. 6. c., a III. 12. c. de különösen a III. 16. c-ből, mely igy hangzik: „Akarjuk, hogy minden bíró saját megyéjében bíráskodjék." (Volumus ut unusquisque iudex in sua parochia iudicet.) Bartal példájára szabadjon itt is kérdezni: minő iudexről szól itt szent László? Arról, ki csak parochiájában itélhetett. Hogy hivták tehát határozottan azon iudexet, ki csak parochiájában itélhetett? Comes Parochianusnak. – Világos tehát, hogy szent László a iudex alatt itt a Comes parochianust érti, itt ugy, mint törvénykönyvei több helyén, mert nem hihető, hogy ugyanazon kitételt, ugyanazon vagy legalább hasonló szövegben két különböző értelemben használta volna.

Ezekután nem fogadhatjuk el Bartalnak azon interpretatióját sem, mely szerint szent László III. 26. törvénycikkében említett iudex alatt ismét a nádort, az ott említett pecsét alatt, pedig a nádori pecsétet érti. A már mondottakhoz itt még csak azt kivánjuk csatolni, hogy a 26-ik törvénycikket, (Possit iudex sigillum suum mittere super quoscunque exceptis presbiteris et clericis nec non comitibus) nem szabad elszigetelten tekinteni magában, hanem inkább összefüggésben a megelőzőkkel a 23, 24 és különösen a 26-ik törvénycikkelylyel, mely utóbbiban olvassuk. „Ha valamelyik a birák közöl a pereket harminc napnál tovább elhalasztaná, bünhődjék," (si quis iudicum distulerit litigia ultra triginta dies, vapuletur;) miből kitünik, nem csak az, hogy azon iudex, kire a „vapuletur"t oly könny-

Digitized by Google

nyen kimondották és valószinüleg alkalmazták is, nádor nem lehetett; hanem az is, hogy azon iudex, kiről ezen törvénycikk sorozatban gyakori említés történik, maga nemében nem volt egyetlen — minő például a nádor vagy országbíró — hanem hozzá hasonló bíró még több is létezett. —

Hasonló eltérésre ad alkalmat Kálmán király 12-ik cikkelye is. „A hercegnek szolgái kik a király kerületében tartózkodnak, és a király szolgái, kik a herceg kerületében vannak, az ispán és bíró előtt, a kisebbek pedig a bíró előtt perlekedjenek.“ (Ducis ministri, qui in mega [1]) regis sunt, et regis qui in mega sunt ducis ante Comitemet-iudicem, minores vero ante iudicem delitigent.) Bartal szerint ugyanis a Comes és iudex alatt ezen törvénycikkben a két országos főbíró értetik, kik a vezér és király főudvarnokai fölött együtt itélnek. [2]) Azonban a nagytudományú szerző ismét téved, és pedig két oknál fogva: először az 1055-iki oklevél aláirásainak hamis magyarázása miatt; és másodszor, mert az érdekelt cikkelyeket összefüggésökből kiszakítja, mit a törvény és általán minden szöveg magyarázójának, tenni tilos. Mindenekelőtt a tizedik törvénycikkből „siquis superbus iudex ad praedictam synodum venire neglexerit, suo acusatore iudicetur“ miből kiviláglik, hogy azon iudex nem volt a nagybíró — egyetlen a maga nemében — hanem az, hogy több ilyen létezett (siquis iudex); ha ugyanis csak egy iudex (egyik nagybíró) lett volna, a törvény szövege igy hangzanék: si judex superbus sat. Továbbá mily rangú volt ezen iudex a X tc. mutatja, hol olvassuk „majores ministri regis et ducis et Capellani, quorum personis indignum est coram iudice infra se conferre“ sat. hogy t. i. a király és vezér főbb udvarnokainak, a nagybíró a nádor előtt perelni méltóságuk alatt álló „indignum“ lett vol-

[1]) Mega: regio, districtus, Comitatus. Bonfin Zsamboki kiadása Appendixében.

[2]) Uj Magy. Muz. 185½. VII. f. 426. 7. II. és Comentárjaiban is.

Digitized by Google

na azt állítani senki sem fogja. És azért — világosak s érthetők kivánunk lenni — mivel a király és vezér főbb udvarnokai, mint mondók, fölebb állottak s rangra nézve előkelőbbek voltak a „iudex"-nél, a II. tc. elhatározá, hogy ha a király vagy vezér főbb udvarnokainak akár egymás között, akár más előkelőbbekkel perük levén, ezen „iudex"-hez — az érintett ok miatt — fordulni vonakodnának, a Comes parochianus csatlakozzék a megvetett, a kicsinylett iudexhez, s igy együtt döntsék el az ügyet. Mit is az eredeti szöveg tökéletesen és teljesen kifejez: „Si maiores ministri regis vel ducis vel inter se, vel cum maioribus contenderint, et ad iudicem venire contempserint Comes parochianus cum iudice causas eorum discutient." (Ha a király vagy herceg nagyobb szolgái maguk között, vagy nagyobbakkal perlekedvén, a bíró előtt megjelenni vonakodnának, a megye ispánja a bíróval döntse el peres ügyüket.)

Tudjuk ezekután, ki tulajdonképen azon Comes és iudex, kikről Kálmán 12-ik és egyéb törvénycikkelyeiben is szó van, melynek tehát értelme ez: „A vezérnek udvarnokai, kik a király kerületében, és a király udvarnokai, kik a herceg kerületében tartózkodnak: a megye ispánja és az alárendelt bíró előtt perlekedjenek, ha előkelőbbek; ha pedig kevésbbé előkelők egyedül az alárendelt bíró előtt." Vagy a törvény eredeti nyelvén: „Ducis ministri, qui in mega ducis sunt ante comitem (értsd Parochianum) et iudicem (értsd inferiorem) discutiant (értsd: si sunt maiores); minores vero ante iudicem (értsd inferiorem) delitigent. Ez valódi értelme, ez helyes magyarázata azon törvénycikknek, azt fölöslegesnek tartván megjegyezni is, hogy a 12-tcben említett Comes és iudex, a 9. 10. 11. ttccben előfordulóktól más és különböző semmiesetre sem lehet, mit a szoros összefüggés a tárgynak a legkisebb részletekig szoros ugyanazonossága minden kételyen kivül helyez.

„Ki az a nagybíró (a iudex-et érti) — kédi Bartal

Digitized by Google

— kit egyedül rendelt Kálmán az alsóbb udvarnokok elöljáróinak, rendes bírójának? ki más, mint a nádorispán, kinek Kálmán Kéza Simon bizonysága szerint a maga udvarnokait rendelte használatul." [1]) Hogy a föltett kérdésre Bartaltól eltérőn kell felelni a mondottak után kétségtelen. A Kézából vont érvre nézve, itt elég lesz annyit megjegyezni: igaz ugyan hogy Kéza szerint Kálmán „Palatino regni, qui pro nobilium utilitate praeficitur, suos udwornicos dedit;" [2]) — azonban ezen „usus" alatt, mint ez a dolog természete és a szövegből is kitünik, mást érteni nem lehet mint azt, hogy ha a nádor a király helyett, hivatalos minőségben az országban szerte járt, ő neki megengedve volt a királyi uradalmakban megszállani s ott a k. udvarnokok szolgálatait és kötelezettségeit, melyekkel a királynak tartoztak, saját személye részére igénybe venni.

Mindezekhez még azt teszszük, hogy Kálmán király ezen törv. könyvében a nádor már határozottan „Comes Palatinus"nak neveztetik, értem itt a 37-ki tcet, mely a nádor azon kori hatáskörére nézve is tájékozni enged. „Ha a király akármelyik város kerületébe lép, két kerületi bíró kisérje őt, kik azon nép egyenetlenségeit megvizsgálván, megszüntessék, ők pedig ha a nép lármája erősebbé válik a nádorispán által itéltessenek." (Im quamcumque civitatis megam Rex ingrediatur, ibi duo iudices megales cum eo commigrent, qui contentiones populi illius discreto examine dirimant, et ipsi cum clamor populi ingravescat a Comite Palatino diiudicentur.) Ezen cikkelyből kiviláglik az, hogy a nádorok biráskodási hatásköre főleg a vidékre terjedett ki, hogy ők is kiséretében voltak az országot beutazó igazságot szolgáltató királynak, hogy végre ők itéltek az igaztalan itéletet hozott alsóbb, kerületi bírák fölött, vagy pedig ezektől ő hozzá

[1]) Uj Magy. Muz. i. h. Comentariorum II. 333. l. 3) jegyzet.
[2]) Chronicon. Appendix Endlichernél 129. lap.

Digitized by Google

fölebbeztettek az ügyek; a közelebbit, a részleteket azonban e törvénycikk elszigetelt és homályos volta meghatároznunk nen engedi.

Kálmán után elhallgatnak a nádorispáni hivatalról, akár egyenesen, akár pedig mellékesen szóló emlékeink; míg ezek III. Béla korában, fényes csillagokként ujra föltünnek, fényt és világot árasztva nemcsak azon korra, melynek egén föltünnek, hanem messze vissza azon elmult időkre is, melyeknek ily csillagai vagy nem voltak, vagy ha voltak, nyomtalanul elvesztek a feledés éjében.

Ezek közöl okvetlenül legelső helyre kell tennünk, mind kora, mind beltartalmának becse tekintetéből III. Bélának 1190-ben kelt azon oklevelét, melyben a pécsi püspökségnek elődei által engedményezett előjogait s kiváltságait elősorolja s megerősíti. [1]) Az tehát, mit ezen okmányban olvasunk, rajzát adja egyszersmind a már előbbi királyaink korában fönálló viszonyoknak; melyről méltán mondhatá tehát Bartal, hogy az „a magyar diplomatikának egyik legszebb kincsét foglalja magában" s abból mint közjogi történeteinknek legtisztább forrásából joggal meríthette kivált az ország nagybíráit illető tant is. [1])

Előre bocsátva a király, hogy „az elődjei által adott szentséges szabadalmakat és kiváltságokat azon egyháznak számos kiváltságleveléből megértvén és összeszedvén," azokat sorban előadja. A második helyen említett szabadalom abban állott, hogy a pécsi egyház népei és Pécsvárosa polgárai áruiktól sehol az országban adót fizetni nem tartoznak, ugy hogy az, ki ezen szabadalmakat megsértené, husz márka fizetésére lenne kötelezve, „melynek fele a nádort illetné, ki ugyanazon egész összeget behajtani fogja." [3]) Alább pedig olvassuk, hogy ezen egyház

---

[1]) Fejér Cod. Diplom. II. 252—260. ll. Endlicher 392—398. ll.

[2]) Uj Magy. Muz. i. h. 429. l. Comment. I. 27. lap.

[3]) Cuius medietas Comiti Palatino cedat, eiusdem Palatini potes-

Digitized by Google

adószedőinek meg volt engedve, „a tizedet a nádor vagy megye ispán emberével behajtani;“ [1]) miből kitűnik, hogy a nádornak ezen korban főfelügyeleti joga volt az adókra vagy általán, vagy pedig azoknak csak bizonyos nemére, emberei által azoknak beszedését is eszközölvén. A nádor által behajtott adókról még alább is tétetik említés, hol t. i. mondatik, hogy „azon egyház tizedeiből, sem a nádort nem illeti a huszad, sem a megye ispánt a század; [2]) miből meg azt tudjuk meg, hogy az egyházi tizedek huszadrésze a nádort illette, melynek fizetésétől csak kiváltság által lehetett menekülni.

Érdekes fölötte s nagyfontosságu az, mit ez okmányban azon viszonyról olvasunk, mely ezen egyház szabadalmai s a nádorispán rendes bírói s törvénykezési hatalma s jogköre között fönállott. „Megengedjük hasonlóképen — ezek az oklevél szavai — azon egyháznak, hogy valamint kivétettnek ismertetik a nádor és országunk egyáltalában minden ispánjának hatalma alól: ugy akarjuk egyszersmind hogy sem a nádor hirnöke, sem a megyei ispáné a püspök vagy tisztjének engedelme nélkül, azon egyháznak nyilvános térein, bármit kihirdethessen, és ha ezt tenné azon egyház bármely tisztje által büntetlenül megakadályoztathassék. Továbbá az ország általános vagy valamely tartományrész részletes, a nádor, vagy megye ispánja, vagy akár a király oldala mellől küldött biztos által kihirdetett Congregatiója, Pécs városában vagy akár a pécsi egyház valamely birtokán a püspök beleegyezése és világos engedelme nélkül soha meg ne tartathassék; és

tate plenius exigenda. Lásd erre nézve Bartal Commentariorum Libro II. I. kötet 375. lap.

[1]) Cum homine Palatini vel Comitis Parochiani dicare decimas.

[2]) Nec Comes Palatinus vicesimam .... in decimis Ecclesiarum habere debeat.

Digitized by Google

sem a nádor, a megyei ispán és oldalunk mellől kiküldött bármely bíró, sem azok alispánja vagy azok helyettese ne mehessen bíráskodni azon egyház valamely birtokára, akár birjon vásárral akár nem; és az ezen szabadalomnak ellenére cselekvőket a püspök egyházi censura által büntethesse, az egyháznak netán tett kár pedig a királyi itélőszék előtt megállapíttatván a nádor a királyi fiscusnak husz márka aranyat tartozzék fizetni.“ [1])

Ezen sorokból ismét corollariumként levonható: először, hogy a nádornak biráskodási hatalma az egész országra kiterjedett, igy Pécs városára is, melynek tehát, hogy ez alól kivétessék különös szabadalomra volt szüksége; másodszor, hogy a nádor rendes hatalmánál fogva oly rendeleteket is hozhatott, melyeknek jogi hatálya az egész országra kiterjedett, s melyeket hirnökei által az országban szerte nyilvános helyeken kihirdettetett; harmadszor pedig, hogy már jóval III. Béla előtt is divatoztak és megtartattak a Congregatiók a nádorok elnöklete alatt és általok összehivatva; ezekről azonban tüzetesebben alább.

1192-ben már a nádori biráskodás egy okmányi-

---

[1]) Item concedimus eaedem Ecclesiae ut sicut exempta dignoscitur a potestate Palatini et cuiuslibet Comitis regni nostri, sic etiam volumus ut nec Preco Palatini, nec comitis Parochiani sine licentia episcopi vel officialis sui per fora ipsius Ecclesiae valeat aliquid publice proclamare, et per quemlibet officialem ecclesiae impune possit prohiberi. Item quod congregatio generalis regni vel etiam particularis cuiuscunque provinciae a Comite Palatino vel Comite Parochiali seu provinciali vel quocumque Barone a latere regio transmisso, indicta nequaquam possit fieri in civitate Quinqueecclesiensi, vel in aliqua villa ipsius Quinqueeclesiensis ecclesiae, sine licentia et expressa permissione ipsius Episcopi; nec etiam ipse Comes Palatinus vel Comes Parochianus aut quicunque etiam iudex de latere nostro transmissus, vel Vice Comes seu Vicarius eorumdem, possit venire ad iudicandum in aliqua villa ecclesiae, sive sit villa forum habens, sive foro carens; qualescumque contra hoc venientes, episcopus possit artare ecclesiasticam per censuram, dampnum nihilominus si quod taliter ecclesiae intulerit, in regio examine iudicare consecatur (sic.); et nihilominus Comes Palatinus componat regio fisco viginti marcas auri.“ sat.

Digitized by Google

lag följegyzett és megörökített példájával is találkozunk, mely maga nemében korára nézve legelső lévén, kivonatban megismertetni megérdemli. Hohold vitéz Páristól két földet vett, ezek egyikének azonban egy részét utóbb Pál, János és Vid maguk tulajdonának állítván, lefoglalják. Hohold tudósítja erről Párist, fölhiván őt, hogy az azok ellen indítandó keresetben tanuja legyen. Páris vonakodik, Hohold őt tehát a „nádor elé idézi; és a föncimzett Mochu ispán szine előtt megjelentek." [1]) A nádor megvizsgálja a tényállást, kérdéseket tesz föl a jelenlevőknek; itéletet hoz, mely azonban följegyezve nincs.

De a Páris által Hoholdnak eladott másik földet, meg Albeus, Salamon és Egyed királyi udvarnokok mondák magukénak. „Ezen per tárgya tehát egész Mochu (nádor) ispán elé került." [2]) Ez megvizsgálván az ügyet, kikérdezvén az érdekelt feleket, az illető föld Hoholdnak oda itéltetett. — Miután pedig ezen peres ügy Veszprémben intéztetett el, [3]) uj bizonyság ez arra nézve, hogy a nádorok már a legrégibb időkben szertejártak az országban, igazságot szolgáltatván mindenkinek kiválóan birtokperek és különösen oly ügyekben, melyek az alsóbb birák által, a felek egyikének elégedetlenségével elintéztetve, hozzájuk fölebbeztettek. [4])

Ezen korban a birtokperek, és fölebbezett ügyek

[1]) Ad praesentiam Mochu Palatini determinavit. Igitur usque in praesentiam praetitulati comitis Mochu adstiterunt coram eius aspectu.

[2]) Igitur huius rei controversia protenta est usque in paesentiam Comitis Mochu.

[3]) Praedium illud, Hohold plenarie iustificatum est.... Huius causae definitio facta est Vesprimii.

[4]) Fejér Cod. Diplom. II. 277—9. ll. Hasonlónak mondható ehez azon ügy, melyben 1200 Henrik nádor biráskodott, valószinüleg Győrött; a mely ügyről önmaga adván ki oklevelet, tudjuk, hogy azon birtokper szintén fölebbvitel utján jött itélőszéke elé. U. o. II. 282—2. ll. Több ily esetről emlékezik a váradi regestum is. Endlichernél 7. 10. 19. zám a. 641. 642. 644. ll. sa

Digitized by Google

annyira megszaporodván, hogy a nádorok azok személyes elintézésére képesek nem lehettek; ennélfogva a XIII-dik század elején már bizonyosan, de meglehet, hogy már előbbis, törvényes helyetteseik voltak. *) Vajjon azonban ezek állandók, s a későbbi alnádor csirája valának, határozottan eldönteni alig lehet, miután lehetséges az is, hogy a nádorok azon alsóbb birákat, kik a biráskodás szinhelyén, vagy annak közelében—bár alárendelt biráskodási joggal —különben is birtak, „ad hoc" delegálni szokták; mert azon „Fila bíró, helyettes ispánja Miklós nádorispánnak" [1]) valószinűleg ilyen volt. Hihetővé teszi ez utóbbi nézetet az 1222. 8. és 1231. 19. ttcc. is, mely a régi gyakorlatot módosítván – mert előbb a nádornak több ilyen helyettese volt — a nádornak csak egy helyettest enged. [2])

Hogy pedig azon a váradi regestumban gyakori esetek, midőn az ott fölhozott ügyek a nádor által elintéztettek, általa személyesen, a perlekedők lakhelyén, vagy ahoz közel, többnyire a palatinalis Congregatiók alkalmával végeztettek, kitünik a váradi regestum két nevezetes helyéből; melyeken t. i. olvassuk: „Miklós nádorispán bíró, Zuma pristaldus... kik midőn Váradra jöttek;" és „Miklós nádor..... ki midőn Váradra jött." [3]) De nemcsak azon okból mondók nevezetesnek ezen két helyet, hanem azért is, mert ezekből tudjuk

*) Igy p. o. Judice Mauro vice comite, Nicolai Palatini 662. lap. 94. szám vagy: Judice Mouricio Nicolai Comitis Palatini Vicario. 665 lap. 104. szám sat.

[1]) Iudex Fila Comes Vicarus Palatini Comitis. 15. szám. 644. lap. Még világosabb egy másik hely: Judice Bolosoy Comite de Naugrad permissone et auctoritate Nicolai Palatini comitis judicante. U. o. 692. lap. 208. szám.

[2]) Judices vero vicarios non habeant. (Palatini) nisi unum in curia sua. — Endlichernél 414. l. És ugyanúgy 431. lap.

[3]) Judice Nicolao Palatino Comite, pristaldo Zuma... qui cum venissent Varadinum."—„Nicolao Comite Palatino... qui cum venisset Varadinum."

Digitized by Google

meg, hogy a nádorok minden ily biráskodásuk alkalmával fáradságuknak illő jutalmát is vették. Ezt kell ugyanis értenünk e szavak alatt „akkép egyeztek meg, hogy adnának (t. i. az alperesek) a prépostnak (t. i. a felperesnek) négy márkát, a pristaldusnak fél márkát; a birónak pedig (ki ez alkalommal, mint tudjuk a nádor volt) a prépost tenne eleget.“ És „János (alperes) megegyezett adni hat márkát az apátnak (mint felperesnek) és eleget tenni a birónak (a nádornak); az apát pedig eleget tenni a pristaldusnak.“ [1]) Miből látjuk azt is, hogy a nádort illető dijat, mindenkor a perlekedő felek egyike fizeté a szerint, a mint egymás között megegyeztek.

Érdekes tudnunk azt is, hogy ha vádlott felek az alsóbb rendü bírónak idézésére annak szine előtt meg nem jelentek, ennek kötelességében állott az esetet a nádorispánnak hivatalosan értésére adni „ez pedig elrendelé kihirdettetésököt azon megye nyilvános helyein, azon megjegyzéssel, hogy ha meg nem jelennek, elmarasztaltatni fognak.“ [2]) A nádor ezen joga és köteles ségére utal az 1190-iki pécsi oklevél is, s annak különösen azon helye, hol az mondatik, hogy a nádor ispán hirnökének a püspök engedelme nélkül tiltatik azt eszközölni azon egyháznyilványos helyein.“ [3])

Ugy látszik, a földbirtokjog megsértése s annak megsértői fölött biráskodni s itéletet hozni a nádor kizárólag volt följogosítva, erre utal legalább egy eset, midőn ily ügyben a megyeispán itélvén, hozzáadatik

---

[1]) Taliter convenerunt quod darent praeposito quatuor marcas, et pritaldo dimidiam: iudici vero praepositus satisfaceret.

Joannes convenit dare sex marcas abbati et satisfacere iudici; abbas vero pristaldo satisfacere convenit.

Endlichernél 74. szám 657. lap. 94. szám 662. lap.

[2]) Ille autem iubet eos prooclamari per comprovincialia, in ea interminatione quod si non venirent . . . pro convictis haberentur. Váradi Reg. 178. sz. 686. l.

[3]) Permissione et auctoritate, Nicolai Palatini Comitis iudicante. Fejér Dod. Dipl. II. 258. l.

Digitized by Google

„Miklós nádorispán beleegyezése és meghagyása következtében.“ [8])

Tudjuk tehát az eddig mondottakból, hogy a nádorispánnak a magyar királyság első két századában hatásköre az egész országra kiterjedett, itélve különösen birtok perek [1]), különféle büntények [2]) fölött, melyek, midőn a megye főhelyein körüle összeseglett nép gyülekezetében igazságot szolgáltatott, akár egyszerü panasz akár fölebbezés utján jöttek elébe; és ez utóbbiakról hozván itéleteket, neveztettek ezen különben egyszerüen „Congregationes generales“ vagy „Congregationes Palatinales“nek nevezett gyülések „Congregationes proclamatae“k-nek. [3])

Itéltek a nádorok általán mindenki fölött, kivéve azokat, kiket állásuk, vagy a királyi kegyelem exemtióval kitüntetett; úgy pedig, hogy a büntény megállapítása a rendes biró és a gyülésekre összeseregletett néphez s csak a büntetés kijelölése, a törvény alkalmazása tartozott Mátyás koráig a nádorhoz. [4]) A nádorok ily alkalmakkor a megye köztiszteletben álló férfiainak tanácsával szoktak élni, kiket vagy önmaguk vagy a nép jelölt ki. [5])

---

[1]) Váradi Reg. 51, 60; 65, 233, 236, 237, 329, 347, 364, 389, 67, 57. 653, 655, 696, 698, 722, 728, 735, 741. ll. Lásd Nicolaus Dei gratia Andrae regis... Comes Palatinus 1221-ben kelt oklevelét, melyben világosan kimondja „Licet ad nostrum pertinuerit officium udvornicorum regis teram, quocunqe iniusto modo distractam in statum debitum reformare“ sat. Fejér Cod. Dipl. III 1. 346. lap.

[2]) Váradi regest. 74, 92, 93, 96, 100, 103, 160, 203, 375, 321, 365. 385, 472. 657, 663, 663, 664, 665, 682, 691, 718, 719, 735, 740, ll.

[3]) Ezekről Bartal igy ir: Congregationes hae usu prius quam nomine congnitae separatim saepius per missos regios, frequentissime cum generalibus iudiciis per Palatinos non tamen ordinaria verum delegata sibi a rege potestate celebrantur, legitimis possessoribus in iura quibus ii depulsi essent restituendis, ac generatim vindicandis facinoribus, quae in Reg. Varad. a m. n. 329. fore factum (agallico for fait) usitatiori autem in legibus nomine actus potentiarii vocantur. Comentar. L. II. 331. lap.

[4]) Bartal Comment. I. 328. l. 1) jegyzet.

[5]) Például: Palatinus dato termino ut ipse cum conprovincialibus

A nádorok itélele már ezen korban is igen gyakran a király elé terjesztetett, ki azután azt vagy elvetette, módosította, vagy pedig — többnyire — megerősítette. [1])

Az itt mondottakat II. Endre is bizonyítja, midőn az Adolf szepesi prépostnak adott adomány levélben a neki adományozott birtokkal azon kiváltságot kapcsolá össze, hogy „azon népek fölött, melyeket összegyüjteni és megtelepíteni fog, senki se merészeljen biráskodni kivéve a királyt és a nádort." [2]) Különbözik ettől azon szabadalom, melylyel ugyancsak II. Endre a a Boleszló váci püspök által dotált leleszi prépostságot megkülönböztetőleg kitünteté, annak népeit még a nádor biráskodása alól is kivevén mit igazolnak az okmány e szavai: „senkinek... azon népeket.... a király és azon egyház papjain kivül..... elitélni vagy itélőszék elé vonni ne szabadjon." [3]) A szabadalmak ezen nemével azonban csak igen ritkán találkozunk, és csak is azon korban midőn királyainak gyengeség és erőtlenségöket túlzott kegyességgel kivánták ellensulyozni és jóvá tenni. —

---

discuteret. Varadi Reg. 203. sz. 691. l. 323. sz. 719. l. Laurentius Palatinus ...... cum ad comitatum Sümeghiensem transmissi exstitissemuset quinque nobiles de ipso comitatu electi per ipsos nobiles de eodem comitatu nobis per eodem in socios deputati. Fejér C. D. 11. l. 349. l. v. ö. Bartal II. 330. ll.

[1]) II. András 1221-ben „Item confirmamus sententiam definitivam nostri Palatini quam fecit contra Bissenos sat.... Item confirmamus etiam sententiam eiusdem nostri Palatini contra populos Veszprimenses. Fejér III. 2. 436. l.

[2]) Tali tamen libertate, quos collegerint et undequoque adducerent nullus praesumat iudicare excepto nobis et Palatino. Fejér C.D. III. l. 77 l.

[3]) Nullus in toto regno, inqualicunque Parochia idem populus sit constitutus, praeter Regem et eiusdem Ecclesiae fratres super qualibet causa praesumat aliquo casu iudicare vel ante aliud iudicium trahere iudicandum. Fejér III. l. 116.

Digitized by Google

III.

A nádorispáni hivatal hatásköre 2. az arany bullától az 1486-iki nádori törvénycikkekig.

Követve nyomról nyomra a mennyire a gyér adatok megengedék a nádor ispáni hivatal hatáskörének történeti kifejlődését: II. Endre uralkodásához értünk, melynek tizenhetedik éve az 1222-ik év, történetünkben örökké emlékezetes lapot foglal el.

Nem lehet föladatom e helyen, röviden és körvonalaiban bár, rajzát adni azon szomorú helyzetnek, melyet hazánkban Árpád és az első nagy királyok elfajult utódai előidézének; midőn a király és ország tekintélye hiú árnyékká változott, alkotmányos jogok hizelgő udvaroncok szeszélyeinek játékszerévé, a nemzet gazdagsága a zsidók és izmaeliták, királyaink nem csak tűrte hanem gyakran pártfogolta zsarolásainak következtében nyomasztó szegénységgé sülyedett.

Ezen szomorú és zavarteljes állapot tetőpontját érte II. Endre alatt.

Ekkor az ország egyházi s világi nagyjai azon hiedelemben, hogy olyas szerződés, milyen néhány évvel azelőtt 1215-ben junius 5-én a runymeedei mezőn az angol népet s az angol királyt kiengesztelte egymással, talán a magyar nemzetet is partra a jólét partjára segítendi; befolyásukat fölhasználva eredményezték, kogy majd nem egyidőben az angol chartával s valószinüleg annak példájára keletkezett nálunk az arany bulla, mely István intézkedéseinek fölele-

Digitized by Google

venítésével jólétet s szabadságot volt biztosítandó a nemzetnek, s melyre századokon át önkény és elnyomás ellen hivatkoztak az utódok. [1])

A mennyire fontos s századokra kiható volt ezen okmány az egész alkotmány, s nemzeti intézményeink egész összegére: oly fontos és nagy horderejű volt ez a nádorispáni hivatal hatáskörére nézve is. Lássuk tehát a tárgyunkat érdeklő cikkelyeket.

„Rendeljük — igy hangzik az első — hogy évenkint a szent király ünnepét, ha csak fontos foglalkozás vagy betegség által nem akadályoztatunk, Székesfehérvárt tartozunk megülni, és ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkivül ott lesz helyettünk s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket [2]) és minden nemesek tetszés szerint szabadon oda gyülekezzenek."

Régi királyaink mint szent István és sz. László [3]) nagy Boldogasszony ünnepét; utódjaik pedig mint III. Béla is, szent István ünnepét [4]) a világi s egyházi-főurak fényes kiséretében már régibb időkben is Székesfehérvárott szokták volt megülni; mely alkalommal a király által bizonyos ügyek is elintéztettek. II. Endre tehát csak a régi szokást megujítá s megállapítá az arany bulla első cikkelye által. Azonban ennél fontosabb reánk nézve az, hogy a király a nádort mint személye után országa első méltóságát helyettese és képviselőjének jelölte ki. A nádor hatáskörének meghatározása tekintetéből is fontos tehát tudnunk, mily jelentőséggel birtak ezen gyülések? Mi Bartal nézetét tartjuk leghelyesebbnek, mely szerint ott nem csak egyes magán perek intéztettek el, hanem orvo-

---

[1]) Szalay Magy. Tört. I. 294. lap

[2]) Palatinus procul dubio ibi erit pro nobis et vice nostra causas audiet.

[3]) Legenda Major s. Gerardi Battyányi kiad. és. 314. l. szent László III. 3. cikk.

[4]) L. ennek 1175-iki oklevelét Farlati Illir. Sacrum II. 355. lap.

Digitized by Google

soltattak mindenrendű panaszok és sérelmek, eldöntettek ott különbség nélkül az előterjesztett ügyek. [1]) — „A nádor országunk minden embere fölött különbség nélkül biráskodjék — ez a nyolcadik cikk — de a nemesek főben és birtokban járó ügyeit a királynak tudta nélkül be ne fejezhesse. Helyettese pedig csak egy legyen, az is csak Cúriájában." [2]) Ez által a nádornak eddigi hatásköre részben kiterjesztetett, részben megerősítettetett. Megerősíttetett, a mennyiben — mint a mondottakból kitünik — bíráskodási hatalma eddig is az egész országra kiterjedett; kiterjesztetett pedig a mennyiben az eddig nem terjedett ki az ország minden lakosaira különbség nélkül.

A mi a nádor helyettesére vonatkozik, mit kivánt ez alatt érteni, és avval elérni a törvény, szorosan meghatározni nem tudjuk. Talán az ideiglenes, esetről esetre megválasztott és megbizott „ad hoc" helyetteseket kivánván megszüntetni: ezen törvény adott létet a helyettes vagy alnádornak, kinek ezen törvény értelmében kötelessége volt a nádor távolléteben az ő hozzá tartozó ügyeket elintézni. A törvény betüjétől azonban csakhamar eltértek s az alnádornak sem volt

[1]) Qui institutum hoc pro duntaxat dirimendarum privatarum contentionum sumunt, vereor ne sententiam legis penitus assequantur, ut quae tam ad has, quam generatim ad quasque justas populi de juribus per quoscunque violatis quaerelas, harumque remedia et quo nihil neque cogitari augustius, neque decerni ad salutem publicam aptius praestantiusque potuit, ad memoriam divi Protoregis non solum piis ad aram precibus sed paullo plus eique gratius esset sanctissimis administrandae iusticiae officiis patet. Comment. Líb. VIII. 126. 7. 11.

[2]) Palatinus omnes homines regni indifferenter discutiat, causas nobilium quae ad perditionem capitis vel ad destitucionem possessionum pertinet.... sine consciencia regis terminari non possit. Iudices vero vicarios non habeant nisi unum in curia sua. — Az esztergomi káptalan levéltárában őrzött XIV. században készült hiteles másolatban lectio varians van a mennyiben ott az utolsó mondat így olvasható : Judices Vicarios non h a b e a t." Knauz Nándor. Az arany bulla. Magyar történelmitár 1861. X 222. lap.

Digitized by Google

állandó lakhelye a nádori Curia, hanem igazságot szolgáltatott a vidéken is, a Curiában vagy más helyen elfoglalt főnöke nevében és megbizásából.

Idéznünk kell még a 30-ik tcet, mely igy szóll: „Ezen négy főuron kivül t. i. a nádor, a bán a király és királyné udvarbírájáh, senki más két hivatalt ne viseljen;" megjegyezve itt az hogy a XII-ik század végső tizedeitől kezdve a nádorok mindig valamely megyének vagy több megyének is egyszerre, voltak főispánjai. [1]) Végre említtetik még a nádor az oklevél záradékában is. A hét oklevélpárból ugyanis egy „a nádornál, ki időszerint leend, őriztessék úgy, hogy az irást mindenkor szemei előtt tartván se ő ne tévedjen le a fölebb mondottak valamelyik pontjáról, sem a királyt, nemeseket, vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy mind ők örüljenek szabadságuknak és azért, hozzánk és utódaink iránt mindig hivek maradjanak, mind a királyi koronától az illető segedelem megne tagadtassék " [2]) Valóban magasztos jog és kötelesség, mely a nádorokra ruháztatott, melynek ők úgylátszik lelkiismeretesen és buzgósággal igyekeztek megfelelni; miért is sem személyeik sem hivataluk II. Endre és utódai előtt kedves épen nem volt, amazokat, gyakran változtatták, ennek pedig hatáskörét időről időre szükebb határok közé szorítani törekedtek. [3])

Ugyanazon évben, melyben az arany bullát nyerte a nemzet: Jula nádor egy nagyfontosságú oklevelet adott ki, mely a bissenusok megcsonkított privilegiumait helyreállítja és melyben igy szól: „Mindnyájok tudomására akarjuk juttatni, hogy az árpási bissenusok, kik hozzánk mint nádorhoz tartoznak előttünk megjelenvén panaszolták, hogy régtől fogva engedményezett szabadalmaikat sokban megcsonkítá Lukács

---

[1]) Fejér Cod. Dipl. II. 1173. 293. l. 1099. 348. l. sat.

[2]) Katona, Corpus Juris és Endlicher, Szalaynál magyarítva.

[3]) Igy III. László k. alatt 1272—1290. volt 15. V. ö. Czech III. László alatti nádorok. Uj M. M. 185$^1/_2$. IV. f. 187—217. ll.

Digitized by Google

által unk rendelt ispánjuk. Mi tehát igazságot szolgáltatni kivánván tetszett.... Pók Mártont ez ügyben helyettünk bíróvá rendelni." [1]) Ugy látszik, hogy a nádor mint ilyen főbírája volt ezen korban mint később a kunoknak, a besenyőknek.

Az arany bulla meg volt állapítva, az ország és szabadsága, a nemzet jogai és szabadalmai biztosítva — a papiron. Az élet ismét iszonyúan gunyt üzött az elmélettel, a gyakorlati igazságtalanság nem törődött az — úgy hivé — elmélet jogaival. II. Endrének is alig lebbentek el ajkairól az arany bulla határozatainak megtartását szentül fogadó eskünek szavai, — s már elfeledé azt, mire esküdött, elfeledé az esküt is.

Alig mondá ki 1222-ben, hogy „a nádor az ország minden lakosai fölött kivétel nélkül bíráskodjék:" és még ugyanazon évben a német rendnek tett adományát megerősítvén a Burza föld lakóit azon szabadalommal fölruházá, „hogy senkinek biráskodása és fönhatósága alá a királyén kivül ne tartozzanak;" [2]) már két évvel azután a szászoknak adott adomány és kiváltság levelében irja: „akarjuk és erősen meghagyjuk, hogy felettök mi és a szebeni ispánon kivül senki sem biráskodjék;" [3]) és 1228-ban a gődingi németeknek: „oly hatalmat adtunk, hogy az általuk választottokon kivül semmiféle bíró ne uralkodjék fölöttük." [4]) a szatmár németieket 1230-ban: „kivettük őket minden bírónak biráskodása alól,

[1]) Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod bisseni de Arpas ad nos videlicet Palatinum pertinentes, et nostram accedentes praesentiam, couquesti sunt qnod eorum libertas ab antiquo instituta per Lucam eorum Comitem a nobis constitutum fuisset in pluribus diminuta. Nos igitur cum iudicium et iusticiam super hoc facere intendissemus, placuit..... ut Martinum de Pók iudicem eis super hoc constitueremus vice nostra. — Fejér C. D. III. 362—364. ll.

[2]) Fejér Cod. Dipl. III. l. 370. s kk. ll.

[3]) Endlichernél 422. lap 8. szám.

[4]) U. o. 424. lap 2. szám.

Digitized by Google

a bíráskodást magunk és tárnokmesterünknek föntartván"; [1]) mely esetek meglehetősen számosak.

Valóban ezek és hasonlók olvasása önkénytelenül azon gondolatot ébreszti föl a hazája szomorú multja fölött elmerengőben, hogy királyaink tékozlásuk és túlzott, határt nem ismerő bőkezüségük következtében kifogyván már mindenből, mivel híveik jó szolgálatait megjutalmazhatnák; ily positiv jutalom hiányában tehát negativ eszközökhöz folyamodtak: hiveiket vagy az adók fizetése, vagy másnemü kötelezettségek és tartozások alól fölmentvén, vagy fényes szabadalmakkal kitüntetvén, mi az adományozónak — azt hitték — semmibe sem került, de vajmi sokba a hazának és nemzetnek, annak boldogságába, miután ennek alapja a rend és jogegyenlőség; mit a következő évek története bőven, véresen igazol.

A napról napra szegényebbé — s mi evvel járni szokott — erkölcstelenebbé vált nép szenvedéseinek és kicsapongásainak látására, — Szalay szavai — a papság avval vélte orvosolni a bajt, ha II. Endre által az 1222-iki arany bullát némi módosításokkal ujra kiadatja; úgy hivén, hogy ezután egyszersmind elejét veheti azon zsarolásoknak, melyeket a közjövedelmek bérlőivel szövetkezett némely főuraktól önmaga is szenvedett. [2]) És igy született meg Endrének 1231-iki második Decrétuma. [3])

Ennek I-ső cikke az 1222-ivel majdnem teljesen megegyezik. [4]) A III. c. meghatározza, hogy „ha a nádor roszul kezelné a király és ország ügyeit a rendek kérni fognak minket, és kelyébe tetszésünk szerint, jobbat rendelni, és kérelmeiknek engedni fogunk."

---

[1]) U. o. 426. lap. 2. szám.

[2]) Magy. Tört. II. 20. lap.

[3]) Endlichernél 428—433. ll.

[4]) Sed si nos non possumus interesse, Palatinus interesse teneatur et vice nostra causas audiat, et omnes servientes nostri, et alii qui volunt libere et sine timore illuc conveniant.

Digitized by Google

Ezen cikk kifejezést adott a rendek régi ohajának, a nádor választási jogát maguk számára megszerezni. [1]) Ez esetben azonban kénytelenek voltak beérni a nyert consultativum votummal, melylyel azután élteke vagy sem, bizonytalan; az azonban bizonyos, hogy II. Endre utódai nem igen engedték magukat a nádor szabad elmozdíthatási jogukban korlátoztatni.

A XVII-ik cikk az 1222: 8-at így módosítja: „A nádor az ország minden lakosai fölött kivétel nélkül bíráskodjék, kivéve az egyházi személyeket és papokat, házassági, jegyajándoki és egyházi ügyeket, bármily tekintetben tartozzanak ezek az egyházi törvényszék elé.“ [2]) Az 1222. VIII. c. végső részét az 1231. XVIII. és XIX-ben találjuk. [3]) —

Papirosban és irásban — ismét Szalaynak szép szavait adjuk — nem rejlik végrehajtási erő, ha mindjárt a bölcseség és erény betüivel volnának aláirva; az erő egyedül a nemzet jellemében székelhetett volna, mely Endre kormánya alatt rút satnyulásnak indult. Azok, kik az arany bullának egyetlenegy pontját sem tartották meg, az 1231-ik rendelkezéseknek is hálóját csakhamar széttépték. [4]) Az esztergomi érsek ennélfogva kényszerítve látta magát élni azon hatalommal, melylyel őt az 1231-ik törvénykönyv bevezetésében maga a király felruházá, s kimondá

[1]) Si Palatinus interim male administraverit negotia regis et regni supplicabunt nobis, et loco eius constitueam us alium meliorem, quem nos volumus, et nos precibus eorum annuemus.

[2]) Palatinus vero omnes homines indifferenter discutiat, praeter, personas ecclesiasticas et clericos, et praeter causas matrimoniales et dotes et alias ecclesiasticas causas quacumque ratione videntur ad ecclesiasticum examen pertinere.

[3]) Causae nobilium quae ad perdicionem capitis vel destruccionem possessionum eorundem pertinent sine conscientia regis per nullos iudices terminentur.

Palatinus iudices Vicarios non habeat nisi unum in curia sua, et caveat diligenter ne contra praesens statutum aliquem iudicet vel condamnet.

[4]) Magy. Tört. II. 21. lap.

Digitized by Google

Endrére az egyházi átkot. A király ezen mindenképen kényelmetlen tehertől minden áron megmenekülni igyekezett, mi sikerült is neki, miután 1232-ben több főpap, főur és Jakab praenestei püspök s pápai követ jelenlétében Beregh erdejében esküt tett le „az ország reformatiójáról," melynek V-ik pontjában ezen tárgyunkat érdeklő sorokat olvassuk: „Igérjük magunk és utódjainkért, hogy minden évben vagy a nádort, vagy jobbágyaink közöl más valakit fogunk rendelni... kit esküvel kötelezünk, hogy rendeletünket ezek nyomán hüségesen foganatositsa." [1])

Mielőtt II. Endre kormányától megválnánk, mint érdekeset megemlítjük, hogy „Imre Isten kegyelméből nádorispán," egy 1224-iki oklevelében megparancsolá („praecipimus"), hogy a borilletékeket szedők, ezt szent Mária (kedhelyi) monostorától beszedni ne merészeljék; [2]) mi bizonysága annak, mit már fölebb is megemlítettünk, hogy a nádorok az adók, tizedek és általán az egész pénzügyre is birtak hivatalos befolyással. Ugyanezen évben „Jula Isten kegyelméből nádorispán," egyik oklevelében elmondván, „hogy az egész budai káptalan ..... tőlünk alázatosan kérte.... hogy a birtokukban levő halastóhoz.... embereinkből küldenénk egyet, ki ott körültekintvén a régi határokhoz ujakat tenne," azt Sebestyén pap által valóban megtekintetvén, s meghatároztatván, oklevelében ujból megerősíti. [3])

A II. Endrét követő korból igen számos érdekes

---

[1]) Prommittius per nos et successores nostros singulis annis constituere et dare Palatinum vel alium de jobbagyionibus nostris, quem faciemus jurare quod mandatum nostrum secundum ista fideliter implebit; vagy mint Szalay helyesen értelmezi: „hogy a nádor vagy más e végre megbizandó főhivatalnok a zsidókat és saracenusokat szemmel fogja tartani s ellenök az illető megyebeli püspököknek mindenben segédére leszen. M. T. II. 24. lap. Endlicher 436.

[2]) Fejér Cod. Dipl. III. 1. 459. l.

[3]) U. o. III. 471. l.

Digitized by Google

és fontos oklevél maradott reánk, melyekből a nádor hatáskörének majdnem teljes rajzát lehet összeállítani.

Tudjuk ezekből, hogy a nádor bíráskodott az országban birtokperek fölött.[1]) Különös jelenségként kiemeljük e tekintetben 1255, 1256 és 1257-ből, azt, hogy IV. Béla az elődei által tulzott bőkezüséggel eladományozott jószágok visszavétele, vagy az ezen intézkedés folytán származott perek elintézése végett a nádor vagy maga, vagy még egy más — egyházi férfiu — kiséretében „speciali mandato" küldetett ki.[2]) 1270-ben szokásba kezde jőni, hogy a nádorok ezen ügyekre bírákat neveztek ki, kik azután eljárásuk eredményéről jelentést tettek. [3])

Oly eset is fordul elő, midőn a nádor az országbíróval együtt küldetett ki. [4]) Sőt még a király által igazságtalanul lefoglalt javak ellen is hatalmában állott pert indítani, ilyenkor azonban, mint az 1267: 3. tc. rendelé nem a király személye, hanem a királyi fiscus tekintetett alperesnek. [5])

Biráskodtak a nádorok bűntények fölött, és pedig többnyire, de nem kivétel nélkül, a megyei gyüléseken a „proclamatae" nevezetü „Congregatió"kon. Hogy ezek már első királyaink alatt divatoztak, már fölebb láttuk; tudjuk egyszersmind III. Bélának 1190-iki oklevéléből, hogy ezek részint általáno-

---

[1]) Fejér Cod. Dipl. IV 1. 96. 1237—139. 1238—167. 9. 1279—270. 1270—442. 1246 — IV. 2. 156. 1252. — VII. l. C. C. X.C. sz. 1268 — VIII. 1. 597. 1315 — VIII. 2. 98. 1318 — Fasc. 1544 n. l. F. 1597 n. 11. Fasc. 35. n. 7. Fasc. 513. n. 78. F. 754. n. 4. F. 454. n. 3. kam. levéltár sat.

[2]) Fejér Cod. Dipl. IV. l. 328. 9. 368. 438. Bartal Comment. II. k. Mantissa III. X. XVI s. k. k. ll.

[3]) Fejér Cod. Diplom. V. 2. 293. 417. ll. Például 1310 febr. 24-én a Várad előfoki prépost levelében olvassuk, quod Andrea — ab una parte, Paulo — ab altera, presentibus his viris videlicet Emerico filio Renoldy vice et nomine Kopoz Palatini ad hoc factum deputato." k. kamara. N. R. A. farc. 1686. n. 2. §. 2.

[4]) Fejér Cod. Dipl. V. 3. 1721. 1285 év.

[5]) U. O. IX. 2. 116. l. 1351 év; IX 6. 231. lap. 1400. év.

Digitized by Google

sak (generales) részint részletesek (speciales, particulares) voltak. Igy itélt a nádor 1244-ben a veszprémi királyi udvarnokok rablói fölött, a mely biráskodásról szóló oklevél két oknál fogva nevezetes: először mert kétségkivülivé teszi azon fölebbi állításunkat, hogy ezen gyüléseken a büntényeknek valósággal megtörténte és minőségének, egyszóval a tényállásnak megállapítása a rendes bíró, vagy pedig az összegyült nép és illetőleg annak választott képviselőihez tartozott, a nádor egyedül a törvény alkalmazása és a büntetés meghatározására szorítkozván. Kitünik ez László nádor oklevelének ezen szavaiból: „Midőn pedig a határnap kitüzetvén, mindkét fél előttünk megjelent; a fölebb említett udvarnokok a megnevezett embereket (érti a rablókat) számos nemes, több helység és különösen a boldog emlékezetü Renáld veszprémi ispán és udvarbírája leveleinek bizonyságával, kiknek itélőszéke előtt lopás büntényében elmarasztaltattak, nyilván és törvényesen rablóknak és tolvajoknak bizonyították. Mi tehát a biráskodás rendje szerint cselekedvén, az isteni irgalom közbenjárása által, ily itéletet hoztunk sat.“ [1]) De nevezetes ez másodszor azért is, mert ezen okmány első előttem ismert példáját mutatja föl annak, hogy a nádor a királytól „alázatosan és szorgalmasan esedezett, kegyeskednék az általa törvényesen hozott itéletet megerősíteni;“ [2]) értve természetesen itt oly ügyeket, melyek a nádor rendes hatáskörén belül estek, mert ha az a király különös megbizásából járt el bizo-

[3]) Cum autem in assignato a nobis termino utraque pars in nostra fuisset constituta praesentia supradicti Udvarnici praenominatos homines testimonio plurimorum nobilium, multarum villarum, et maxime per litteras bonae memoriae Renoldy Vesprimiensis comitis et per curialem comitem eius, in quorum praesentia super causa furti remanserunt manifeste et legitime illos esse latrones et fures probaverunt. Nos igitur iudicii ordine procedentes, misericordia divina mediante talem sententiam facientes sat.“

[4]) Postulavit diligenter et devote ut legitime latam sententiam ipsius dignaremur confirmare. Fejér Cod. Diplom. I. 309. V. ŏ. 2. 407. IV. 3. 464. ll.

Digitized by Google

nyos ügyben, a hozott itélet megerősítését tőle kikérni természetesen soha el nem mulaszthatta. [1])

Gyakran történt meg az is, hogy a nádor a bűntények fölötti bíráskodás végett a király által az egész ország területére általános kiküldetést nyert. Igy Dénes nádor 1275-ben, midőn igy ir: „László Magyarország fönséges királyának parancsa és az ország nagyjainak tanácsából a gonosztevők elitélésére kiküldettünk;“ [2]) hasonló módon ír Máté nádor is 1278-ban: „Magyarország kitünő királya fönségének és az ország nagyjainak megegyezése és tanácsával minket kegyelméből a nádori méltóságra fölmagasztalván és helyettesévé nevezvén királyi tekintélyének gyámolításával: országának részeiben a tolvajok, rablók, pusztítók és egyéb gonosztevőknek illő büntetése és fékezésére; nemesi, jobbágyi, vári, egyházi és udvarnoki elfoglalt és elidegenített földek, birtokok és jogok megitélésére kiküldött.“ [3]) És 1286-ban is „Mokanus nádor a király meghagyása és parancsából az egész országban a tolvajok és gonosztevők“ fékezésére kiküldetett. [4])

A Congregatiókra vonatkozólag nagyérdeküek Dénes nádor már fölebb említett oklevelének ezen sorai is: „Midőn..... a gonosztevők elitélésére kiküldet-

---

[1]) Több példa Bartalnál II. k. Mantissa III. X. XIV. II.

[2]) Cum ex praecepto domini Ladislai serenissimi Regis Hungariae et ex Consilio Baronum totius regni ad condemnandos malefactores fuissemus ingressi“ sat. Fejér Cod Dipl. V. 2. 137. l.

[3]) Dominus noster inclytus Rex Hungariae excellentiae suae et suorum Baronum consensu ac consilio nos suo magnitudinis gratia— Palatinatu sublimando et vices suas commitens, auctoritate sua regia dignando fulciri, per districtum sui regni fures, latrones, devastatores et alios malefactores meritoria ultione vendicare et conpensare, terras, possessiones, iura nobilium, jobbagionum castrorum, ecclesiarum, udwarnicorum et aliorum quorumvis hominum alienatas, occupatas quoque nomine in hoc regni sui disturbio non justo possessorum, misisset iudicare,“ sat. Fejér Cod. Dipl. V. 2. 477. lap.

[4]) Mokanus Palatinus ex praecepto et mandato Domini Regis per ambitum regni sui ad compescendos fures et malefactores missus.“ Fejér C. D. II. 3. 333. l. V. ő. VI. I. 69. l. 1290. év VI. 2. 197. 339. ll. sat.

Digitized by Google

tünk, végre Szala vármegyében a gyülekezetben hol összejöttek a nemesek mind, a várjobbágyok, egyházak népei és mások is, Jurk fiai.... tolvajok, rablók és gonosztevőknek vádoltattak." [1]) Ezekre nézve rendelé III. Endre 1291-iki Decretumának 14-ik cikkelye: ,Ha a nádor országunkban biraskodás végett távozik, minden megyében négy kiküldött bíró a megyeispánnal menni és biráskodni tartozik. -- Ha pedig a nádor helytelenül eljárni szándékoznék, ugyanazon négy ember az ispánnal együtt ezt megakadályozni, s a dologról minket tudósítani tartoznak. [2])

Ugyanezen tárgyban két határozatot tartalmaznak az 1298-iki „Comtitutiones Praelatorum et nobilium." És pedig a 26. cikk elhatározá, hogy „minden ügy a nádor által eldöntessék, ha a megyékben biráskodik, ha pedig nem a megye ispánjai elé terjesztessék." [3]) És a 29-ik cikkely: „Elhatároztuk, hogy a nádor a mezőkön és nyilt téreken, nem pedig helységek és városokban bíráskodjék, tavasz, nyári és őszi, nem pedig téli időben." [4])

A vegyes házból származott királyok korában a Congregatiókon többször „a király küldöttei ná-

[1]) Cum.... ad condemnandos malefactores fuissemus ingressi, eandem in Comitatu Saladiensi in Congregationis Collegio ubi universi nobiles et jobbagiones Castri et Ecclesiarum et alii convenerant, filii Jurk.... esse fures, latrones et per omnia malefactores exstiterunt accusati, publice proclamando" sat. Fejér C. D. V. 2. 137. l. 1273. év.

[2]) Si Palatinus ad faciendum iudicium in regno nostro processerit, in qualibet provincia quatuor iudices deputati cum Comite Parochiali ire et iudicare debeant. — Si vero Palatinus sinistre procedere intenderet iidem quatuor homines cum Comite ipsorum prohibere et nobis intimare teneantur. Endlichernél 617. 8. ll.

[3]) Statuimus etiam ..... potentum vel impotentum aliquas provincias commetaneas duas vel plures aut etiam unam committat iudicandas, sed omnes causae ad Palatinum dum provincias iudicat, vel tunc dum non iudicat ad Parochiales Comites referantur.

[4]) Statuimus etiam quod Palatinus castra tenendo in campis et conventibus, et non in villis et civitatibus iudicare debeat, tempore vernali, aestivali et autumnali, non hiemali. Endlichernél 633. 4. ll.

Digitized by Google

dori jogokkal fölráházva" [1]) is elnököltek ugyan; leggyakrabban azonban mégis a nádorok által hivattak összc és általuk tartattak meg [2]); egyes esetekben a király különös meghagyása és megbizása folytán is. [3])

Megtörtént igen gyakran az is, hogy több és illetőleg két megyének népe jött össze egy időben és ugyanazon helyen, ezen gyülések meg tartása végett Igy például Nográd és Hont, [4]) Szatmár és Ugocsa [5]) Szabolcs és Beregh [6]) Abaúj és Sáros [7]), Kewe és Torontál [8]), Mosony és Pozsony, Komárom és Győr. [9])

Ezen Congregatiókon a megjelenés jogával birtak az illető megyének, vagy megyéknek lakosai mind, kivétel nélkül, különösen pedig a nemesek. [10]) Segédei voltak itt a nádornak a „iudices nobilium" és „iurati assessores;" [11]) kiknek véleményét a szőnyegre hozott

[1]) Missi regia palatinalique auctoritate instructi. Fejér C. D. VIII. 1. 597. 1315. – VIII. 2. 98. 1318. — VIII. 7. 319. L. Bartal III. 35. lap. sat.

[2]) Fejér Cod. Dipl. IX. 2. 119. 1331—62 :. 1357—IX. 3. 115. 1359—IX. 7. 250. IX. 4. 150. IX. 6. 136. VIII. 7. 232—X. 6. 238. sat.

[3]) Például: „Nos Ladislaus Palatinus ... quod in congregatione nostra generali, ... celebrata Magister Joannes .... Procurator et Syndicus Regiae Majestatis generalis ad quaelibet iura regalia et reginalia repetenda nobiscum per totum ambitum regni ad congregationes generales in toto regno per nos celebrandas per ipsum Dominum Regem deputatus. 1372. Kamarában. Fasc. 12. n. 55. „In congregatione generali .... ex speciali commissione regia ... celebrata. 1397. Clar. Poson. Fasc. 43. n. 32. Fasc. 388. n. 41.

[4]) Fejér C. D. IX. 2. 222. l. sat.

[5]) U. o. IX. 1. 551. l. sat.

[6]) U. o. IX. 1. 546. l. sat.

[7]) U. o. IX. 1. 550. l. sat.

[8]) U. o. IX. 1. 717. l. sat.

[9]) Bartal Comment. II. k. Mantissa XXI. lap.

[10]) 1233. In congregatione nostra nobilium de Ujvár .... secundum regni consvetudinem approbatam celebrata in praesentia omnium nobilium. Fejér C. D. IX. 1. 7. VIII. 2. 487. ll.

[11]) Fejér VIII. 5. 275. l. Willermus Palatinus ... in quadam nostra Congregatione...... cum judicibus nobilium, juratibus assessoribus, universisque nobilibus in praedicta nostra Congregatione nobiscum assidentibus iudicantes commisimus.

Digitized by Google

ügyek iránt kikérni tartozott. [1]) A szőnyegre hozott ügyek, nem voltak sem kizárólag bűntények sem birtok perek, hanem mindennemüek és különfélék. [2])

A mi még a bűntények fölötti biráskodásra vonatkozik, szól erről az 1405: 5. tc. világosan körülirva azt, s hivatkozva azon „az elődök által megtartott régi szokáson" alapuló eljárási módra, mely szerint a nádor „a congregatiókon és általános itélőszékeken mindenrendü tolvajokat, latrokat és más egyéb gonosztevőket itélni, kárhoztatni és megbüntetni szokott;" mely bünteteseket ha a nádor hatalmába keríteni és megbüntetni képes nem volna, ezt körlevél által az ország bíráinak tudtul adni tartozik (1. §). Az 1439: 5. tc. értelmében a hatalmaskodás bűntényében vádlottakat csak a nádor vagy országbírónak áll jogában elmarasztalni. A nádor a bünteteseket ugy látszik a hozott itélet után önmaga elfogatni és talán saját börtöneiben elzárva is tartani szokta. Erre utal legalább a IV. Béla által az esztergonni érsekség részére

[1]) Fejér XIII. 1. 2521. 1308. Kopasz nádor: „Consilio et consentientibus quatuor iudicum et universorum nobilium de Zathmár. VIII. 4. 543. l. 1341. l. év Willermus .... cumque nos iudices nobilium, iuratos assessores, et universos nobiles interrogassemus sat.

[2]) Fejér Cod. D. IX. 4. 101. l. IX. 5. 49. 75. 78. ll. VIII. 4. 593. l. 1342: „In diversis congregationibus — ir a nádor — magnif. Dominorum J. Drugeth et Willermi nunc Palatinorum in Comitatu Huntensi pro compescendis furibus et latronibus et qualicunque nociturnitatis arte suos victus quaerentibus, celebratis sat. IX. 7. 433. l. 1381. év Gara M. nádor irja: „Cum nos regia Celsitudo multiplicatis malefactoribus et regni sui depraedatoribus ad quoslibet Comitatus regni sui Congregationes generales faciendas sua regia auctoritate nostrique Palatinatus debito requirente destinasset. Nos igitur inter caeteros Hungariae Comitatus universitati nobilium et aliorum cuiusvis status, conditionis hominum Gumur et de Turna Comitatum pro compescendis furibus latronibus et quibuslibet malefactoribus exstirpandis; cuilibetque quaerelanti iustitia reparanda congregati.... Congregationem celebrassemus generalem.... Nos simul cum Vice Comitibus, judicibus nobilium ac juratis assessoribus pari arbitrio decernimus. Nos itaque Vice comites, iudices Nobilium, iuratique assessores.... Congregationi ipsius Domini Palatini interfuimus omnia communi ordinantes consensu.

Digitized by Google

adott azon kiváltság, mely szerint a nádor a nála elfogottakat az érseki birák követelésére azoknak kiadni tartozott. [1])

A nádor ezen oly széles terjedelmü biráskodási jogát és illetőleg kötelességét nemcsak a vidéken tartott Congregatiókban gyakorlá, hanem hon is, illetőleg az ország székhelyén, hol kúriájában; mint rendes törvényszéken itélt, a jelenlevő nemesek, főpapok és főurak tanácsával. [2])

Azonban a nádorok ezen hatalma, nem volt sem oly általános, hogy kivételekkel nem találkoznánk sem pedig egészen korlátlan és független. Valamint egyrészről az arany bulla előtt oly gyakori exemtiók azután sem szüntek meg [3]), úgy az peres feleknek mindenkor nyitva állott az út az itéletet a királyhoz föllebezni, mint ez nem ritkán meg is történt. [4])

---

[1]) Et si Palatinus vel iudex Ecclesie Strigoniensis apud Palatinum regni — eosdem (érti a gonosztevőket) captos esse sciuerint eosdem ecclesiae ipsius palatino ad iudicium tradere tenetur sine mora. Endlichernél 502. lap. 9. pont.

[2]) Fejér C. D. VIII. 2. 672. l. 1325. Fülöp nádor: Nos vero cum quam plurimis nobilibus, nobiscum pro tribunali sedentibus... decrevimus. IX. 2. 116. l. 1351. Miklós nádor: Nobis .... in sede nostra iudiciaria sedentibus causales processus quorumlibet litigantium ex diversis partibus Regni Hungariae in nostram— praesentiam confluentium. IX. 6. 761. l. 1425. Nicolaus de Gara .... nobis una cum regni nobilibus, in sede nostra iudiciaria sedendo. U. o. X. l. 600. 1397. Bubek Pál: Nobis cum regni nobilibus sat.

[3]) Igy IV. Béla 1238-ban a szombathelyi telepeseket Endlicher 445. l. 4. p., — a kartkói s chrapendorfi valamint sok másokat is. U. o. 447. l. 1. p. 450. 2. 7. 460. 9. 472. 483. 11. Esztergomi sz. Adalbert egyházát: „Nullus Palatinorum.... cives, nobiles exercituantes, conditionarios, hospites, rusticos, villanos et inquilinos.... possit vel valeat iudicare Fejér C. D. IV. 1. 385. l. 3. 408. l. 1330. Possessio Bathor ab omni iurisdictione, iudicatu, et potestate Palatini nostri, seu Palatinatus Regni Hungariae .... sit exempta. Azonban ezen exemptiókban igen gyakran nem foglaltattak be a birtokperek, mint Fejér C.D.IX.2. 271. l. 1353. Lajos király a borosmonostori apátságot a soproni ispánon kivül minden más bíró hatósága alól kivévén megjegyzi: exceptis solum factis possessionariis, quae judicio solum Palatini vel Judicis Curiae de regni nostri consuetudine reservamus.

[4]) Fejér Cod. Diplom. IV. 1. 139. lap. 1238. év: Qui jobbagyiones

Digitized by Google

A nádornak az eddigiekben fölsorolt jogain és kötelmeihez mint emlékeinkből tudjuk, tartozott még: a határok törvényes erővel bíró kijelölése, az elévülteknek megújitása, minek eszközlésére embereit szokta volt kiküldeni a hely szinére. [1]) Hiteles és törvényes erejü bizonyítványokat adtak ki a nádorok; [2]) okleveleket, szabadalmakat és kiváltságokat átirtak, s hitelesítettek és megerősítettek. [3])

A nádornak tartozott hivatalához különös esetekben az ujon kinevezetteket, vagy azokat, kik uj adományokat nyertek hivataluk és illetőleg birtokukba bevezetni és beigtatni, [4]) vagy azokat megbizottaik által bevezettetni és beigtattatni. [5])

Ők itéltek a kegyuri jogok körül támadt perekben [6]); adtak megbizásokat a közigazgatás közegei: a főispányok és vármegyék, valamint hiteles helyek, mint káptalanok és konventeknek különféle ügyek elintézésére, melyekről azután az illetők a nádornak jelentést tenni köteleztettek, ki az ügyet ennek alapján azután véglegesen elintézte vagy elintéztette. [7])

---

et civiles intellecta causae suae damnatione saepius a nostri iudicii sententia vana aufugientes praesumtione ad nostrum semper iudicium a Domino Rege sunt transmissi. — Míg Károly kir. Drugeth nádornak Lóránd ispán ügyben hozott itéletét megváltoztatja. VIII. 4. 369. 1339.

[1]) Per hominem nostrum IV. l. 254. IV. 2. 258. VIII. 6. 160. 173. X. 6. 318. Bartal Comm. II. Mantissa. XII. lap.

[2]) Fejér IX. 4. 252. IX. 6. 163. 1 X 6. 240. 504. 581. 769. 1

[3]) Fejér IV. 2. 56. V. 3. 385. IX. 4. 202. 314. IX. 5. 482. IX. 6. 114 X. 6. 169. 578. 58. 5. 683. sat.

[4]) Igy rendelé V. István az esztergomi káptalant in duarum portionum tributi possessionem.... per Moys Palatinum introduci. Fejér Cod. Dipl. VI. 1.20. Hasonlóképen III. László az esztergomi érseket Esztergom megye főispáni hivatalába és ismét a esztergomi káptalant bizonyos adó birtokába a nádor által rendelé bevezettetni. Ut eosdem in huiusmodi corporalem possessionem — irja a nádor — Comitatus et tributi irtroducere deberemus.

[5]) Fejér C. D. IX. 4. 76. 97. 375. ll.

[6]) Fejér C. D. IX. l. 163—166. 11. 1343 év sat.

[7]) U. a. IX. 6. 49. 189. X. 2. 221. X. 4. 451. X. 4. 451. X. 5. 349. X. 6. 168. Kamarai levéltár Fasc. 1671. n. 1. f. 941. k. 24. F. 438. n. 26. F. 40. n. 4.

Digitized by Google

A nádort szokta volt a király megbizni nagy fontosságú és rendkivüli ügyekben. Igy müködött az IV. Béla alatt a korona s a várjószágok visszaszedésében; igy küldetett ki 1247-ben „Béla király parancsából" „az ország némely nehezebb ügyeinek elintézésére;" [1]) igy járt el mint királyi biztos a fölösleges nagy számú tihanyi „lovag jobbágyok" leszállításában. [2]) Az 1298: 9. tc. pedig a királyi engedelem nélkül épült váraknak leromboltatását, s azon földeknek, melyeken épültek a korona részére való lefoglaltatását a nádorra bizza. [3])

A külhatalmak s azok követeivel érintkezések és alkudozásokban is kétségkivül nem jelentéktelen része volt az országos első főhivatalnak. Utal erre az is, mit 1260-ben Ottokár cseh király ir a pápának, hogy „jobbnak látta királya vérének részesei és közelei Magyarország királya és királynéjával a Róland nádor által előterjesztett alapon a békét megkötni." [4])

Mily viszonyban volt ezen századokban a nádorispáni hivatal a hadügyhöz, ezt részleteiben meghatározni hiteles adatok hiányában igen nehéz. Annyi mind az, mit tudunk, hogy a nádorok gyakran valának kisebb nagyobb hadjáratokban vezérek, [5]) vagy ha a sereg élén a király állott annak segédei és kisérői. Bizonyítják ezt királyaink nádorainknak adott adománylevelei, melyekben ezeknek a harci téren ki-

[3]) Pro quibusdam arduis regni negociis procurandis de mandato Belae regis. Fejér C. D. IV. 1. 457. l.

[4]) Fejér C. D. VII. l. 117. lap.

[5]) Endlichernél 633. lap.

[6]) Crebro svaviores sunt amicitiae post inimicitarum causas ad concordiam restitutae cum participibus et proximis alti sanguinis nostri, dictis Ungariae regibus et domina regina et iuvene rege secundum oblata nobis a magno comite Rolando de Posonio formam maluimus pacis reformare foedera. Fejér VII. 1. 18. l.

[1]) Bela misit majorem Comitem suum cum exercitu Palatinum. Rogerius carm. mis. XIV. XVI. Schwandt. I. 493. 5. ll.

Digitized by Google

vivott érdemei is igen gyakran méltányoltatnak. [1]) Fejérnek nézete, hogy a nádorok már ezen korban is rendes és állandó fővezérei és főkapitányai valának nemzeti haderőnek, mire szerinte utal a Bán ispán elnevezés is. [2])

A mi később törvény értelmében megállapíttatott, az gyakorlatban megtörtént már ezen korban is, hogy t. i. a királynak az országból távolléte alatt a nádor annak helytartója volt. Zsigmond király 1414-ben hosszabb időre távozván az országból a nádort és az esztergomi érseket — valószinüleg amazt kiválólag az állami, ezt pedig az egyházi ügyek teljhatalmú fővezetésére — nevezé ki királyi helytartóinak. „Kormányzóink, helyetteseinknek teszszük, válaszszuk, rendeljük őket;“ ezen rendkivüli hatalmukat hat pontban összefoglalván, mely 1. a. legfőbb bíráskodás, 2. a pénzügyek legfőbb kezelése, 3. a hivatalok betöltése, a hivatalnokok kinevezése és feleletre vonása, 4. a királyi városok által fizetett összegekkeli rendelkezés, 5. az adók kivetése és 6. a kegyelem jogára terjedett ki. [3]) Miért is azonkori oklevelekben a nádor cimei között a k. helytartóság is diszlik. [4])

Ezen korszakban lett a nádori hivatallal a kunok főbírájának tiszte is összekapcsolva, minek első nyomát és példáját 1270-ben találom, Mózes nádornak egy kiváltság levelében [5]) és ezen időtől fogva napjainkig viselték a nádorok ezen hivatalt. [6])

---

[5]) Kamarai levéltár: 1260 év n. r. a. fasc. 333 n. 17. f. 1533 n. 33. 1290.'év; f. 17. n. 15; f. 1504 n. 16. 18. 1294 év.

[3]) Fejér C. D. X. 6. Az előszóban 7. l.

[4]) Pray Hist. Reg. Hung. II. 2141. Katona Hist. Crit. XII. 1461. Fejér Cod. Dip. X. 8. 546—551 ll.

[5]) Fejér Cod. Dipl. X. 6. 85. l. 1418. év Kamarai levt. fasc. 422. n. 31. 1417. év.

[6]) Endlichernél 521. l. Fejér Cod. Dipl. V. 1. 21. l.

[7]) Fejér Cod. Dipl. V. 2. 49. 98. VI. 2. 46. ll. sat. Azonban még sem kivétel nélkül. Vannak ugyanis esetek midőn nem nádorok birák ezen tisztet és cimet. Igy 1316. Zéche Tamás. Kamarai levéltár f. 2. n. 32. 1394. Miklós tárnokmester n. r. a. f. 642. n. 25. f. 643 n. 17. 1429. Lőrinc főlovászmester „Comanorum et philistaeorum iudex“ n. r. a. f. 1521, n. 12, és 1434-ben Tallócz Máté f. 395. n, 5,

Digitized by Google

Ezt először III. László igtatá törvénybe; az 1279-ki „Constitutio de Cumanis"ban olvassuk ugyanis „Azt sem mellőzzük, hogy ugyanazon kún urak, nemesek és a kunok közönsége, az időszerinti nádor ispán biráskodása alatt fognak állani, ki mindnyájok fölött az ország lakosaival mindenben bíráskodni fog minden nemzetség bírájának hozzájárulásával." [1]) A nádor ezen bíráskodási joga alól csak azon egy eset volt kivéve, ha két kún nemes vérontásért perlekednék, midőn is az első bíróságot a nemzetség bírája, a fölebbezésit pedig a király képezi. [2]) Találkozunk még „a királynő kunjainak bírájá"val is, mi azonban az előbbitől egészen különbözött. [3])

Szólanunk kell itt a nádornak azon kiváltságos jogáról, melynek értelmében a koronára szállott javakból harminckét telekig adományozhatott; miután ezen jognak első gyakorlása ezen korszakba esik. Ezen jog eredete körül szétágazók jogtudósaink nézetei. Vannak ugyanis — mint Kelemen [4]) és Frank [5]) — kik a nádori adományok eredetét a Hunyady János mint kormányzónak engedett harminckét telekig terjedő adományozási jogból származtatják, [6]) melyet ezen nézet pártolói szerint az 1486: 10. tc. visszavont ugyan és elvett a nádortól, de azt az ausztriai ház kirá-

---

[1]) Nec hoc praetermittimus quod iidem domini de Cumanis et nobiles universitatis Camanorum, iudicio Palatini regni nostri qui fuerit pro tempore constitutus subjacebunt, qui quoslibet cum incolis regni nostris in omnibus articulis iudicabit, assidente ei iudice seu principe, qui in generatione qualibet fuerit constitutus.

[2]) Endlichernél 563. lap.

[3]) Dezső de Kapla 1392. Kamara lev. n. r. a. f. 870. h. 13.

[4]) Institutiones juris hung. privati III. 135. l.

[5]) Principia juris civ. Hung. I. 168. l.

[6]) L. Verbőczi Tripart. P. II. T. 14. §. 42. Tévedett tehát Rajcsányi Ádám is, ki 1741. jul. 31-én Mária Teréziához intézett levelében kimutatni törekedett, hogy a nádorok ezen jogukat a k. helytartóktól ezek pedig a Gubernátortól örökölték. L. Kovacsich kéziratát a n. muzeumb. 278. száma.

Digitized by Google

lyai alatt a helytartósággal az 1567 : 26. tc. 4. §. a által visszanyert.

Megdönti, és megcáfolja azonban ezen magában véve nem egészen alaptalannak látszó hypothesist azon körülmény, hogy ismeretesek nádori adománylevelek, melyek a Hunyady Jánost megelőzött kor nádoraitól származnak, igy egy 1417. és másik 1434-ből de sőt e sorok irója találkozott egygyel 1403-ból. [1]) Igen valószinü tehát, hogy ezeknek eredetét Zsigmond király kormányának korába kell helyeznünk, midőn a nádorok mint már láttuk, az országnak egyszersmind helytartói voltak. Ezen jog ugyan sem az általunk említett 1414-diki sem más valamely oklevélben, különösen és tüzetesen megemlítve nincs, de meglehet, hogy épen ily határok által korlátoltnak értetett azon ott általánosan kifejezett birtok adományozásijog, melylyel különben a német birodalmi vicariusok is birtak. Tudjuk ezt Ruprecht ellencsászárnak egy 1401-ben fiát birodalmi helytartónak nevező okleveléből, melyben őt többi között fölruházza azon joggal „hogy a római birodalom minden megürült hübéreit adományozhassa: az érsekségek, hercegségek, őrgrófságok, és a zászlók vagy kardokkal adományoztatni szokott hűbérek kivételével." [2]) Ezen római közjogi elveket, kétségkivül Zsigmond honosította meg hazánkban, a jogot harminc két telekre szorítván, mely jogot mint érintettük Mátyás V. Decr. 2. 3. 7. 16. ttcc. a nádornak törvénybe igtatott. [3])

---

[1]) Nicolaus de Gara .... quod quia universa et singula possessionaria iura .... Nicolai Marczaly Com. Temes.... pro quibusdam notoriis suis culpis ... factis et perpetratis .... Jacobo ... dedimus donavimus et contulimus jure perempnali perpetuo possidendam .. . auctoritate regia nobis in hac parte attributa 1403. Kamara levélt. n. r. a. f. 860. n. 26.

[2]) Omnia et singula feuda romani imperii vacantia, iis cum vacaverint committendi et conferendi ac de aliis infeudandi et investiendi: exceptis duntaxat feudis insignibus Archiepiscoporum, ducum, marchionum, et quae cum vexillis seu gladiis conferri consueuerant. Consingii OO. omnia I. 830. l.

[3]) Lásd erről még a következő korszakot. V. Ö. Tudományos Gy. 1836. III. f. 1—10. ll. Nagy Gábor: Nadori ajándéklevelek; és Hasznos mulatságok 1836. március 19-iki számában.

Digitized by Google

Későbben fogjuk látni, hogy az 1486-iki törvények értelmében, a nádor gyámja volt a kiskorú királynak; ez volt ő már ezen időben is, ámbár nem mindenkor. Igy volt ő IV. László királynak gyámja és kiskorúsága ideje alatt az országkormányzója. [1])

A nádorok imént felsorolt jogait és kötelmeit nem a szorosabb hanem szélesebb értelemben vett Magyarországban gyakorolták s igy Szlavóniában is. Erre vonatkozólag tudjuk egy 1338-iki oklevélből, hogy Miklós mácsói bán, szerémi, bácsi, valkói, bodrogi és baranyai főispán ezen kormánya alatt álló megyéi,— melyeknek egyike pedig a Szlavóniához tartozó valkói is volt — területére „a király és nádor személyében bírónak küldetett ki.“ [2]) Az általa Valkó megyéiben tartott congregatióban pedig — önvallomása szerint — „a nádori jogoknál fogva is biráskodott.“ [3]) Ugyanez kiviláglik nagy Lajos azon oklevéléből is, melyben szent Péter posegai, tehát Szlavonia területén levő, kolostorát azon kiváltsággal fölruházá, hogy ennek népe „semmi nemü bíró, sem a nádor sem az országbíró itélőszéke elé ne vonathassék bármely ügyben; [4]) azt bizonyítván, hogy ezen kiváltság megadása előtt az a nádor itélőszéke elé idéztethetett, tehát annak hatósága alá tartozott. [5]) Végre még csak Erzsébet királynénak egy 1342-ben kelt kiváltság levelét említjük, melynek értelmében az a posega megyei Kaproncza és fölső s alsó Kamancha helységek lakosait szintén kivétettnek nyilvánítá a nádor hatósága alol. [6])

---

[1]) Cum adhuc dominus rex Ladislaus propter puerilem aetatem non posset ad plenum tam late patentis Regni climata gubernare sat. Kamarai levéltár n. r. a. f 1533. n. 33.

[2]) Judex in persona regia et palatini deputatus est.

[3]) Jura etiam palatinalia iudicassemus. Horváth István Tudom. Gyüjt. 1833. X. 70. lap.

[4]) Coram nullo iudice regni, neque Palatini.... per quospiam trahi possint in causam.

[5]) Fejér Cod. Dipl. VIII. 7. 158. l.

[6]) Fejér Cod. Dipl. IX. I. 63. lap.

Digitized by Google

Volt eset, midőn egy nádor helyett egyszerre több is volt, kettő vagy három is; és pedig az előbbi esetben ugy, hogy az egyiknek hatásköre a Dunán inneni részre a másiké a Dunántúlra terjedett ki. Igy 1292. nov. 12-éről kelt egy oklevélben Omodé dunáninneni nádornak neveztetik. [1]) 1299-ben pedig julius 29-én kelt oklevél szerint II. Lóránt dunántuli, [2]) Opor pedig dunáninneni nádor volt. [3]) 1307-ben Károly király oklevele alatt három nádor olvasható aláirva, [4]) 1310-ben pedig ugyanazon időben kettővel találkozunk. [5]) —

A nádorokat sokrendü jogaik gyakorlatában és különféle kötelmeik teljesítésében helyettesek és segédek gyámolították, elfoglaltságukban helyettesítették és helyüket pótolták. Ilyen volt az 1222. 8. és 1231: tt. cc. által törvény értelmében engedményezett Vice Palatinus, vagy más néven Vice Judex Palatini, kikre már IV. Béla is utal midőn a nagy (maius) és kis (minus) Pest lakóit 1244-ben azon kiváltsággal kitünteté „hogy a Vice Palatinusnak akaratjuk ellenére körükben megszállani, vagy fölöttük itélni ne szabadjon.“ [6]) Ezek ugyanazon ügyekben bíráskodtak, mint maga a nádor [7]), sőt még Congregatiókat is tartottak [8]); azonban soha sem a hivatalukból eredő hatalomnál fogva és önállóan, hanem mindenkor a nádor személyét képviselve s annak megbizásából. Igy Fülöp nádornak albírája, annak

[1]) Omodaeus Palatinus Judex citradanubialis ad omnes causas decernandas per Dominum Regem deputatus. Fejér VI. 2. 380.

[2]) Rolandus ultradanubialis Palatinus.

[3]) Opour citradanubialis Palatinus Fejér C. D. VII. 5. 502. l.

[4]) Carolus ... Omodei, Stephani et Rorandi palatinorum dilectorum et fidelium nostrorum consilio. Kamarai levéltár. f. 604. n. 51.

[5]) Kopoz et Omodeus Palatini. Kam. levélt. f. 1552. n. 8. f. 1586. n. 2.

[6]) Vice Palatinus violenter super eos descendere possit nec eos iudicare. Fejér C. D. IV. I. 47. l. V. ö. 331. 335. 456. IV. 2. 297. 437. IV. 3. 10. 41. 127. VII. I. CLXXVIII. CCXVIII. 1122. sat.

[7]) Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 490. 597. VIII. 3. 783. sat.

[8]) Fejér Cod. Dipl. IX. I. 558. l. sat.

Digitized by Google

egyik oklevelét átirván és megerősítvén azt azon záradékkal teszi, hogy az iránt „Urát Fülöp nádort kikérdezni fogja.“ [1]) És 1399-ben József „nádori albíró“ Saul és Endreföldе birtokának a jászói prépostság részére való visszafoglalásával az egri káptalant megbizva, azt azon megjegyzéssel teszi, „ha pedig ellenmondók találkoznak illő határnapra idézze őket a nádor szine elé; és ezután az egész visszafoglalás rendét írja meg a nádornak.“ [2]) Miből nyilván az következik, hogy az alnádor főnöke nevében adá ezen megbizást a káptalannak, és az is, hogy a nádor és alnádor foruma nem volt különböző. [3])

Azonban dacára az említett törvények rendeletének, voltak esetek midőn a nádorok, talán az alnádorok elfoglaltsága esetében más helyetteseket is használtak; mint többi között egy 1339-iki oklevél bizonyítja, melyben olvassuk: „Isaac mester a naghiságos Druget Vellermesnek nádor ispánnak és cunoc biráiánac ceepe (képe) ez dologra választatott és rendeltetett.“ [4])

Segédei pedig valának a „nádori főjegyző“, (Protonotarius regni Palatini“ [5]) kit én először 1295-ben találok, [6]) és a „nádori jegyző“ [7]); úgy pedig hogy

[1]) Dominum nostrum Philippum Palatinum interrogabimus. Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 298. l.

[2]) Contradictores vero si qui apparuerint contra eosdem citetis ad nostram praesentiam Palatini ad terminum competentem; et post haec totius recuperationis seu facti seriem Palatino rescribatis. Fejér C. D VIII. 1. 598. l.

[3]) Examen causae ipso Rege ... Regni Vicepalatino considentibus Kamarai levélt. 1306. év. fasc. 322. n. 35. 1412. év n. r. a. f. 860. n. 26.

[4]) Fejér C. D. VIII. 4. 424. lap. — Emerico filio Renoldy vice et nomine Kopoz Palatini ad hoc factum deputato. Kam. levélt. n. r. a. f. 1656. n. 2. §. 2.

[5]) 1411-ben: Examen causae ipso Rege .... Paulo Palatinali Protonotario assidentibus. Kamarai levélt. f. 322. n. 35. 1322. év f. 694. n. 6. Fejér IX. 3. 622.

[6]) M. Stephanus Protonotarius Palatini citradanubialis Omodaei. Fejér VI. I. 380. l.

[7]) 1228- év: Dionisius Dei gratia Palatinus .... datum per manus

Digitized by Google

amaz többnyire a vidéken járt el a nádor által reá bizott ügyekben, ez pedig inkább a nádori curiában. Továbbá a „nádori korlátnok“ (cancellarius) [1]; „a nádor itéleteinek foganatosítója“ (Judiciorum Palatinalium exactor) [2]; „a nádor embere“ (Homo Palatini) [3] a „nádor udvar bírája“ (Curialis Comes Palatini) [4] és az „udvari ifjak“ (Juvenis aulae nostrae specialis.) [5]

A nádornak volt már az első századokban hivatalos kettős pecsétje, melynek őrizete és kezelése a nádori protonotáriusra volt bizva, ki azt, ha a nádor cúriájából távozott nem hagyta hon, hanem magával vitte, vagy legalább másnak nem adta át, miért is ily esetekben a nádor az okleveleket vagy saját magán, vagy pedig valamely más netán jelenlevő országos főbíró pecsétjével erősíté. [6] Minden nádor midőn hivatalát elfoglalta uj pecsétet kapott. [7] A magán pe-

---

Mathei nostri notarii.... Kamarai levélt. n. r. a. f. 200. n. 4. 1306. év : f. 689. n. 6. 1306. év : Joannes Palatinus Notarium suum M. Bartholomaeum pro quadam fassione plenipotentiatum reddit. n. r. a. f. 689. n. 6. Fejér IX. 7. 337. sat.

[8]) 1299. Rolandi Palatini annularis sui sigilli Cancellarius M. Michael ad reambulationem certae litigiosae terrae peragendam specialiter transmissus. K. l. n. r. a. f. 462. n. 4.

[1]) 1341 : M. Dama Exactor Judiciorum Palatinalium.... in Comitatu Zaladiensi per eum deputatus K. lt. f. 1698. n. 39. 1423. év Nos Cornelius exactor judiciorum.... Regni Hung. Palatini in congregatione sua generali per ipsum constitutns.... coram nobis in curia regis ordine iudiciario convictus exstitit. Fejér X. 6. 529.

[2]) 1265. K. lt. n. r. a. f. 1587. n. 6. Cum homine palatini Rulandi.

[3]) 1228. év : Bot et frater eius.... una cum Curiali Comite Palatini Comitis nomine Benta. K. lt. Monial. Poson f. 56. n. l.

[4]) 1342. év : Nos Nicolaus Palatinus.... ad ipsam possessionariam portionum divisionem, sequestrationem, Symonem .... juvenem aulae nostrae specialem.... duxeramus transmittendos. K. lt. f. 729. n. 66.

[5]) Fejér Cod. Dipl. IX. 4. 314. l. Praesentes autem propter absentiam M. Jacobi protonotarii nostri sigillorumque nostrorum apud ipsum habitorum, sigillo Emerici Vojvodae Transilvaniae fecimus, consignari. — IX- 7. 303. IX. 5. 621. IX. 8. 81. 445. IX. 6. 156. 238. XI. 57. 1.

[7]) Fejér Cod. D. VIII. 7. 344. 1342. év Miklós nádor irja : Et quia sigillum Palatinatus tunc adhuc non habebamus ideo praesente s sigillo

Digitized by Google

csétet vagy pecsét gyürüt a nádori korlátnok őrizé. [1])

Végre, hogy teljes képét birjuk a nádor ispán hatáskörének ezen korban, szólanunk kell még röviden arról, fáradalmai mint jutalmaztattak meg, azaz fizetése és illetőleg jövedelméről.

Mindenelőtt tudva levő dolog, hogy ha a nádor hivatalos minőségben a vidékre távozott, a lakosok befogadni, azaz szállással és szükséges élelmiszerekkel őt és kiséretét ellátni köteleztettek. Nem birunk ugyan positiv törvénynyel, mely ez iránt rendelkeznék, azonban igen gyakran találkozunk esetekkel, midőn egyesek és testületek fölmentettek ezen tartozások alól; fölmentettek névszerint „descensus, exactiones, expensae, collectae et contributiones alól;" [2]) azoknak tehát kik ily kiváltsággal nem birtak azokra természetesen kötelezve kelle lenni.

Jövedelmeik legnagyobb részét az általok eligazított és eldöntött egyes peres ügyeknél vett birságok képezték; az összes perköltségek harmadrésze ugyanis a nádort illeté. [3])

---

nostro priori fecimus consignari. — Kamarai levéltár 1227. év f. 593. n. 84. 1256. év f. 401. n. 26. 1265. év f. 1587. n. 6. 1278. év f. 402. n. 33. 1289. év f. 559. n. 22. 1299. év n. r. a. f. 1588. n 5. f. 462. n. 4. Ezen korból a következö évekből birunk nádori pecséteket 1401. 1363. 1435. 1381. 1376. 1449. 1482. 1253. 1374. 1516. 1399. 1311. 1465. 1253. 1349. 1239. 1390. 1393. 1273. 1250. 1293. 1250. 1293. 1307. 1340. 1289. sat.

[1]) Rolandi Palatini annularis sui sigilli Cancellarius K. lt. f, 462. n. 4. 1299. év.

[2]) Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 331. VIII. 6. 119. IX. 1. 56.

[3]) Fejér C, D. IX. 3. 335. l. Solutionem quorumdam sedecim florenorum in cuiusdam possessionis redemptionem .... et duam tertiam partem dupplici sedecim florenorum in nostram scilicet iudiciariam cedentes portionem, dictum dupplum, cum eiusdem dupplo nobis persolvere teneatur. 515. l. Duas partes iudiciorum trium marcarum. IX. 6. 14. l. Quatuor perticaspanni virgulati Berken vocati. 398. l. Duas partes iudicii trium marcarum dupplatas cum dupplo dupplati et sub poena duppli dupplati nobis, et tertiam partem eiusdem singuli duppli parti adversae solvere teneatur. 729. l. Duas partes iudiciorum triginta marcas cum dupplo nobis et tertia parte eorundem cum dupplo parti adversae.

Továbbá a nádorokra szállottak a főbenjáró bűntényben elmarasztalttaknak javai, előbb ugyan egészben — ámbár kivételeket is ismerünk *) — később azonban csak két harmad részben, egyharmadban pedig a felperesre; mely előbbi két harmadot a nádor régibb korban eladhatott, ha az elmarasztalt rokonai azt egy év alatt kiváltani nem siettek. [1])

Végre a korona várainak erdeiben legeltetett sertésekből a tulajdonosok kivétel nélkül, ha csak különös kiváltsággal nem birtak tizedet adózni köteleztettek, [2]) mely tizednek egyik fele a megye főispánját, másik fele pedig a nádort illette. [3])

*) Érdekes adattal találkozunk erre nézve IV. Béla királynak az esztergomi érsekség részére adott kiváltság levelében. Item si nobiles ecclesie Strigoniensis in furto vel spolio casu contingente per Palatinum regni — ordine iuris obseruato interficiantur, possessiones taliter interfectorum non ad palatinum regni — deuoluantur, sed ad Ecclesiam Strigoniensem. Endlichernél 502. lap 9. pont.

[1]) Fejér Cod. Dipl. V. 2. 137. l. Et quia talium condemandorum res et possessiones ad manus Palatini debeant devolvi. VIII. 5. 275. l. Paulus (az elmarasztaltnak fia) portionem patris sui pro 12. marcis usque ad reuolutionem annalem teneatur redimere IX. I. 655. l. Possessio Sövénháza tanquam hominis praescripti ad manus nostras (Palatini) ordine iuris reuoluta. — IX. 6. 13. l. Universis possessionibus privandus, ... in duabus partibus iudicii in tertia vero parte adversario deuoluendis et habendis. — A birságokat rendezé és meghatározá az 1439. 7. tc. 1. §. Azonban a lefoglalt javaknak, akár egészben, akár csak két harmadrészbeni a nádor részére megtartását az 1439. 4. tc. 4. §-a megszünteté.

[2]) Fejér Cod. Dipl. V. 3. 406. L. Bartal Comment. I. 376. l. 2) jegyzet.

[3]) Item convenimus quod nullus audeat tributum vel decimas porcorum Regni Palatino et Comiti Castri debitam sat. Fejér Cod. Diplom. IV. I. 107. 1238. év.

Digitized by Google

IV.

A nádorispáni hivatal hatásköre 3. Az 1486-iki nádori törvénycikkelyektől napjainkig.

Eddigi értekezésünkben legnagyobb részben hazai okleveleinkből, kifejtettük a nádorispáni hivatal hatáskörét a magyar királyság ötödik századának végtizedeig. Lehetőleg hű rajzát igyekeztünk annak adni, lehetőleg tökéletes — bár csak tények és események, de jogérvényesen följegyzettekből, elvont — fogalmát. Törvények által ezen hivatalnak hatásköre sem általán körülvonalozva, sem egyes részeiben határozottan megállapítva nem volt; szétszórt egyes törvénycikkelyek, melyek nem ritkán csakhamar elévültek, s inkább a törvény érvényével bíró szokás szolgált e tekintetben iránytadó vezérfonálul.

Végre azonban átlátván, mind nagy királyunk Mátyás, mind az 1486-ban nádorválasztás végett összegyülekezett honatyák — a status et ordines — hogy ezen határozatlanság az országnak hasznára semmikép és csak kárára lehet, kitéve a nádort a királyok önkénye, és az országot a nádorok hatalmi túlterjeszkedésének: igy keletkeztek a törvénykönyvünkben „Articuli pronunciati de officio Palatinatus“ cim alatt álló törvénycikkelyek [1]); szerkesztetve akkor, mi-

[1]) Bartal azt tartja, hogy ezen törvénycikkelyek helyesebben cimeztetnének így „Commentarii de juribus obligationibusque Palatinatus“ minek igazolására a bevezető szavakat hozza föl. Az 1486-iki évet tévesen mondja azon cikkelyek élére állítottnak, s azt hiszi, hogy II. Ulászló

Digitized by Google

dőn az említett évben Zápolya János emeltetett ezen fényes tisztségre.

alatt hozattak, vagy legalább mindenesetre 1521. előtt miután azokra már az 1521. 36. és az 1523. 44. tt. cc. világosan utalnak. Szerinte ugyanis hihetetlen, hogy Mátyás király, ki magát Albert király elvben elfogadott törvényeinek álláspontjára valóságban épen nem helyezé a nádor irányában, hogy az ezen törvényeikkel alkotásában részt vett volna. Hitelük és törvényes erejük — azonban szerinte is — minden kétségen fölül áll s téves azon állítás, hogy tekintélye egyedül a Corpus Jurisba történt fölvételén sarkalna; miután az 1681. 1. tc. nyiltan utal azokra, mint a többiekkel egyenlő érvényben álló törvényekre. Sua Majestas eundem Dominum Palatinum in pristina iurisdictione et auctoritate palatinali iuxta Cond. 7. Dipl. Regni et in eadem citatas leges prout etiam art. 30. 1659. Mathiae Regis Decret V. art. 1—6. „De Palatinatu" subnexos sit conservatura. Comment. III. k. 203—5. ll.

Az utóbbi pontra nézve igen, de az első pontra nézve nem vagyunk Bartallal egy véleményben. Mi azt tartjuk, hogy habár Mátyás kormányzásának első részében a nádorispáni hivatal—mint sok más—tekintetében is önkényesen járt el: fölötte valószinü, hogy uralkodása későbbi éveiben szellemi és politikai ereje is csökkenvén, az országrendek erélyesen sürgetni kezdett befolyása is fölülkerekedvén, ez utóbbiak kétségkivül figyelmezteték őt arra, hogy a 1458. 1. tc. által Albert törvényeinek szigoru megtartására köteleztetvén, ez által a nádor jogainak csorbítlan megőrzésére is kötelezé magát; s hasonló jogsértések ellen biztosìtandók a nádori hivatalt alkották: e törvényeket. Azonfölül az ezen törvényeken átlengő szellem, teljesen megegyezik avval, mely Mátyás leveleiǹ átvonul. Regnum nostrum — irta ezeknek egyikében — Hungariae, sicut et alia omnia suas habet consuetudines et jura, secundum quae unumquemque etiam extraneum contra regnicolas agere oportet. Si quis autem nosmetipsos convenire vult, et nostram personam, suum habet judicem Palatinum, qui Universitatem repraesentat. Ep. Corv. III. 41. l. Bartal III. 145. l. 1) j. Végre ugyanazon 1659 : 30. tc., melyből Bartal ezen cikkek törvényes erejét bizonyítja, azokat világosan Mátyásnak is tulajdonítja. — Curiosumul mégidézzük azt, mit Goldast irt e törvénycikkelyekről: „Haec quidem constitutio ne quid diffitear quamvis proprie de Hungariae Palatino a Mathia Rege et ordinibus renovata sit tamen verbatim ut ex priscis monumentis alibi doceo ex vetusta Francorum sive Germanorum formula et ordinatione desumta est. Et sane Hungari et Poloni plerasque leges suas Imperio germanico debent unde acceperunt. Recessus Imperii III. 403. l. in nota marg. Egyébiránt tüzetesen megcáfolja ezt Kovacsich s kiemeli, hogy ő azon utalt helyet Goldast egyik munkájában sem olvasta. Kéziratában a N. Muzeumb. 63. lap. 2. szám.

Digitized by Google

És ezen időtől fogva napjainkig mindazon rendszabályok, melyeket király és nemzet a nádori hivatal hatáskörének akár kiterjesztése, akár megszorítása, akár végre bizonyos cselekvényekrei irányzása körül foganatosíttatni ohajtottak, úgy hozván azt magával a magyar országászát már nem csekély fokú fejlettsége, törvények alakját nyerték, a törvénykönyvbe igtattattak; úgy hogy ezen korszakban kutfőül nem királyaink, a nádorok és másoknak is okleveleit, mint eddig, hanem inkább törvényeinket használhatjuk, amazok is mindazon által mindenkor a tárgy mindenoldalú fölvilágosításra nagy haszonnal szolgálván. [1]) —

1. Ősi szokás szerint az uj király választásánál a nádor adja az első voksot, [2]) mi természetesen az ausztriai ház örökösödésének megállapítása után az 1687: 2 és 1723: 3, tt. cc. által megszünt s illetőleg fölfüggesztetett. A nádornak ezen a királyválasztásban viselt szerepét, helyettesíti jelenleg az, mely annak a koronázási szertartásban jut: a koronát az esztergomi érsekkel a király fejére tenni az 1649: 76, 1651: 2, 25, 1791: 5, 17. tt. cc. értelmében jogaihoz tartozván. [3])

Innen van, hogy épen ezen formaság elhanyagoltatásért érvénytelennek hitték Zápolya János királylyá választását, mert abban a nádor nem vett részt. Innen magyarázhatjuk meg, miért siettek az ellenkirályok: Otto

---

[1]) Az elöadási modorunkra vonatkozó eljárásunk tehát annyiban fog változni s módosulást szenvedni, a mennyiben ezen részben fölsorolván, ezen tizenkét nádori cikkelyt, ezek mindegyikénél előadni fogjuk ugyancsak az azokra vonatkozó részleteket.

[2]) Palatinus in electione regis habet primum votum. Imprimis ex vetusta regum ordinatione sancitum est et constitutum quod si quando regium semen deficere contigerit, et de electione novi regis tractaretur; in ipsa electione Palatinus ex officii dignitate primam vocem semper habeat.“

[3]) Élt ezen jogával Bátory István nádor 1527. nov. 3-án, midőn Ferdinánd királynak e napon Székesfejérvárott történt koronázásakor, köszvényes lábai miatt zsellyeszékben a király előtt vitetvén, a szent koronát tartotta. Ursinus Velius De bello pannonico II. k. 35. lap.

Digitized by Google

Vencel, Károly még koronáztatásuk előtt maguknak nádort kinevezni, [1]) hogy igy a törvény igényeinek legalább szinleg eleget tegyenek; innen azt is, miért fektetett már előbb is Szilágyi Mihály a nádornak Mátyás megválasztásában való részvételére oly nagy sulyt, miért kényszeríté azt a részvétre. [2])

2. A nádor rendes gyámja a kiskorú királynak, mely esetben neki az ország mindenrendü és rangú lakói, mint királyuk és uruknak engedelmeskedni tartoznak. [3]) Ezen szokásra már az előbbi korszakban is utaltunk; tudvalevő dolog azonkivül, hogy trencséni Csák Máté nádor is Vencel irányában gyámjának tekinté magát; ujabb időkben azonban a törvény nem alkalmaztatott.

3. A király kimulta után, valamint annak netán kiskorúsága alatt is joggal bír országgyülést hirdetni és egybehivni, melyre a rendek megjelenni tartoznak. [4]) Élt ezen jogával Bátory István nádor, midőn 1526. octóber 9-én királyválasztó országgyülést hirdetett 1526. november 25-ére Komáromba; [5]) mely országgyülést 1526.

---

[1]) Istvánfy IX. k. 92. l.

[2]) Bonfin III. D. IX. L. 365. lap.

[3]) Tutor vel curator heredis regni palatinus. Secundo si quispiam regum heredem, in tenera aetate constitutum reliquerit; palatinus ex officio tenetur, et debet illum, tanquam tutor in regnis et dominiis paternis conseruare et fideliter defendere. Cui quidem palatino interim quoad haeres ipse in adultam peruenit aetatem universi illius subditi et regnicolae, perinde ac vero domino et regi, semper obedire et in omnibus rebus obtemperare teneantur.

[4]) Diaetas indicere, rege non existente aut infante existento, potest. Tertio si regium semen deficere contigerit, infra id tempus quoad novus rex eligeretur, aut etiamsi, ut praefertur, haeres in tenera aetate relinquatur, palatinus eius tutor habet semper ex officio pro rebus et necessitate regni et etiam illius haeredis facere et indicere diaetas, quascumque opportunas duxerit; cui ut praefertur, regnicolae semper parere et morem gerere debent et tenentur.

[5]) E napon hivja meg a kassaiakat s igy kétségkivül a többi hivatalosokat is az özvegy királyné által. Kovacsics Vest. Comit. 626. l.

Digitized by Google

december 16-án Pozsonyban valóban meg is nyitotta, a melyben leginkább az ő közremunkálása által választatott Ferdinand ausztriai főherceg Magyarország királyává. [1])

4. A nádor a hadsereg főkapitánya. Ha a szükség az országos felkelő sereg fölállítását teszi kívánatossá, annak fővezére a nádor lesz, a vezérletben azonban a király akaratját kell szem előtt tartania. Továbbá katonai hatóságánál fogva a törvények értelmében ő hozzá tartozik a közbátorságra a törvény szabta módon fölügyelni. Megerősítve az 1609: 66, 1623, 21, 23, 1715: 21, 1791: 5, 1808: 2, 3. ttcc-ben. [2])

Ezért neveztetik Bátori István nádor 1519-től kezdve „Magyarország alsó részei főkapitányának;" [3]) 1529 dec. 10-én a „könnyü lovasság vezér főhadnagyának [4]). 1532-ben Geréb Péter intézett fölszóllítást a hadkötelezettekhez, hogy hadaikat virágvasárnapra Pécsett összegyüjtsék, megjegyezve, hogy az összegyülekezett sereg vezérletét személyesen fogja átvenni. [5]) Gróf Nádasdi Tamás nádor is 1554 april 15-ről kelt királyi le-

---

[1]) Jászay A. magyar nemzet napjai a moh. vész után 316. l.

[2]) Est Capitaneus generalis. Quarto si quando urgeret regni necessitas et opus esset ut pro eius necessitate et necessaria defensione regnicolae insurgerent, palatinus ex suscepto officio debet esse generalis et supremus capitaneus regni et regnicolarum, et illos gubernare; iuxta tamen voluntatem et arbitrium regiae Celsitudinis.

[3]) Partium Regni inferiorum Capitaneus. Kamarai levt. 1519. oct. 15. Regni Hung. Capitaneus generalis 1523. febr. 28. K. levélt. h. 245. n. 22. sat.

[4]) Hormayr Taschenbuch für Vaterländische Geschichte 1840. X. 506—22. ll.

[5]) Decernimus ut ad diem dominicum Ramis palmarum proxime venturum universae gentes tam Regiae majestatis quam Dominorum Praelatorum et Baronum ceterorumque Regnicolarum in civitate Quinqueeclesiensi, ubi et nos, Deo favente eotum personaliter constitutiemur, mittantur atque confluant. Quocirca vos requirimus diligenter, ut nihilominus auctoritate regia qua praesentiarum in fungimur, vobis firmiter committimus et mandamus — — — Diplomatarium seu formularium Anonymo. Kézirat a nemz. Muzeumban p. 57. L. 1.

Digitized by Google

irattal országos főkapitánynyá neveztetett; [1]) mely cimet és tisztet azután tovább is viselé. [2])

2. Ha az ország rendei között viszályok és egyenetlenségek támadnának, a nádornak kötelessége azokat kiegyenlíteni, úgy azonban, hogy a királyi tekintélyen sérelem és csorba soha sem ejtessék. [3])

6. Ha a király és ország között egyenetlenségek s viszályok támadnának, a nádor mint közbenjáró kiegyelíteni fogja azokat. [4]) Teljesíté ezen kötelmét a nádor II. Ulászló idejében, midőn ez Ujlakyt a nádor tudta nélkül üldözé; [5]) teljesíté azt Eszterházy Miklós gróf is nádori hivataloskodása egész folyama alatt. [6])

7. Ha a király együgyű vagy hanyag lenne, [7]) a követeket kihallgatni, és azoknak feleletet adni a nádor kötelessége. [8])

---

[1]) Oláh Miklós krónikája Bélnél Apparatus ad Hist. R. Hung. Dec. I. 41. l. Istvánfy XIX. 218. l.

[2]) Pray K. iratai 55. E. köt. 209. l.

[3]) Discordias sopire et sedare habet. Quinto quod si quae differentiae seu seditiones aut aliae controversiae inter regnicolas forte contingerent, palatinus auctoritate officii providere illasque sedare et complanare atque nocentes iuxta demerita punire nec non commissa emendare et rectificare debet. Dignitate tamen et auctoritate regia semper salva remanente.

[4]) Differentiam inter regem et regnicolas componere habet. Sexto quod si quando differentiam siue discordiam inter regem et regnum oriri forte contingeret; palatinus ex officio debet esse mediator, et se interponere atque illos adhibita omni diligentia, cura et solicitudine fideliter componere.

[5]) Istvánfy III. 24. Bonfin V. 4. 527. lap.

[6]) V. Ö. Gróf Eszterházy Miklós nádor (Szalay L.) Pesten 1863.

[7]) Igaz ugyan, hogy ezen „simplex" és „negligens" valóságos attributumja II. Ulászlónak és igy reá vonatkozhatnék, azonban épen ezért hihetetlen, hogy őt az országgyülés annyira compromittálni merészelte volna.

[8]) Audire oratores rege audire eos nequeunte. Si quando contingeret regem simplicem aut negligentem esse ad audiendum oratores vel etiam ad respondendum illis; palatinus ex officio prouidere et illius defectum supplere debet et tenetur.

Digitized by Google

8. **Ha király által javak adományoztatván ellenmondók találkoznának, állítván, hogy a király azokat igazságtalanul adományozá, ezek panaszaikat a nádor eléterjeszszék, ki ezekről a királyt értesíteni fogja.** [1])

Az 1486: 20. tc. értelmében, ha a magszakadás esetében a királyi fiskusra szálló birtokra nézve valaki jogcimmel birna, ez egy év lefolyta alatt a nádor előtt megjelenni s itt jogait igazolni köteleztetnék. Ha ezen igényeknek eleget tesz, a nádor az illető birtokot annak oda itélni fogja, ha pedig nem, jogos tulajdonává válik azoknak, kiknek a király azt adományozni fogja, (4. 5. §§.) Ha valaki a király által egy harmadiknak adományozott birtokot, maga számára tényleg elfoglalná, az adományozástól számitandó egy év alatt ebbeli jogait akár a király akár a nádor, vagy ezek protonotáriusai előtt igazolni tartozik, ellenkező esetben bitorolt javaiból a király vagy nádor által kiüzetni fog. (27. tc. 1. 2. §§.) Ha valaki a protonotáriusok itéletén megnyugodni nem akarna, az ügyet, a király, nádor, országbíró, vagy ezek helyetteseihez (vices gerentes) föllebezheti. (54. tc. 1. §.)

9. **A nádornak tartozik jogaihoz és tisztéhez az országnak bármely lakosát, akár birtokügyben, akár hatalmaskodási bűntényben vádoltatnék, a vádló kivánatára idézni;** és e tekintetben oly széles hatalomkörrel bír, hogy ehez hasonlónak a királyén kivül egy tisztségé sem montható. A többi országos főbírák ugyanis (ily föltétlenül) csak hatalmaskodási büntény, és nem egy-

[1]) Quaerimonias ad aures regis deferre. Octauo si bona aliqua donantur per regiam majestatem, et condradictores apparuerint, caussabun turque, iniuste per suam majestatem fuisse donata; debent palatino conqueri, et ille ad aures regias huiusmodi querelas quamprimum referre tenetur. Si vero rex abesset; nihilo minus accepta querela, tenetur illi quamprimum significare, et similiter rogatum facere; quo maiestas sua praefigat terminum et locum, ubi et quando ipsa querela revideatur discutiatur et diffiniatur.

Digitized by Google

szersmind birtokügyekben idézhetnek, biráskodhatnak és itélhetnek. Ha pedig valaki a nádor által akár bírság akár más valamely terhes kötelezettségben elmarasztaltatnék, a király ezeket elengedheti ugyan — s ekkor is non tam ordinaria quam absoluta potentia et auctoritate — de ezt tenni nem tartozik, miután a nádor a birságokról belátása szerint rendelkezik. [1]) —

E helyen kell még egyszer szólanunk a nádorok által tartatni szokott Congregátiókról, mint melyek ezen korban, s különösen Mátyás király uralkodása alatt érdekes szerepet játszanak, melynek eljátszása után — megszünnek.

Az 1471: 5 tc-ben kimondá a király a rendek megegyezésével és valószinüleg azok sürgetéseire, hogy a Congregatiók a jövőben az országban divatozó szokás szerint tartassanak meg. [2]) Miért kivánták, mi-

[1]) Judicum regni maximus. Nono palatinus ex officio habet quemlibet regnicolarum, siue pretextu jurium possessionnariorum, siue actuum potentiariorum, ad instantiam querulantium in ius vocare. Et hac in re adeo amplam potestatem, iurisdictionem et auctoritatem habet, ut demta regia dignitate nullus omnino iustitiariorum ampliorem, sed neque parem habeat. Alii quippe iudices regni in caussis dumtaxat actuum potentiariorum et non iurium possessionariorum ex antiqua limitatione et relatione citationes seu euocationes decernere et sententias ferre habent. Ceterieum siqui iure coram palatino in birsagiis aut aliis iudiciorum oneribus conuincantur, illis eiusmodi onera regia celsitudo, non tam ordinaria, quam absoluta potentia et auctoritate relaxare quidem potest, non tamen debet: quia de birsagiis ipsis pro suo arbitrio semper disponere potest. Aliis autem, qui coram ceteris iudicibus coniuncuntur, regia sublimitas libere et directe, de ordinaria sua potentia onera ipsa semper relaxare potest. — Fölvilágositás és magyarázatul szolgál ezen törvénycikkhez a következő oklevél töredék : 1524. aug. 8 Nos Stephanus de Bator.... In praesenti termino vigesimi diei festi b. Jacobi Apostoli proxime preteritum atquem scilicet terminum universe cause Regnicolarum breues nec non breves brevium pariter et transmissionales per Regiam Majestatem de consilio Dominorum Prelatorum et Baronum generaliter fuerant prorogate, coram nobis motao et vertente sat. Kamarai levéltár n. r. a. f. 586. n. 30. 1497. sept. 2. n. r. a. f. 578. n. 48. 1524. nov. 28. F. 42. n. 81. 1524. Dec. 11.

[2]) Deniceps (mely particula nyilván kifejezi, hogy a király eddigi eljárása épen nem volt a törvény és szokással megegyező)judicium gene-

Digitized by Google

ért sürgették a rendek, hogy a Congregátiók körül a régi szokás hiven megtartassék, látni fogjuk.

Mátyásnak lángesze, elődeinek törvénye, az ország szokásai által nem igen engede magának határokat szabatni, magát korlátokkal környeztetni. A királynak, hadjáratai által mindenkor csakhamar kiürített pénztára ujból megtöltésére, pénzre volt szüksége, elkerülhetetlenül szüksége, az országnak meg és a megyéknek igazság szolgáltatásra. Csudálkozhatunk-e tehát, ha ezen geniális királyunk azon gondolatra jött: összeköttetésbe hozni ezen két szükséget és alkalmazni gyakorlatilag az észjog „do ut des“ elvét, röviden: a megyéknek a Congregatiók megtarthatásáért bizonyos összeget kelle fizetni a király pénztárába [1]), mely zsarolás mint Bartal helyesen megjegyzi „ipsis poene maleficis plebi gravior erat.“

A fizetendő összeg föltétele lőn a Congregatiók, a nádori törvényszékek megtartásának; a rablók és bűntények szaporodásával, ezek kiirtása és fékezésének szüksége, s ezen szükséggel a királyi zsarolások egyenes arányban növekedtek. Nem csuda tehát, ha a rendek megmenekülni ohajtván inkább a királyi zsarolásoktól, mint a rablók és gonosztevőkétől, azon hizelgő hiedelemben, hogy az utóbbiak talán irgalmasabbak lesznek az elsőnél: szives készséggel sietének lemondani a Congregatiók megtartása jogáról.

Ezen oknál fogva az 1478: 7. tc. elrendelé, hogy „a következő hét év tartama alatt a megyék ezen gyülekezetei megne tartassanak, az ország kimerült-

---

rale non celebretur, nisi secundum consuetudinem regni nostri. És az 21 teben: Per omnes Comitatus regni fiat iudicium generale more alias, a tempore scilicet antiquo consveto. — A Corpus Jurisban az előbbi cikk rubruma igy hangzik: „Judicium generale sublatum,“ mi talán onnan van, hogy a rubrumok szerkesztője a cikk csak első szavait és nem egész szövegét olvasá, melynek értelme egészen ellenkező. Itt azonban a nigrum, ha ellenkezik is rubrumával, világos lévén, kétség nem foroghat fen.

[1]) Kovacsics Supplem. ad Vestig. Comit. II. 235. Bartal Comment. II. 210. l.

Digitized by Google

sége miatt (!), de Posega, Valkó és Szerém megyében, hol lopások, rablások és egyéb gonosztettek nagyobb mértékben napi renden vannak, ott az itélőszékek mégis tartassanak.... azonban a szállási pénzek és birságok ne követeltessenek." [1]) És az 1481: 14. tc. kimondá: „elhatároztatott, hogy mi Mátyás szent Márton hitvalló ünnepétől.... a következő év ugyanazon ünnepéig Magyarország területén általános Congregatiókat megtartatni nem fogunk." [2])

Azonban az, 1478-tól számított, öt év, és az 1481-től számított egy év lefolyván, a király a Congregatiók megtartását ismét sürgetni kezdé, sürgetni az azok megtartásáért fizettetni szokott összeg kedvéért, sürgetni magát az összeget. De valamint előbb ohajtották és maguk sürgették ezen gyűléseket a rendek: úgy most ismét menekülni ohajtottak azoktól.

Mátyás politikája azonban nem engedé magát oly könnyen kijátszatni; az is fordulatot vett. Míg előbb a Congregatiók megtarthatásáért — mig azokat ohajtották, — az illető megyének tetemes összeget kelle fizetni: mióta azokat nem ohajtották és meg nem tarthatásukért kezdettek kérvényezni, ellenkezőleg ezért kivánt váltságdijt; úgy hogy a rendek ezen elmésen kigondolt intézkedések által mintegy két tűz közé szoríttatva, akár tartottak Congregatiót akár nem, mindenképen fizetniök kellett; előbb azért, hogy megtarthassák, utóbb azért, hogy megtartani azokat ne kelljék.

A dolgok ily állásában a Rendek inkább az utóbbi esetet választották, igy legalább megmenekültek azon tartozások és kötelezettségektől, melyeket a nádor iránt a Congregatiók megtartása esetében, leróni kellett; és

[1]) Intra quinque sequentes annos comitatus haec iudicia non celebrentur propter infirmitatem regni, in comitatibus tamen Posega et Valkó et Szitmiensi in quibus furta, latrocinia, malaque alia grassarentur, judicia generalia ibi celebrentur.... pecuniae descensuales non exigantur neque birsagia.

[2]) Conclusum est quod nos Mathias a festob. Martini Confessoris .... usque ad illud festum sequentis in corpore Regni Hungariae Congregationes generales celebrari non faciemus.

Digitized by Google

meghatározott időben lefizették a kivánt váltságdijt. Igy tett Nyitra vármegye például 1484-ben, mire maga Mátyás király utal Pozsony városa tanácsához intézett levelében meghagyván ennek, hogy „azon két ezer forintot, melyeket hivünk Gara Gergely az általános vagy nádori gyülések pénzeinek beszedője ott letett," küldöttének átadják. [1]) Igy tett ugyanazon évben Pozsony megye is, melynek rendeihez Mátyás ezen ügyben ily, reánk nézve különösen érdekes, levelet intézett: „Miután mi országunk különböző vármegyéi között ti megyétekben is közelebb általános vagy nádori gyűlést tartatni elhatározva voltunk; ennélfogva ezen hivünket azon okból küldöttük hozzátok, hogy megtudjuk szándékotokat, ha vajjon azon gyűlést megtartani vagy megváltani kivánjátok-e; meghagyván hűségteknek, hogy vagy elfogadjátok azon gyűlést, vagy ha magatokat annak terhe alól megváltani akarjátok, mindjárt habozás nélkül megváltástokra nézve ugy cselekedjetek, mint szomszédaitok Nyitra vármegye nemesei cselekedtek. Vagy is emberünknek, népeitekre egyenkint azon arányban, mely szerint e napokban királyi kincstárunk adóját lefizették, fejenként hetvenöt denárt kivetvén, azok mielőbbi beszedetését megengedni tartozzatok." [2])

Azonban ily rendszabályok tarthatlanságát végre

[1]) Illos duo mille florenos, quasfidelis noster Gregorius de Gara exactor pecuniarum iudicii generalis sive Palatinalis Comitatus Nitriensis apud vos deposuit. Közlé Podhraczky Magy. Akad. Értesítő 1856. VIII. f. 493. lap.

[2]) Cum nos inter caeteros Comitatus regni nostri etiam in Comitatu vestro iudicium generale seu palatinale in proximo celebrari debere deliberavimus; igitur nos hunc fidelem nostrum, per quem de intentione vestra utrum scilicet iudicium acceptare aut redimere vultis experiremus, mandantes fidelitati vestrae quatenus aut iudicium ipsum accipiatis, aut si vos ab euisdem onere redimere vultis, statim nulla mora protracta ita facientes pro redemtione vestra, sicut vicini vestri scilicet nobiles de Comitatu Nitriensi faciunt. Hoc est homini nostro ad singulos populos vestros, iuxta modum et computum, qua ab eis his diebus tributum fisci nostri regalis exactum est, singulos septuaginta quinque denarios, monetae nostrae, regalis imponatis, impositisque citissime exigi permittere debeatis.

Digitized by Google

Mátyás maga is átlátván, és tapasztalván, mennyire képesek ily zsarolások és igazságtalan követelések elidegeníteni a nemzet minden osztályát még a különben igazságos és imádott fejedelemtől is; megtette a kor igényelte szükséges intézkedéseket és módosításokat az 1486-ik országgyülésen az igazságszolgáltatásra vonatkozólag. Ezen országgyűlés törvényeinek 1-ső cikkelye örök időkre eltörlé a iudicium generalét. Ha azonban valamely megyében a gonosztevők fölötte megszaporodnának ezeknek kiirtására a megye különös kérelmére a király a szükséges teendőkkel a megye hatóságát és a főispányt fogja megbizni. A 2. tc. szintén örök időkre megszüntetteknek nyilatkoztatja a proclamae Congregationest. Ezeknek pótolására a 3. tc. behozza és elrendeli a nyolcadi törvényszékeket (octavae, iudicia octavalia), ugy hogy ezekben az ország rendes bírái [1]) közöl legalább is kettő mindenkor személyesen részt vegyen, a többi helyettesei által képviseltethetvén magát.

Ezen nyolcadi törvényszékeken kelle — a 4. tc. értelmében eldöntetni a birtokügyi, — az 5. tc. szerint pedig — a hatalmaskodási, jogsértési és kártérítési pereknek. A 20. tc. megállapítá, hogy a protonotáriusok ezentúl saját lakhelyeiken ne itélhessenek, hanem minden ügy a törvényszékeken az ország rendes bíráinak jelenlétében tárgyaltassék.

Az 1486: 68. tc. 1. §-a által a nádor az ország rendes bírái között első helyre állíttatva, a többiekkel együtt a 2. §. által azon jogban részesíttetik s illetőleg megerősíttetik, hogy bármily ügyben bíráskodhatik (és pedig a király távollétében is, mint a 7. §. megjegyzi) s akár személyesen akár helyettese által a királyi

[1]) Az ország rendes birái (iudices regni ordinarii) elnevezéssel először 1374-ben találkozunk. Kik értetnek ezen elnevezés alatt kifejezi s meghatározza az 1468. 86. tc. Judices ordinarii sunt imprimis Palatinus, Judex Curiae, Secretarius, Cancellarius si praesens fuerit, si non, Locum tenens hoc est sigillum iudiciale Regiae Majestatis qui pro tempore habet. —

Digitized by Google

törvényszéken megjelenni s oda bárkit is idézni joga van. A nádor, mint minden tisztviselő választása s illetőleg kineveztetése után, az igazság lelkiismeretes kiszolgáltatását a király kezeibe leteendő esküvel megfogadni tartozik. (73. tc. 1. §.) Mindez megerősíttetve II. Ulászló által az 1492: 10. tc. 1. 2. §§-a 32, 35, 36, 49, 60, 70. ttcc-ben.

Ha — rendeli az 1507: 1. 2. tc. — valamely ügyben végleges itélet hozatott, különösen birtokperben, az itélet foganatosítása végett az ily itéletről kiadott levélben az itélethozó rendes bíró vagy maga a király is a nádort, országbírót, vagy végre az ország főkapitányát fogja erre nézve mint királyi biztost fölhivni, kik rögtön és ha szükséges lenne kisebb nagyobb fegyveres erő segélyével is fogják a jogos és törvényes birtokosokat jogaik és javaikba bevezetni és behelyezni. Ha pedig valaki az igy ellenállóknak segédkezet nyujtana, azok is hasonlókép a hütlenség vétkét vonják magukra s a nádor és országos főkapitánynak joga van azok jószágait lefoglalni s saját költségeik fejében tulajdonul megtartani.

A törvénykezés ujabb átalakítása után is jelentékeny szerep jutott a nádornak osztályrészül. Az 1723. 21. tc: 1. §. a értelmében ő főelnöke a hétszemélyes táblának s az országbíró csak az ő távollétében helyettese (4. §.) Az 1508: 8 és 1542: 8. ttcc. szerint a királyi táblához két bírót nevez: egy alnádort és egy nádori itélőmestert. Az 1618: 71. tc. 1. §. 1635: 19, 1659: 62 és az 1715: 40. ttcc. rendelik, hogy a határvillongási pereket a nádor „ex officio revideat et complanet.“

11. Ha a király akár a sereggel távol akár egyéb más okból az országhatárain kivül tartózkodnék, a nádor az országnak rendes helytartója, oldala mellé rendeltetvén néhány tanácsos, kiknek ő feje és elöljárója; ily esetben pedig mindazt teheti, mit a király, kivéve a kegyelmezést, a koronára szállott javak adományozását

Digitized by Google

és néhány hasonlót, melyek eszközlése régi szokás szerint kizárólag a király személyéhez tartozik. [1])

Ezen törvény értelmében viselte a helytartói tisztet már II. Ulászló alatt a nádor, midőn az egy ideig Csehországban tartózkodott; [2])hasonlóképen utóbb 1516-ban [3]), 1522. 1523. 1528. 1530. 1608. 1649. 1650. 1659. 1710. és 1731-ben [4]) Miért is helyesen irta Illésházy István „Ex arce Trencsiny 9. die Decembris 1606.“ kelt levelében: „Magiar országban az Palatinus soha sem volt királi, hanem az kiralinak szolgaia volt. Fő-tisztei ezek voltak: az mint az Decretomba bevadnak irva, mikor az királi Magyarországban jelen nem volt, hat eő kirali képében volt, mindenféle törvénieknek appellatiói is eő előtte wegezőttenek. sat. [5])

Azonban a Habsburg házból származott első királyaink nem tartották ezen törvényt oly szorosan kötelezőnek, miért is helytartóikká többnyire másokat és nem a nádorokat nevezték ki. Igy Ferdinand 1532. October 4-én gróf Turzó Elek országbírót királyi hely-

---

[1]) Absente rege est locumtenens. Decimo quod regiam Majestatem siue in exercitu, siue aliter extra regnum agere contingat; palatinus ex officio semper debet esse locumtenens et cum aliquibus, penes ipsum deputandis, quorum tamen ipse caput et superior esse debet, omnia facere et exercere, quae rex ipse posset et deberet potest: demtis tamen gratiis et donationibus iurium, ad coronam deuolutorum; praeterea aliis illis, quae directe ad regiam Majestatem ex antiqua ordinatione pertinuerunt semper.

[2]) Wladislaus .... Magnifici condam Petri Geréb .... Regni nostri Hungarie Palatini nobis in alio Regno nostro Bohemie agentibus huius regni nostri Locumtenentis et loco nostri presidentis. Kamarai levt. f. 1684. n. 18.

[3]) 1509. 11. octob. Emericus de Peren in absentia Regis Locumtenens. Clariss. Vet. Bud. f. 5. n. 19.

[4]) Kam. levélt. Clar. Bud. f. 4. n. 52. f. 545. n. 22. f. 13. n. 99. f. 13. n. 99. f. 615. n. 41. f. 597. n. 9. f. 182. n. 7. Kovacsics M. J. Astraea II. 1151. f. 24. n. 38. Lib. Reg. 66. fol. 41. f. 20. n. 34. f. 161. n. 44. f. 371. n. 371. n. 6. f. 308. n. 52. f. 1050. n. 19. sat.

[5]) Majláth Geschichte der Magyaren IV. J. 40. Anmerkung.

Digitized by Google

tartóvá nevezé; [1]) 1542. dec. 30-án pedig roncsolt egészsége miatt saját kérelmére fölmentetvén a helytartói hivataltól, ugyanez az érintett napon Várdai Pál esztergomi érsek Magyarország Primására ruháztatott. [2]) Mindez pedig az ország rendeinek belleegyezésével történt, az 1536: 16. tc. 2. §-a héttagból álló kormány tanácsot rendelvén, melynek a helytartó, mint a kormánytanács elnöke és feje, után legelőkelőbb tagja a nádor volt.

Azonban az 1741: 9. tc. ismét visszatért a régi szokáshoz, s a helytartói hivatalt (locumtenentiale officium) a nádorival (palatinale) törvényértelmében összekötöttnek (lege iunctum) mondá (1. §.) elhatározván egyszermind, hogy ezen hivatal egy évnél tovább üresedésben soha ne maradjon.

Az 184$^7/_8$: III. tc. 2. §-a értelmében a királynak az országból távollétében a nádor-királyi helytartó az oszágban s az ahoz kapcsolt részekben a korona egységének s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett, a végrehajtó hatalmat a törvény s alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja, s ez esetben személye szent és sérthetben. A 3. §. pedig kimondá, hogy valamint a király, úgy ennek távollétében a nádor s k. helytartó is, a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar ministerium által gyakorolják.

[1]) A bécsi cs. levéltárban található fogalmazat szerint. Czech kézirataiban. Erről még szólani fogunk dolgozatunk második, az országbirói hivatalról szóló részében.

[2]) Ferdinandus .... Paulum de Várda ..... in Locumtenenten, nostrum sufficiendum ac constituendum duximus auctoritate plenaria ei in absentia nostra prout aliis Locumtenentibus consuetum est omni ex parte concessa et attributa. Quo circa vobis (a pozsonyi város tanácsához intézve) harum serie firmiter commitimus et mandamus ut eundem .... tamquam propriam personam nostram in nostra absentia audire eidemque in omnibus, prout antea Locumtenenti nostro consvevistis parere et obtemperare debeatis et teneamini. Secus non facturi. Datum Wiennae penultima die mensis Decembris Anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo secundo. (Czech kéz.)

Digitized by Google

11. A nádor mint főbírája a kunoknak azok fölött bíráskodik, miért is azok neki évenkint 3000 darab aranyt tartoznak fizetni, mint ez I. Lajos s több más királyok okleveleiből kitünik. [1]) Már az előbbiekben is több példájával találkoztunk, hogy ezen a törvény értelmében a nádort illető tisztet mások, és nem a nádorok viselték; megtörtént az utóbbb is. Igy 1448 ban [2]), 1456-tól 1469-ig [3]) és 1610-től 1613-ig. [4])

A kunok, jászok és ruthenek törvény által tiltva lévén akár maguknak nemesi jószágokra átmenni, akár pedig nemesi jobbágyokat javaikra befogadni; ha ezen törvények rendelete ellen cselekednének az 1498: 47. tc. értelmében a bíráskodás a nádort illette. Valamint az 1526: 41. tc. is, fölkéri a királyt, hogy a kunok és jászok földén a mult években rendezett, de a hivatalnokok által megzavart határokat a nádor által helyreállíttassa.

12. Egész Dalmatia a nádor alatt vagyon, miért is bizonyos szigeteknek jövedelmét birja. [5])

[1]) Palatinus iudex cumanorum et salarium eius. Undecimo habet Palatinus ex officio iudicare totam Comaniam et est semper iudex et Comes Comanorum; a quibus pro huiusmodi officio et labore debet habere quoad annum tria millia aureorum; pout hoc ex litteris Ludovici et aliorum regum praedecessorum manifeste colligitur.— A „judex Cumanorum" cim és hivatal eredetéről szólottunk, az itt említett oklevelek azonban vagy nem maradtak reánk; vagy még levéltáraink porlepte oduiban lappanganak.

[2]) Nicolaus de Uylak Generalis Regni Vicarius Vojvoda Transilvaniae, Comes Cumanorum. K. lt. n. r. a. f. 643. n. 32.

[3]) Joannes de Marcaly Comes Cumanorum Regiorum. K. lt. n. r. a. f. 917 n. 31. f. 668. n. 20.

[4]) Andreas Keczer de Lipócz Comes sive Capitaneus Jazygum et Cumanorum K. lt. n. r. a. f. 911. 21. 24. 25.

[5]) Dalmatiae iudex. Duodecimo tota Dalmatia subjacere debet iudicio palatini; et pro proventibus habet in illa certas insulas. — Azonban, melyek ezen szigetek törvény által meghatározva nincs, és sem oklevelileg sem egyébként nem tudatnak.

Digitized by Google

A nádor egyszersmind Pest Pilis és Solt egyesült megyéknek örökös főispánja, az 1659: 76, 1751: 2, 25, 1791: 5. tt. cc. értelmében, mely cikkek a nádornak a jászok és kunok főkapitányi tisztét is megerősítik.

A $184^7/_8$. XXVIII. tc. nyomán a nádor mint a királynak az országból távollétében teljhatalmú helytartója, személyének sérthetlensége és helytartóilag gyakorolt legfölsőbb jogai mellett a felelős ministeriumnak törvények értelmében alárendelt hivatalt nem viselhetvén; úgy Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megyék főispánsága, mind a jászkunok grófsága gyakorlatától a királynak az országból távolléte idejére lemond, s ezen időre Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék főispánságát, ezen hivatalnak helytartója viseli, ki is a többi főispánságokra nézve törvényesített kinevezési viszonyba helyeztetik, s hivatala a többi főispányságokkal egyenlő rangra emeltetvén, neki az országgyülésén a főrendi táblánál ülési és szavazati joga leend. A jászkun kerületek nádori főkapitánysága főispáni rangra s hatóságra emeltetik, s ezen kerületekre nézve ő fensége a nádor királyi helytartó, törvényes jogait, az illető felelős ministerium utján gyakorlandja.

A nádor egyéb lényeges jogai és kötelmeihez tartozik még általán a várakrai felügyelés és a végvárak megszemlélése. Utal ezen jogra több eset. Igy 1523. julius 20-án tudósítja a király a nádort, hogy a temesi erősségnek Zsoldos György kezeihez való szolgáltatását tudomásul vette; [1]) 1523 Dec. 14-én Tomori Pál jelenti hogy a király és nádor meghagyása következtében Cherwdvárát Nagy Imre várnagytól átvette; [2]) Cseh János 1527. november 17-di-

[1]) Ludovicus Rex — Stephanum de Báthor— de Castri Temesiensis ad manus aulici sui Georgii Soldos ad id ex speciali commissione regia deputati, resignatione quietum reddit. K. lt. f. 413. n. 30.

[2]) Paulus de Tomor — recognoscit Emericum Nagy Castellanum Castri Cherewd iuxta mandatum Regiae Majestatis et Stephani de Bá-

Digitized by Google

kén [1]) Fekete Miklós és Kosár Miklós 1529. aug. 19-kén mint visegrádi várnagyok a nádor kezeibe teszik le az esküt; mert általa neveztettek ki. [2])

Az 1498: 43. tc. 1. 2. 3. §§., 1647: 61. 1655: 9. ttcc. értelmében a nádor a végvárak megszemlélése és megvizsgálására évenkint embert kiküldeni, és ennek értesítése alapján a királynak jelentést tenni tartozik.

Ismerünk esetet, midőn a nádor a szent koronának őre is volt. 1527. november 7-én ugyanis Bátori István nádor és Perényi Péter erdélyi vajda az ország rendei által Ferdinánd király helybenhagyásával a szent korona őrjeivé választattak. [3]) Mi okból a másik koronaőr Peréni Péter a visegrádi vár és az ott tartott szent korona hű őrzése iránt, Bátori István részére november 11-én Fejérvárott kiadott és esküvel is megerősített biztosító oklevelet adott. [4]) 1529. aug. 19-én pedig Szulejman török császár és hadának közeledtével Bátori István Budát elhagyván s Esztergomba költözvén: azon hirre, hogy koronaőr társa Perényi Péter nejével és fiával Szerecseny János és Kesserő Mihály, János király hivei által elfogatott, szennyesi Fekete Miklós és zudi Kosár Miklós az ő és Peréni Péter részéről a korona őrzésével megbizott visegrádi várnagyoktól, ugyan e szent ereklye iránt esküjökkel megerősített biztosító levelet adatott magának. [5])

---

thor Palatini etc. manibus suis resignasse. Kamarai levéltár f. 413. n. 21.

[1]) Juramentum fidelitatis per Joannem Cseh, Castellanum Castri Wisegrad a Stephano de Báthor Regni Palatino in eodem castro constitutum. K. lt. f. 413. n. 27.

[2]) Kamarai ltár f. 410. n. 29.

[3]) Ursinus Velius de bello Pannonico II. 40. Kovacsics Suppl. ad Vestig. Comit. III. 126. l.

[4]) Ego Petrus de Peren... una cum Stephano de Bathor .... in Custodem et conservatorem sacrae huius Regni Hungariae coronae pari voto et unanimi consensu delegerunt..... Erga ipsum Dominum Stephanum tamquam socium et collegam meum sat. Kam. lt. f. 413. n. 27. 41.

[5]) Nos Stephanus de Bathor.... consideratis meritis Laurentii Me-

Digitized by Google

A nádor elnöke volt az országgyülésnek általán s különösen a fölsőháznak, mi csak az $184^{7}/_{8}$: IV. tc. 7. §-a által szenvedett változást. Elnöke az 1723: 97. tc. szerint a magyar királyi helytartótanácsnak; főgondviselője az országos levéltárnak, honnan a folyamodóknak hiteles másolatokat adatott ki. Az 1622: 3. tc. a törvényrendelte esetekben gyámokat rendel, 1659: 30, 1715: 68, 1765: 26. ttcc. által végre nehezebb és fontosabb ügyekben a király oda utasíttatik, hogy a nádor véleményét kikérje. 1741: 11. tc. 3. §. 1791: 17. tc.

Az előbbi korszakban szólottunk a nádori adományozások eredetéről. Éltek ezen joggal a nádorok utóbb is, [1]) és pedig ugyanazon terjedelemben; nagyobb terjedelmű donatiókra egyes esetekben külön felhatalmazás igényeltetett. [2]) Az 1567 : 26. tc. 4. §-a ezen jogot a k. helytartó részére törvénybe igtatá; miért is midőn 1584-ben Istvánfy választatván nádori helytartónak, habár a nádor majdnem teljes hatáskörét nyeré, ezen jog tőle világos kivételképen elvonatott. [3]) Az 1609. p. c. 66. törvényc: 12. §. azonban a nádori hivatallal a nádori adományozások jogát is visszaállítá, [4])

zei et Stephani Zenessey per eos sacrae huius imprimis Regni Hungariae Coronae .... exhibitis sat. — Codex Szechenianus Diplomat. Tomus X. numero 5. pagina 28. Kamarai levéltár Fasciculus 413. Sub numero 29. Czech kézirataiban.

[1]) 1469. Mich. Ország facit mixtam donationem erga consensum regium impetrandum. Kovacsich kézirataiban 116. szám alatt. 1534. Stephanus Bathori et Al. Turzó conferunt bona per defectum et notam infid. cum consensu Ferdin. R. u. o. 118. szám 1529. Collatio Budae f. 4. p. Dom. Quasimodo u. o. 268. szám.

[2]) Facultas conferendi bona ad vires 50. colonorum data est Locumtenenti pro Georgio de Rákos dd. Spirae 25. apr. 1544. Kovacsich i. h. 118. szám.

[3]) Kovacsich kézirataiban 278. szám.

[4]) Quum hactenus in conferendis usque ad numerum 32. Colonorum bonis antecessores ejusdem Domini Palatini habuerunt auctoritatem, ipsi quoque D. Palatino atribuendum censuerunt Status et ordines ut videlicet bona per defectum seminis sive alio quovis iure et modo ad fiscum suae Majestatis Reg. devoluta usque ad num. 32. Colonorum et non ultra idoneis et benemeritis personis conferre valeat.

Digitized by Google

melylyel legujabb időkig nádoraink tényleg éltek is. [1])

Mielőtt értekezésünket a nádorispáni hivatal hatáskörérről befejeznők, szólanunk kell még a XVI-ik században a nádorokat potoló **nádorispáni helytartókról.**

Az 1542: 26. tc. tanusága szerint a rendek sürgetvén a Bátori Istvánnak 1530-ban bekövetkezett halála óta üresedésben levő nádori hivatal betöltését, miután ez azon körülmények között a fejedelemnek nem látszott tanácsosnak, elhatároztatott, hogy „per suffragia omnium statuum et ordinum" válaszszona király helyettes nádort, vagy is a nádori hivatal helytartóját. Minek következtében 1543. február 25-én **Révay Ferenc** túróci főispán nádori helytartóvá meg is választatott; és mint ilyen csaknem ugyanazon hatáskörrel bírván mint a tulajdonképeni nádor, működött [2]) 1553. oct. 31. bekövetkezett haláláig [3]); míg ugyanzon időben Várda Pál esztergomi érsek és Ujlaky Ferenc egri püspök viselték a helytartói méltóságot. 1554. april 15-kén gróf Nádasdy Tamás választatott nádorrá. [4]) Halála után 1562. sept. 25-én Oláh Miklósra ruháztatott a helytartóság [5]), őt Bornemissza Pál erdélyi püspök váltatván föl 1568, april 9-én [6]); Mérei Mihály királyi személynök pedig nádori helytartó lett; [7]) a kinevezési oklevélben annak hatásköre is körüliratván. [8])

---

[1]) 1659: 30, 1681: 1, 1715: 5, 34, 1723: 4, 1741: 20, 1813: 7. ttcc.

[2]) Kamarai levélt. f. 320. n. 17. f. 180. n. 38. f. 16. n. 1. f. 17. n. 81. 82. f. 215. n. 9. f. 215. n. 6. f. 34. n. 9. f. 6. n. 51. n. r. a. f. 501. n. 21. f. 580. n. 43. f. 73. n. 13. f. 18. n. 28. sat.

[3]) Ephemerides Nic. Oláh. Kovacsichnál S R. H. min. I. 95. l.

[4]) Oláh M. krónikája Bélnél Apparatus I. Dec. 41. lap. Istvánfy XIX. 218. l.

[5]) Kam. lt. n. r. a. f. 622. n. 32.

[6]) Kam. lt. f. 1664. n. 55.

[7]) Lib. Resol. 10. fol. 128.

[8]) Dando et attribuendo illi omnem eam authoritatem jurisdictionem et facultatem in administrando iusticiae et celebratione et executione iudiciorum, qua praedecessorum nostrorum et etiam nostro tem-

Digitized by Google

1572. körülbelül február vagy marcius havában Mérei Mihály nádori helytartó az ezen évi február másodikára hirdetett és april 27. befejezett országgyülés alatt meghalálozván, helyébe, ugyanazon év hihetőleg aprilhó első felében szent mihályi Czobor Imre királyi tanácsos az országos rendnek ajánlatára és közmegegyezésével nádori helytartóvá neveztetett; és ekkép történt kinevezése és illetőleg választása a szokott esktinek az országgyülés szine ellőtti letétele után az érintett országgyülésen hozott végzeménybe igtattatott; [1]) az alatt pedig Verancz Antal esztergomi érsek ugyanazon év junius 24-étől [2]) és 1573 sept. 1-től Radeczi István egri püspök volt királyi helytartó. [3])

1581. junius 24-én kisasszonyfalvi Istvánfy Miklós királyi titkár és tanácsos Rudolf király által ugyan e napról kelt kir. rendelvénynyel nádori helytartóvá neveztetett; és az 1581. november 11-ére Pozsonyba hirdetett és 1582. februárig kihúzódott hongyülésen egybesereglett országos rendek közmegegyezésének hozzájárulásával 1582-iki január 19-én kelt kir. oklevél által e tisztségben ujolag megerősíttetett [4]) és az országgyülés szine előtt föleskettetett. [5]) Ezen

---

pore ceteri Locumtenentes officii Palatinalis pro tempore constituti vacante Officio Palatinatus usi sunt, et quam in huiusmodi administratione justitiae et iudiciorum Palatinus ipse dum superesset habere consueuit: ut omnes videlicet causas iudicatum palatinalem concernentes iudicare, terminare et executioni demandare possit et valeat; deinde ut omnes proventus ad partem iudiciariam tam de rebus et bonis mobilibus quam etiam immobilius item pecuniis nec non oneribus et birsagiis consuetis secundum consuetudinem Regni ad iudicatum palatinalem pertinentes habeat et percipiat, de illisque libere ad libitum suum disponat. Czech kéziratai között.

[1]) Kam. lt. Lib. Res. 19. f. 115. n. r. a. f. 340. n. 37. 5. §. f. 340. n. 37. f. 354. n. l. f. 425. n. 49. f. 42. n. 61. f. 2. n. 12.

[2]) Müller Epist. Ferd. et Max 342. lap.

[3]) Kaprinay XXXVIII. 351. l.

[4]) Czech kézirataiban.

[5]) Istvánffy XXV. 341. l. K. lt. n. r. a. f. 1018. n. 40. f. 42. n. 68. f. 172. n. 5. f. 172. n. 9. f. 616. n. 14. f. 192. n. 32. f. 192. n. 21. sat.

Digitized by Google

hivatalt 1608-ig viselé; bezárva egyszersmind nádori helytartóink sorát. *)

Megjegyezzük még azt, hogy ezen nádorhelytartói hivatal behozatala előtt, 1487-től 1492-ig, a nádori hivatal Zápolya Imre halála után betöltetlenül maradt, Orbán egri püspök és kir. kincstartó helyettesítvén a nádort mint „in causis in praesencia Palatinali vertentibus per serenissimum Dominum Mathiam Iudex deputatus," [1]) ki mint ilyen az új királyválasztás végett Pesten tartott országgyülésen elnökölvén 1490. júl. 15-én Ulaszló cseh királyt Magyarország királyává választottnak nyilvánítja. [2])

Miután az első és második korszakban — bár rövidebben — szólottunk a nádorok jövedelméről, úgy hiszszük nem lesz érdektelen befejezésül még átnézetét adni az ujabb kor k. helytartói, nádorai, és nádori helytartói fizetéseink. Az 1462. marc. 29-én nádorrá választott Zápolya Istvánnak ez alkalommal évi fizetése is ekkép határoztatott meg: készpénzben 4000 ft; só illetményben 2000 ft. a sárosi vár ősrégi tartásának cime alatt 400 forint; a korona és visegrádi vár őrizete fejében, mely közösön ő reá és Bakács Tamás egri püspökre volt bizva 1000 forint. **)

1522-ben II. Lajos a török ellen segedelem kere-

---

*) Kovacsich megjegyzi: Vacante Palatinatu et constituto Propalatinatu non Palatinalis sed Propalatinalis Protonotarius erat. Kézirataiban 1645. szám. Alkalmilag megjegyezzük azt is, hogy a nádori segédhivatalok az előbbi korszakból megőriztettek, és az alnádor, a nádori protonotariusok a királyi tábla tagjaivá lettek. Azonban idővel ujabb segédhivatalokkal is találkozunk, melyeket a legnagyobb különféleség jellemez. Például csak egyet: gr. Eszterházy Miklós alatt Marcus Valticher palatínalis supremus familiaris et rationum praefectus volt, gr. Szapáryak levéltára s. 17. Ráth K. Regestái. Kéziratban.

[1]) Kam. lt. f. 100 n. l. n. r. a. f. 1526. n. 45. f. 30. n. 45.

[2]) Bonfinii Historia Pannonica Dec I. Lib. I. 31. és Dec. IV. L. 9. 486. l. —

**) Bonfin Dec. V. L. III. 728. l. és Czech jegyzetei.

Digitized by Google

sése végett az országból távozván Bátori István nádort helytartójának rendelé, azon joggal, hogy harminckét telekig adományokat oszthasson, — és havonként 1000 forint fizetéssel. [1])

II. Ferdinand 1545. april 21-ről Wormsban kelt királyi rendelvénynyel Várda Pál esztergomi érsek és k. helytartónak ebbeli minőségében 2500; Réva Ferenc nádori helytartónak pedig 1000 forintnyi évdijt rendelt. [2]) Oláh Miklós k. helytartónak évi fizetése 3000; [3]) Mérei Mihály nádori helytartóé pedig előbbi 1200 forint járulékához csatolt 300 forint s igy 1500 forintban állapíttatott meg [5]) Czobor Imre nádori helytartó e hivatalával járó évdija 1572. jul. 5-én, a már eddigi tanácsosi minőségében nyert 400 forinton fölül 800 forintra határoztatott. [5]) Radeczy István egri püspök k. helytartónak Miksa király 1574. dec. 10-ről kelt rendelete szerint helytartói évdij fejében 2500 forint, az egri püspöksége jödelmei iránti egyezkedés folytán nyugdijul évenkint 4200 forint, mint a k. kamara elnökének pedig 800 forint rendeltetett. [6]) Istvánfy Miklós nádori helytartói és királyi tanácsosi évdija 1582. febr. 21-ről kelt kir. rendelvénynyel 1200 forintban állapíttatott meg; [7]) kinek 1586 oct. 2-án ezen már két évről elmaradt évdija is kifizettetni parancsoltatik. [8])

[1]) Kam. levt. f. 35. n. 1. publ.

[2]) Ferdinandus Francisco de Rewa.... mille florenos hungaricales in moneta in de falcatione stipendii sui e proventibus tricesimarum Regni Hung. exsolvendis praecipit. K. lt. f. 16. n. 1. publ.

[3]) Habet pro salario Locumtenentiae a S. Maj. ordinatos annuatim 3000 florenos K. lt. f. 1664. n. 55. Lib. Resol. 9-o f. 126.

[4]) Maximilianus.... Itaque probatur consilium vestrum ut.... Emerico Czobor ob respectum intertentionis illorum quos commemora et se pro officio suo intertenturum esse dicit 800 flor. hung. salarium incluso eo salario 400 fl. quod nunc ratione Consiliaritus habet decernatur. K. lt. Lib. R. 19. fol. 115.

[5]) Pray Hierarchia R. H. T. 1. p. 219.

[6]) Czech J. jegyzetei.

[7]) Czech J. jegyzetei.

[8]) Czech J. jegyzetei.

Digitized by Google

Thurzó György nádornak 1610 február 8-án II. Mátyás 22000 forintnyi évi fizetést rendelt; [1]) ugyanaz ugyannyit 1618. jun. 1-én Forgách Zsigmond nádornak. [2]) II. Ferdinand aug. 7. 1622-ben ugyannyit Turzó Szaniszló nádornak; [3]) ugyanannyit III. Ferdinand julius 18. 1649. Pállfy Pál nádornak. [4])

I. Lepold 1670. octob. 18-án Szelepcsényi György k. helytartónak ezen minőségben 2000 forintot utalványozott. [5]) 1672-ben a nádori hivatal teljesen mellőztetvén Ampringen Gáspár elnöklete alatt Pozsonyban kormányzóság állíttatott fel, mely kormányzóság tagjainak fizetésére fordíttatott a nádort illető 22500 forint. [6])

---

[1]) Mathias secundus.... Tam pro intertencione sua quam vero ratione annui sui salarii..... viginti duo Tallerorum sive florenorum hungaricorum millia ex proventibus tricesimarum nostrarum in superioribus regni nostri Hungariae partibus existentium......quotannis ei pendantur et persolvantur: hac tamen interposita conditione: quodsi forte praedicta tricesima superioris Hungariae suprascriptam viginti duo millium florenorum summam praefato Palatino nostro pendendam .... non attingerent.... ex tunc restantiae talis debiti, de sequentiorum annorum .... proventibus eidem Palatino nostro refundatur. (Czech kézirataiban.)

[2]) Czech kézirataiban.

[3]) Czech kézirataiban.

[4]) Solitum Salarium viginti duorum millium florenorum hung. et proventibus Semnicz. Galgócz etc. Tricesmis. K. lt. Lib. R. 66. f. 41.

[5]) K. lt. f. 86. n. 7. f. 782. n. 34.

[6]) Érdekesnek tartom a Bécsben septemb. 30. 1672-ben szerkesztett budgetet Podhraczky gyűjteményéből Czech másolata nyomán közölni, úgy is mint mely azon viszonyokra is fontos világot áraszt.

Eine Austeilung hiebevorigen Palatinischen Salary des Jahrlichen 22,500 fl. für das Königliche Gubernio in Hungarn also nemblich:

Dem Königliche Plenipotenciario ordinari Besoldung . . .	6000	fl.
Dem Primati Regni zu seinem Consiliariath	400	„
noch	2000	„
Dem Administratori Judicatus Curiae zu seinen vorigen Besoldung 1200 fl. noch	1000	„
Dem Praefecto Camerae zu seiner vorigen 1200 fl. noch . .	1000	„

Digitized by Google

1681. augustus 6-án Ambringen elbocsáttatása után a kormányzóság is eloszlattatván [1]; 1683. marc. 22-éről kelt kir. rendelvény Eszterházy Pál nádornak egy évre 24000 f. azután a királyi jövedelmeknek, az ország az időszerintei helyzetében, megfogyta miatt, további rendelkezésig évenkint csak 12000 fo-

Dem Königlichen Personal zu seine consilii	400	fl.
noch	1100	„
Dem Camerali zu seiner vorigen	1300	„
noch	200	„
Dem Militari tamquam extraneo	1500	„
Dem ersten Legali	1500	„
Dem ersten Secretario Incolae	600	„
Dem anderten Secretario extraneo	800	„
Dem ersten Registratori Incolae	400	„
Dem anderten Registratori Extraneo	500	„
Dem ersten Expeditori Incolae	300	„
Dem anderten Expeditori Extraneo	400	„
Denen Zway Inhaimbischen Cancellisten	400	„
Denen zway Extrancis Cancellistis	600	„
Dem Inlandischen Janitori	100	„
Dem Extraneo Janitori	150	„
Dem Teutschen Calefactori	100	„
Summa :	20,750	„
Von der Summa der völligen Expeditions Besoldung bleibt noch vor die Canzley notturft	1850	„
Summa was bey Palatinali vertheild wird	22,550	„
Dann was hiebevor etlichen zu den Governo anjetzo gezogenen Personen, alsodem Primati Regni wegen seines Consiliariats	400	„
Dem Judici Curiae	1200	„
Dem Praefecto Camerae	1200	„
Dem Personali	400	„
Dem Aulico Camerali	1300	„
Nebens der Palatinal Besoldung bezaldt wordten und hinten vermörket	4500	fl.

betragen thuet; ist dahero nicht zu zaithen, dieweilen solches auch nebenst der Palatinal Besoldung Jahrlich zu bezahlen gewesen und noch ist. Zu obigen Ausgaben komt auch die mit dem jetzigen neuen Plenipotentiario neben der ordinari Besoldung der Jahrlichen 6000 fl. zu einer Adjuta Accordirte 600 fl. bringen also in allen die Ausgaben auf dieses neue Governo in allen Jahrlichen 28,550 fl.

[1]) Leopoldus..... Per subsecutam iam ante menses aliquot et

Digitized by Google

rint utalványoztatott;“ [1]) azonban 1717-ben már november 4-én Pállfy Miklós nádornak 30000 forint rendeltetett évenkint. [2])

Az előbbi korszakban láttuk, hogy a nádor a főbenjáró büntenyekben elmarasztaltak lefoglalt javait előbb egészben utóbb harmadrészben nyerte; ezen szokás úgylátszik ujabb időkig is megmaradott, azon módosítással, hogy most már a nádor a lefoglalt javak csak negyedrészére tarthatott igényt. Eszterházy Pál nádorról tudjuk legalább, hogy ez panaszt emelt a királyi kamara ellen, hogy ez a Magyarország felső részeiben per notam infidelitatis elfoglalt javakból annak a jogos negyedrész át engedni vonakodott. [3])—

Értekezésünk ezen részében előadtuk a nádorispáni hivatal hatáskörének kifejlődését; de előadásunkból kitünik az is, mily hatáskör illeti meg alkotmányunk szelleme és törvényeink értelmében a nádort napjainkban is.

Voltak, és vannak kik napjainkban is ismételik régi ellenségeinkkel, „tum demum felicem fore Hungariam cum unius haec Palatini auctoritas vel antiquetur penitus, vel in plures distribuatur.“ Mi azonban meg-

---

acceptatam principis ab Ambringen officii istius Gubernialis resignacionem gubernium hoc nostrum Vicarium Regium fuisse sublatum apprime vobis constare non ambigimus. (Podhraczky Józset gyüjteményéből Czech másolata nyomán.)

[1]) Resolutio regia quo mediante C. Paulo Eszterházy.... in rationem soliti annualis Salarii Paiatinalis a. die 13. Junii 1861. quo videlicet sub novissima diaeta Soproniensi in Palatinum electus, perque suam Majestatem confirmatus est ad unius anni decursum 24000 florenorum exportantem ob regios proventus moderno Regni statu et tempore attenuatos ad ulteriorem usque dispositionem altissimam 12000 fl. dumtaxat resolvuntur. Kam. levt. Lib. Resol. 7. l. fol. 159.

[2]) Kam. levt. Lib. Resol. 78. fol. 19.

[3]) Kovacsich kézirata a nemzeti muzeumban. 677. szám. Megjegyezzük még, hogy Battyányi József primás 1799. aug. 20-kán Budán a szent Gellért hegy alján 20,000 forintért terjedelmes kertet vásárolt és azt József nádor és nádori utódainak adományozá. Ugyanott 1369. szám alatt.

Digitized by Google

győződve vagyunk, hogy a trónt és nemzetet még egymástól elválasztó ürnek betöltésére épen ezen hivatal van hivatva, melynek az 1486: 6. tc. értelmében is egyik föladata „ha a király és ország között egyenetlenségek s viszályok támadnának, azokat mint közbenjáró kiegyenlíteni.“

És valóban nem csuda ennélfogva, ha a nádori hivatalnak mielőbbi visszaállítása, és pedig elvben csorbítatlan, a gyakorlatban pedig a viszonyok igényeihez alkalmazott hatáskörrel, minden a hon javát őszintén óhajtó hazafinak, első kivánsága!

Digitized by Google

V.

A nádori hivatal betöltéséről.

Hogy régi ősrégi időkben, mielőtt hazánk kormánya a királyság alakját nyerte: a nádori hivatalnak mintegy csirája, és előzménye, a Rector a nemzet és az ezt képviselő communitás által választatott, kétségbe vonni nem lehet. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a Rector a communitásnak felelősséggel tartozott, hogy ez amannak itéleteit megsemmisíthette, sőt hogy ez amazt hivatalától meg is foszthatta. De a Névtelen jegyző is világosan irja hogy „Zulta, vezér, midőn tizenhárom éves volt, **országának összes nagyjai közös akarat és megegyezéssel bizonyos ország kormányzókat rendeltek a vezér alatt.**“ [1])

Midőn azonban szent István, „régi és uj augustusok példáját követve“: a régi szerkezetet monarchiává átalakítá, az ország főhivatalait, igy tehát a rectori tisztet is a monarchia igényeihez képest átidomítani el nem mulaszthatá, magának föntartván annak választása, kinevezése és hivatalátóli megfosztása jogát.

Hogy ez valóban igy történt, hogy nevezetesen sz. István és közel utódai a nádort a rendek minden befolyása nélkül választák s mozdíták el ismét adott alkalommal hivatalukból, arra nézve azonkori gyér adata-

---

[1]) Dux Zulta cum esset tredecim annorum omnes Primates Regni sui communi consilio et pari voluntate quosdam Rectores regni sub Duce praefecerunt. Cap. 53. Schwandtner Script. I.

Digitized by Google

ink határozottan eldöntő érvet nem szolgáltatnak ugyan azonban elvonatkozva attól, hogy a Comes Palatii is szabadon választatott és illetőleg neveztetett a fejedelem által a frankoknál, az ellenkezőt István és utódai egyéb intézkedéseivel, az azokon átlengő szellemmel megegyeztetni teljesen nem lehetne; s valóban ha István a nádor, a hajdani rectornak, a nép általi választatását meg nem szünteti, az az a rector tisztének változatlan megtartása István által épen akkor, midőn monarchiáját megalapította, elégséges lett volna azon monarchiai szerkezet fölbontására. Azonban érvül, hanem is döntő érvül, fölhozhatjuk azt, hogy a nádor eredetileg inkább udvari — vagy jobban mondva — királyi hivatal volt, mint országos főbírói tisztség, mivé csak később idők folytán fejlődött; azaz bírói helyettese volt a királynak az országban, mire annak eredetileg használt elnevezései: Comes Palatii, Comes Palatinus Regis, Comes Curialis is utalnak; valamint bizonyítja azon körülmény is, hogy mint már említettük, királyaink a monarchia első századaiban a nádort Palatinus „meus“ „noster“ és csak később nevezték Palatinus „regni“nek.

Igy állottak a dolgok még II. Endre korában is, midőn maguk az arany bullának kieszközlői, dacára azon roppant befolyásnak, melyet ők és a kétségbeejtő viszonyok gyakoroltak azon szerencsétlen fejedelemre, a rendeknek a nádori hivatal betöltésére egyenes és közvetlen befolyást és részvétet kivívni képesek nem voltak; minden igyekezetük eredménye e tekintetben más nem volt, mint az, hogy ha a nádor az ország ügyeit roszul intézné, a rendek „folyamodhatnak a királyhoz, hogy helyébe tetszése szerint mást tegyen“ s azon igéret, hogy a király „kérelmükre hajolni fog.“ [1])

---

[1]) Si Palatinus interim male administrauerit negotia regis et regni supplicabunt nobis ut utiliorem loco eius constituamus, quem volumus, et nos precibus eorum annuemus. 1222: III. tc. Kovacsics ezen törvénycik-

Azonban annak dacára, hogy királyaink ezen István által szerzett fényes és nagyfontosságú kiváltságukat makacsul védték és őrizték: az utóbbi Árpádok gyenge, erőtlen kormánya alatt az ország rendei, különösen a főurak, valamint más egyéb, előbb a királyhoz kizárólag tartozó ügyekben, úgy a nádori hivatal betöltésében is tényleg nem megvetendő befolyásra tettek szert, úgy hogy a nádor a XIII-ik század végtizedeiben már a főrendek tanácsára szokott volt valószinüleg megválasztatni. Ezen befolyás azonban jogi érvényü és kényszerítő hatású soha nem volt, s a királyoktól, azok tetszésétől függött a kikért, és adott tanácsot tekintetbe venni, vagy azt teljesen ignorálni.

Igazolják az itt mondottakat V. István király 1270-ben Roland nádornak adott egy adományozó levelében olvasható ezen szavai: „Midőn az úr keze atyánk országát az örökösödés jogánál fogva kezeinkbe adta, híveink mindnyájan, mind az egyháziak, mind a nemesek, kik koronáztatásunk alkalmával a fejérvári roppant gyülekezetben részt vettek, dúsak és szegények..... közösen emelt szóval (Roland) személyéről királyi füleinkhez ily ajánló szavakat küldöttek: Tudjátok meg, hogy Roland bánnak királyi kegyelmetek által még fölebb emeltetni kell."[1]) Értve pedig a „fölebb emeltetés" alatt

---

ket ugy magyarázza, hogy ez a rendeknek a candidatio jogát adá, a menynyiben ők a nádori hivatalra a királynak többet kijelölvén, ez azokból egyet tetszése szerint választhatott. Adversaria de diversis comitibus A n. muz. kézirat. 26. szám. A szöveg ha nem is támogat ilyes magyarázatot de avval nem is ellenkezik. Lehetséges hogy a rendek ezen candidátoi jogából származhatott, kétség kivül nem ritka, visszaélés volt oka, hogy a viszony megfordult, a király tette a candidátiót és a rendek választottak a jelöltekből egyet tetszésök szerint.

[1]) Cum divina manus regnum patris nostri ad manus nostras iure successionis universaliter convertisset; universi fideles nostri tam ecclesiasticae personae, quam servientes regales qui tempore coronationis nostrae in integrum, congregationem immensam apud Albam fecerant,

Digitized by Google

mint ez a szövegből kitünik, a nádorságra emelést; mi meg is történt.

Föltünő az, mit Máté nádornak egy 1248-iki itélő levelében olvasunk, hogy „midőn urunk Magyarország dicsőséges királya főpapjai és bárói megegyezésével és tanácsával, minket felségének kegyelmével a nádori méltóságra emelt volna sat.“ [1]) Azonban mikép kelljen az ország rendeinek ezen „megegyezését és tanácsát“ értenünk, az előbb mondottak után tudjuk; hihetetlen azonfölül, hogy IV. László kir. épen ezen ügyben — értem a nádor választását — elhatározását mindenkor a rendek tanácsa és beleegyezésétől függővé tette volna, mert uralkodása alatt előfordul oly eset is, hogy egy és ugyanazon személy négyszer, egy másik háromszor, hat kétszer emeltetett, majd hosszabb majd rövidebb időköz után e méltóságra, és hogy azon tizenöt és illetőleg huszonöt nádor közöl, kik uralkodása éveit betöltik, csak három birta magát föntartani valamivel tovább egy évnél, és némelyik nem egészen egy negyedévi hivataloskodás után a királyi kegyet elvesztve, magas állását elhagyni kényteleníttetett. [2])

Az 1291. február 22-én kelt országgyülési végzemény IX. cikke nádor a választásában a rendeknek nem enged ugyan elhatározó voksot, azoknak mindazonáltal tanácsát kikérni rendeli. „Ugy szintén a nádort — ugy mond — országunk nemeseinek tanácsából országunk régi szokása szerint rendelni fogjuk.“ [3])

---

tam pauperes quam divites voce communiter in altum elevata, huiusmodi commendationem de persona sua ad aures regias pertulerunt: Noveritis Rolandum banum.... debere adhuc in posterum exaltari, gratia vestra regia mediante. Fejér C. D. VII. 2. 12 l.

[1]) Cum Dominus noster inclitus Rex Hungariae Ecclesiae suae et suorum baronum consensu ac consilii nos magnitudinis suae ecgratia Palatinatu sublevando. U. o. V. 2. 477. l.

[2]) V. ö. Czech i. Ért. Uj M. Muz. 185½. IV. füzet.

[3]) Item Palatinum.... ex consilio nobilium regni nostri ex antiqua

Digitized by Google

Mily terjemet és hatályt kelljen azonban ezen „consilium"nak a jog és tények szempontjából tulajdonítanunk: kitűnik az előbbire nézve azon „antiqua consuetudó"ból, melyre hivatkozás történik, s mely István korától fogva a nádor választását lényegileg a királyra bizta; az utóbbira nézve pedig azon körülményből, hogy valamint az 1222: 8. tc. úgy határozottan és véglegesen ez sem korlátozá az utóbbi királyokat.

Albertig szabadságukban királyaink egyáltalában nem voltak törvény által korlátozva, mit azon kitételek is, melyekkel az azonkori nádorokról szóló oklevelekben nem ritkán találkozunk, bizonyítanak. Ámbár teljesen nem fogadhatjuk el Czechnek azon nézetét sem, hogy „a kinevezési és elmozdítási jog úgy a n á d o r i, mint a többi hivatalokat illetőleg ezentúl is egész 1439-kig úgy mint annak előtte t. i. e g y e n e s e n é s k i z á r ó l a g a k i r á l y á l t a l gyakoroltatott." [1])

Mert 1374-ben olvassuk ugyan, hogy „a nádori méltóság a király kegyessége által Gara Lászlótól elvétetvén, általa arra Országh Mihály emeltetett"; [2]) és ugyanazon évben Imre nádor is méltóságáról ugy ír, mint mely a király által kizárólag adományoztatott [3]); és hasonlóképen 1388-ban Bubek Imre [4]),

---

consvetudine regni nostri faciemus. Kovacsics Sylloge Decretorum Comit. Reg. Hung. I. 181. Endlichernél 617 lap.

[1]) Kézirataiban.

[2]) Honore dicti Palatinatus ab eodem Ladislao de Gara per Regiam Clementiam ablato et Michaele Országh in eundem sublimato Kam. lt. n. r. a. f. 725. n. 25.

[3]) Nos Emericus... Abhinc Domino Ladislao palatino in dominium regni Rascie sublimato, honoreque ipsius palatinatus per Dominum nostrum Regem nobis collato. K. lt. n. r. a. t. 801. n. 9.

[4]) Interim dicto honore Palatinatus ab eodem Nicolao ablato et eodem per reginalem serenitatem Domino Nicolao Zech dato. K. lt. f. 475. n. 6. f. 573. n. 18.

Digitized by Google

ugyancsak azon évben István nádor [2]), 1392-ben pedig Simontornyai István nádor [3]).

Azonban ellenkezőleg 1342-ben meg Gelefy Miklós nádor azt irja, hogy Willermus nádor halála után őt „a király kegyessége a főpapok főurak és országa nemeseinek általános megegyezésével" diszítette föl a nádori méltósággal. [4]).

De a helyzet tulajdonképen mégis csak Albert kormánya alatt változott; csak ezen király alatt formuláztatott a rendeknek a nádor választásábani részvét joga, és szentesíttetett törvény által; midőn az 1439: tc. kimondá, hogy „ő királyi felsége az ország nádorát, az országos régi szokás úgy kivánván.... a főpapok, főurak és az ország nemeseinek tanácsa és közakaratjából válaszsza;" [5]) mi azon okból látszott szükségesnek, „mivel

[1]) Tandem dicto honore Palatinatas ab ipso Nicolao de Zeech per Regiam Majestatem ablato, nobisque collato. K. lt. f. 475. n. 6.

[2]) Tandem ipsis Octavis festis b. Andreae apostoli instantibus medioque tempore ipso honore Palatinatus ab eodem Steph. Palatino per Regiam Clementiam ablato et per ipsum nobis dato. L. lt. n. r. a. f. 1544. n. 1.

[3]) Kam. lt. f. 32. n. 22.

[4]) Nos Nicolaus.... Eodem Domino Willermo Palatino migrato ab hac luce ad nostram, quem regia benignitas de Praelatorum et Baronum ac regni sui nobilium unanimi consilio, divina nobis favente Clementia, ipsius Palatinatus honore decorarat, accedentes praesentiam" sat. K. lt. farc. 729. n. 66.

[5]) Regia Majestas Palatinum Regni antiqua consuetudine regni ipsius sic requirente.... ex consilio Praelatorum et Baronum ac regni nobilium pari voluntate eligat.

Mikép kelljen ezen „antiqua consuetudo"t és mire értelmezni nem jelentéktelen kérdés, s jog- és történettudományi iróinkat már régen foglalkoztatá. Unde queaso — kérdé már régen Grossinger — aut quando haec consuetudo? doceant regnicolae aut ostendant. Quod si nequeunt, et nequeunt certe, quidni malae in regem fidei arguantur! Szalay szerint (Magy. Tört. III. k. 9. l. 16) jegyzet) ezen kérdésre talán ilyesmit kellett volna válaszolni: Atyafi! midőn a tizenötödik században a magyar tör-

Digitized by Google

a nádor a rendek részéről a királyi felségnek, s a királyi felség részéről a rendeknek igazságot szolgáltathat és tartozik szolgáltatni."

Mátyás király 1458: 1. tcben Albert törvényeit megerősíté ugyan, azonban azokat úgy látszik uralkodása első felében nem igen tartotta meg, a nádor választása és elmozdításában meglehetős önkényesen járván el [1]; mig a rendek Zápolya Imrének a nádori hivatalra emeltetése alkalmával jogaik mellett erélyesen fölszólaltak s azokat tényleg gyakorlatba is vették. Az 1486-ik törvénykönyv előszava ugyanis nemcsak a nádornak a rendek általi választatásáról, hanem az országgyülésnek a nádor választás végett történt összehivásáról is emlé-

---

vényhozók antiqua consuetudó-ra hivatkoznak, ez körülbelül annyit jelent, mint nálunk az észjogra, a társadalom igényeire, az ország szükségeire való hivatkozás, a tiedben Isten kegyelméből országló és kormányzó fejedelem akaratának említése. Ők is mi is, te is nálunknál magasabb hatalomtól származtatjuk a mit jogszerünek s a közjóra nézve hasznosnak és szükségesnek tartunk. — Katona az emberséges Katona neheztelésében ily válaszra fakadt: Unde tibi sicophanta tanta temeritas et audacia, ut tot illi antiqui candoris, antistites, proceres, nobiles audeas omnes impostores et mendaces facere, malaeque fidei postulare. Consuetudinem illi vetustam, quam melius teheri nato fungo nosse poterant, allegarunt. Tuum est, qui possessionem huius consuetudinis illis abiudicare conaris, contrariam consuetndinem ostendere. Quod si nequeas, quod certe nequis, quidni manifestae calumniae dementisque temeritatis arguaris. — Találkozott érdemes történet buvár olyan is, ki hivatkozva II. Istvánnak általunk is idézett 1272-ki oklevelére, a nádornak régibb időkben is országgyülésileg történt választását igyekezett bebizonyítani; mit kelljen azonban ezen nézetről tartanunk a szövegben mondottak után tudjuk. Valószinűbb már Bartalnak azon nézete (Comment. III. 146. lap), hogy a rendek itt az ősöknél a kereszténység behozatala előtt divatozó szokására hivatkoznak, s a Gejza alatt elavult szokáshoz tértek vissza. Szalay erre azt jegyezi meg, hogy ő „Kézai rectorát nádornak nem ismeri"; mily kevéssé nyomós azonban ezen ellenvetés szintén tudjuk a már más helyen mondottakból.

[1] 1458. Honore Palatinatus ab eodem Ladislao de Gara per Regiam Clementiam ablato et Michaele Országh in eundem honorem sublimato. K. lt. f. 801. n. 9.

Digitized by Google

kezik. „Mivel, olvassuk ott, a jelen országgyülés uj nádor választása végett rendeztetett, ennélfogva, milyennek kell választatnia, sat. [1]) mely nádoritörvénycikkeket az 1492: 33. tc. is megerősíté. [2])

1525-ben a rakoncátlan nemesség a nádor választási jogot egészen magához ragadni megkisérté, és valóban dacára a király tiltakozása és a főpapok s főurak ellenzésének julius 3-án a Hatvanban 10,000-nél többre menő összegyülekezett köznemesség által Bátori Isván a nádorságból letétetvén, julius 5-én közfelkiáltással Verbőczy István választatott nádorrá. [3]) II. Lajos király tehát és a többi státusok érvénytelennek nyilvánították e választást az e tárgyban a nemességhez bocsátott levelekben mondván: „hogy valamint régi szokás szerint országgyülésen az ország minden rendeinek voksai által szoktak választatni a nádorok: ugy ha valamely bünténynyel vádoltatnának, mielőtt méltóságuktól megfosztatnak, szükséges azt országgyülésen a főpapok főurak és a nemesség elé terjeszteni.“ [4]) Vala-

---

[1]) Quoniam praesens diaeta pro eligendo et sufficiendo novo Palatino instituta est, eam ob rem qualis eligi debeat et quae ad eius officium ex antiqua consuetudine pertineant.

[2]) Egy 1486. febr. 5. keletü oklevélben olvassuk: Die Dominico proximo ante festum b. Appolloniae Virginis in Congregatione generali Dominorum Praelatorum Baronum et Regni nobilium electorum Budae pro electione Palatini confluentium electus. K. lt. f. 430. n. 23. f. 921. n. 9. 10. 11.

1504. Emericus de Perén in diaeta Campi Rákos unanimi statuum et ordinum Regni voluntate et consensu electus in Palatinatum. K. lt. Decades publicorum 29. n. 128.

[3]) Kovacsics Suppl. ad Vest Comit. III. 6. 8. 10. 11. Báró Burgo pápai követ jelentése Pray Ep. Proc. 90. l. Hováth J. Verbőczy emlékezete II. 27. l.

[4]) Ut sicut iuxta antiquam consuetudinem in generali conventud per suffragia omnium ordinum huius regni nostri Palatini in hoc regno creari solent: ita si quod alicui illorum criminis fuerit objectum antequam

Digitized by Google

mint az 1526: 32. tc. is ezen választást „ő felsége tekintélye és az ország régi szabadsága és szokásai"val ellenkezőleg történtnek nyilvánítá, hasonló esetek megakadályozására elhatározván, hogy a nádor hivatalától soha erőszakosan hanem mindenkor törvényes uton fosztassék meg s csak is oly büntény miatt, melynek büntetése a fővesztés; különben hivatalát élethossziglan birja. *) A király pedig fölkéretik okleveleileg meghatározni, hogy a nádort a jövőben „tumultuose" senki meg ne támadja.

A nádor azután valóban mindenkor a király és az ország rendeinek egyetértésével választatott: igy 1554. april 15-én Turzó, [1]) valamint az utóbbi nádori helytartók is.

Az 1608 (a. c.): 3. tc. a nádor választásra vonatkozólag rendelé, hogy „a király a katolikusok és evangelikusok részéről kettőt-kettőt kijelöljön, kik közöl a karok és rendek azt, kit legalkalmasabbnak tartanak, megválasztani fogják." Azután a nádor halálától számítandó egy év alatt tartozik a király ország-gyülést hirdetni; ha pedig ezt tenni elmulasztaná: az

officio privetur cognitioni Dominorum Praelatorum Baronum et totius nobilitatis in conventu generali subjicientur. Kovacsics Suppl. ad Vest. Com. III. 62—68. ll.

*) A mi a nádornak itt említett letételi jogát illeti ez régibb időkben a királyok által ugy látszik a rendek befolyása nélkül gyakoroltatott. Erre utalnak, mint már érintettük, nádoraink gyakori váltakozásai és több eset is; mint p. o. tudjuk, Mátyás király teljesen önhatalmából fosztotta meg Gara nádort hivatalától; 1444-ben Ulászló és 1525-ben Lajos király alatt, midőn az országos főhivatalnokok mind leköszönni tartoztak a nádorokra sem tétetett kivétel; valamint az 1456-iki törvények s a királynak a hivatalnokok letételi jogát általán elismervén, a nádor ezen általános szabály alól ki nem vétetik. L. Kovachich i. kézirata a n. Muzeumban 1401. 1432. számok a.

[1]) Oláh Miklós krónikája Bélnél Appar. ad Hist. Reg. Hung. Dec. I. 41. l. Kam. levt. n. r. a. f. 622. n. 32.

Digitized by Google

országbíró, és ezen hival üresedése esetében a tárnokmesternek joga és kötelessége országgyülést egybehivni. És ezen az 1613: 7. 1618: 4. 1715: 5. 1723: 4. és 1749: 9. ttcc. által megerősített törvények szolgáltak, néhány megemlítendő eltérés kivételével, irányadókul napjainkig. [1])

Hogy az ezenkori nádor választás módjáról teljes legyen fogalmunk, közöljük Szemere Pál és Szentiványi Mihály mint az 1681. országgyülésén Zemplén vármegye követeinek jelentéséből, a minket érdeklő részletet:

20. Maii. Personalis urunk ő nagysága az Compillátorok denominállását kivánta, de az ország cathegorice resolvált: semmiképpen addig Compillatorokat nem denominál mig Palatinus leszen, mely dolog végett az urakhoz is instáltatott.

30. Maii. Instituáltunk követséget az urakhoz, elsőben hogy még feje nem lészen az országnak addig semmihez nem nyulunk, vagy akarják eő nagyságok vagy nem, az Palatinusért ő Felsége előtt instálni fogunk. Replicáltak az urak magok követei által, a clerus akarja elsőben legyen az Compillátorok dolga azután az Palatinusságért való Instantia, az világi urak pediglen velünk egyet akarnak érteni.

31. Maii. Az urak válaszoltak, hogy már megegyeztek magok közt és készek suplicálni a Palatinussért.

5. Juny. Érkeztenek az urak követei az státusokhoz, insinuálván ő felségétől jött resolutiónk mely ő fölsége decretumának tenora nem egyéb, hanem hogy ő fölsége kész rövid nap candidálni de az megholt Pa-

---

[1]) Igy 1610. Thurzó György 1618. Forgách Zsigmond és 1622. Thurzó Szaniszló nádorok választásában.

Digitized by Google

latinusra sok panasz lévén kivánja ő fölsége circumscribáltassék.

Die 7. a. Hozzá szóllottak ő fölsége resolútiójához a státusok, de mivel véttek nem fekszik az dologban, hogy ha ki lészen Palatinus vagy függjön mástól, vagy bizonyos tanácsok rendeltessenek mellé, és az Palatinusi auctoritás ne legyen egészen kezénél; de az ország elégségesnek itélte mind ő fölségének adandó opinióra, mind az Palatinusságnak circumsriptiójára az törvényt, a kiben keze, lába meg van kötve, az okáért ujabb memoriale által alázatosan folyamodtunk ő fölségéhez.

13. Juny. Az státusok...... ő fölsége ministereit illendő becsülettel excipiálták, kik is bejövén a lisztát érsek urunknak porrigálták. Elmenvén ő nagyságok érsek urunk felnyitotta olvasván belőle:

Quod felix faustum fortunatumque sit.

Ad Palatinatum candidantur:

Primus C. Nic. Erdődy Banus Croatiae
C. Paulus Eszterház
C. Udalricus a Kolonitz
Báró Andreas Zay.

Kiküldetvén ő nagyságok elsőben is érsek urunk advén gróf Eszterház Pál urunkra voxát, azután az clérus, az nagy urak, kit a statusok is követvén eő felsége előtt az szokott juramentumot letette, cancellárius urunk olvasván.

17. Junii. Kezdetett az gravamen az egész országh előtt olvastatni s mindjárt nagy dissensiók lettek, hogy Palatinus halála után ne legyen Locumtenens senki.

21. Juny. Mivel akkor az urak együtt voltak bizonyos dolgok végett instituáltunk követséget legkiváltképen akartuk megtudni, hol legyen az láda, kiben

Digitized by Google

az diplomák és literalia instrumentumok vannak. Resolválták az urak lenni a pozsoni káptalanban.

Die 23. Mindjárt az publica sessioba fordult elő az láda dolga, kivánta Palatinus urunk kézhez való vételéről taláΊtassék meg ő felsége, de az országh azt derogamennek tartotta tenni, ha azt is, az kit magának tartott megh mástól kérni.

19. Julii. Végzetre közönségesen egészen az regnicolák kérték Personalis uramat elmenvén Palatinus urunkhoz mediátori tisztre kénszerítvén, kérvén ő nagyságát inducálja az clerust ad cessationem contradictionum suarum.

12. Nov. Azután fogtunk a Replica csinálásához és kelvén az locumtenentiára ujabban vilongottak rajta, mert az érsekséghez akarták ragasztani, de az articulosokból nyilván kitetszett, hogy az Palatinussággal egy személyhez köttetett.

19. Nov. Az Replica hátramaradt részének continuatiójára ismét fölgerjedtek, és mielőtt dolgához fogott volna Orbán Pál úr az tegnapi dolgairól keservesen panaszkodott, mint bántak legyen ő kegyelmével az Locumtenentiának teljességgel való sublatiójáért hogy az gratiarum actiót az replicában föl nem tették kiről akart az ország követséget instituálni, de Personalis urunk bizonyos magának constáló consideratiókra nézve abba hagyatta. [1]) —

A nádor választás végett hirdetett országgyülések alkalmával a rendeknek ezt különösen tudtul adni kellett. Így tett Mária Terezia 1751-ben. [2]) A választás pedig ugyanazon évben igy történt meg:

[1]) Zemplén vm. levéltárából Czech J.

[2]) S. R. C. majestas...... non exspectato etiam unius anni, lege declarati, defluxu, in locum nuper fatis functi b. m. Comitis Palatini alter ex iis, quos Suprafata S. M. eatenus benigne candidare dignabitur,

A királyi biztosok, kik a kijelölteket rejtő levelet hozták, eltávozván, a kalocsai érsek — az esztergomi érsekség üresedésben lévén — a levelet föltöré s a királyné által sajátkezűleg irt e sorokat olvasá föl: „Pro vacanti officio Palatinali propono:

Ex statu Catholico. D. C. Georgium Erdődy Iudicem Curiae; D. C. Ludovicum de Battyán Pincernarum Magistrum.

Ex statu Evangelicorum: D. Banum Paulum Révai, D. Baronem Emericum Zay.

Liberae Dominorum Statuum Electioni. Maria Theresia." —

Ezután Fekete György k. személynök kezdeményezése után közfölkiáltással megválasztatott: gróf Battyányi Lajos. [1]

Az idézett törvénycikkelyekben körülirt választási módtól a nemzet háromszort tért el: 1761, 1796 és 1848-ban.

Az első alkalommal az 1791-ki országgyülésen miután a Prímás a k. biztos kezéből a jelöltek neveit tartalmazó zárt levelet kezébe vevé, fölkelt az országbíró ajánlván, hogy a levelet föl sem bontva a király negyedszülött fiát Sándor Leopoldot kiáltanák ki nádorrá, mire azok valóban közösen fölkiáltottak: „Vivat Leopoldus Alexander Regni Hungariae Palatinus!"; kijelentették egyébiránt a rendek, hogy ezen eljárásból a jövőre nézve semmiféle következtetést vonni nem lehet „érvényben maradván örökre a királyi kijelölés és az ország rendeinek választási jogára vonatkozó törvénycikkelyek;" [2] mi azután az 179 $^{0}/_{1}$: 5. tcbe. is beigtatva lőn.

---

absque dilatione nunc eligatur. Quae b. c. r. resolutio DD. SS. et OO. hisce intimatur ac una simul modus in electione Palatini observandus communicatur. — Borsod vm. levéltárából Podhraczky Magyarország K. K. és RR. szavazatjoga Pest 1847. 81. lap.

[1]) Közlé u. a. az u. o. levő O. gy. naplóból 81. lap.

[2]) Salvis legibus de candidatione regia, ac libera electione palatini in perpetuum in suo vigore permanentibus editis. V. ö. Az 1791. or-

Digitized by Google

Ugyanez történt és ugyanigy 1796-ban, midőn József főherceg választatott nádorrá, hasonló az 1796: 1. tcbe igtatott tiltakozó záradékkal. [1])

Végre 1847-ben is a király azon országgyülést nádorválasztás végett k. kegyes meghivólevele által különösen is kitüzvén, a kijelöltek lepecsételt névsorát az országbíró átnyujtván, s a rendek tanácskozásaik termeibe távozván a királyi levélnek sértetlenül hagyása mellett István főherceget egyhangulag és közakarattal az ország nádorává elválasztották, hogy a választás által a fejedelem és ország közötti kölcsönös bizodalom, minél szorosabb kapcsolatok által megerősíttessék és lehető nehéz időkben a koronás fejedelem előtt minél hathatósabb közbenjárására számot tarthassanak...... Egyébiránt kijelentvén, hogy a jövő esetekre ez zsinórmértékül nem szolgáland, sőt inkább az ország törvényei mind a felség kijelentési, mind az ország rendek szabad választási jogát illetőleg, mind végre azok, melyek a nádori méltóság kötelmei és jogai iránt eddig alkottattak, minden jövendő időkre épségben föntartatnak. (II. tc.)

Az Árpád és vegyes házból származott királyok alatt a nádori méltóság hosszabb ideig üresedésben soha nem volt. Azonban az ausztriai ház alatt Bátory István nádornak 1530-ban bekövetkezett halála után, helyét k. helytartók pótolák. 1542-ben helyettes nádor is választatott. 1456—1562 Nádasdy Tamás volt nádor, utána 1608-ig ismét k. helytartók és nádori helytartók vannak, míg Illésházy választatik nádorrá. Ezen évtől 1733-ig Pálfy haláláig 125 éven át betöltve volt a nádori hivatal, ha Szelepcsényi helytartóságát és Ambringen kormányzóságát (1670—1681.) kiveszszük. Palfyt követé Ferenc lothoringiai herceg mint k. helytartó majd

szággyülési naplót. Katona Histor. Crit. Reg. Hung. Storpii Austr. XL. k. 762. lap.

[1]) Országgy. napló 13. lap. V. ö. Katona J. m. XLI. 246—7. ll.

Pálfy János és Battyányi Lajos nádorok kit ismét Albert szász herceg k. helytartó váltott föl. (1765—1781.) József alatt a nádori hivatal üresedésben volt. 1848-ig a három már említett cs. k. főherceg viselte a nádori hivatalt; mig István főherceget, a forradalom leszorítá és távozni kényszeríté azon helyről, hol őt a nemzet oly szivélyes rokonszenv és lelkes ragaszkodással szemléle. Azóta a nádori hivatal tényleg üresedésben van.

Digitized by Google

AZ ORSZÁGBÍRÓI HIVATAL.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Az országbírói hivatal elnevezései és eredete.

A második magyar országos főtisztségnek, az országbírói hivatalnak szent István legközelebbi utódai alatt használt elnevezéseit szorosan meghatározni nem tudjuk; miután mint már dolgozatunk első részében érintettük volt, mindkét országos főhívatalnak elnevezése III. Béláig határozottan megállapítva egyáltalában még nem volt. Igy tudjuk, hogy szent László korában a „Palatinus" elnevezés alatt rendedesen a nádor, de néha az udvarbíró; a „Curialis Comes" alatt rendesen ez udvarbíró de néha a nádor is értetett. II. Béla ugyan egyik oklevelében bizonyos Kujárt „Curialis Comes S. Stephani"nak nevez [1]) azonban igen kétséges, ha vajjon ezen király szent István vagy pedig saját korának hivatalelnevezését használta-e. Ezután hosszú időig ezen elnevezés volt használatban a „Curialis Comes Regni" alakban, mely legelőször II. Bélának egy 1135-iki oklevelében fordul elő. [2]) Néha, kivételképen más elnevezésekkel is találkozunk, mint például: „Gregorio filio Kronik Curiae regiae officia disponente;" [3]) vagy „Gereonis regiae Curiae curam gerentis." [4]) Mint rendkivülit kiemeljük, hogy a

[1]) Fejér Cod. Dipl. II. 86. l.
[2]) U. o. II. 84. 5. 11.
[3]) U. o. III. 1. 94. l. 1158. év.
[4]) U. o. III. 1. 130. l. 1148. év.

Digitized by Google

tizenkettedik század közepetájt, két udvarbírót: „Curialis Comes minor“ és „maiort“ találunk okleveleinkben. [1]).

II. Endre alatt szokásba kezde jöni az „aulae (nostrae) Curialis Comes“[2]) és „aulae (nostrae) iudex“ [7]) mig végre az 1234-ben használtatni kezdett „Judex Curiae“ mai napig is fönmaradt, a többi elnevezéseket a használatból egészen kiszorítván.

Mikép neveztetett ezen hivatal régi időkben hazai nyelvünkön erre nézve adatokkal nem rendelkezünk; valószinűleg „udvarbíró“ vagy „udvari ispán“nak cimeztetett; az „országbíró“ elnevezés úgy látszik csak akkor jöhetett szokásba, midőn Mátyás III. Decretumának 12. tc. által az ország egyik rendes bírájának kijelentetett.

A mit nádori hivatalról értekezve tettünk, kimutatva annak eredetét és forrását; kifejtve azt, hogy a királyaink alatt nádorinak nevezett hivatal, már ázsiai eleinknél is — bár természetesen más alakban és más név alatt — létezett, és István által csak átalakíttatott: ugyanazt a Curialis Comes vagy Judex Curiae hivatalára nézve — sajnos — nem tehetjük.

Igaz ugyan, hogy emlékeink az ősi államszerkezetről szólván több (és illetőleg két) országos főbíróról tesznek említést és pedig a Névtelen — mint szintén már láttuk — Rectorokról, Konstantin pedig Gylasz és Karchaszról; minek következtében valakiben talán azon merész gondolat támadhatnék, hogy ezen Rectorok egyike, vagy a Konstantin által említett bírói tisztek egyike, képezte azon törzset, melyből István állambölcsesége az udvarbírói tisztet sarjadztatá ki. [4])

---

[1]) U. o. III. 1. 153. l. 1158. év.

[2]) U. o. III. 2. 329. 355. ll. 1233. év.

[3]) U. o. III. 2. 405. l. 1234. év.

[4]) És valóban Kovachich is véleményezi: Judicis Curiae officii originem fors repetere possemus ab eo judice, quem sub ducibus electum fuisse Anonymus scribit. Adversaria de diversis Comitibus. Kézirat a n. muzeumban 9. lap. 24. szám.

Digitized by Google

Ily föltevés ugyanis a mennyire merész, annyira egyszersmind okadatolhatlan is. Nem okadatolható annál-fogva, mert oly, vagy hasonló hivatalra, milyen István és utódainak Curialis Comese volt, első fejedelmeinknek szüksége nem igen lehetett.

Azon okok, viszonyok és körülmények, melyek egy ily hivatalt királyainkra nézve nemcsak fölötte hasznossá, hanem elkerülhetetlenül szükségessé tevék: fejedelmeinkre nézve nem léteztek.

Véleményünk tehát az, hogy István a királyi koronát fölvevén s monarchiáját lényege és alakjában megalapítván, a fejedelmek korában is működött két országos bírói hivatal egyikét megtartá és uj intézményei igényeihez alkalmazva átalakítá; a másikat pedig, miután az európai középkori kormányelvek szerint a bírói hatalom a királyban öszpontosúlt, lényegében eltörlé, azt saját személye és méltóságába beolvasztván; miután régi fejedelemeink ily biráskodási hatalommal, hihetőleg soha sem birtak.

Ugyanazon, sz. István korában általános érvényű elvek azonban méltatlannak tartották s hirdették azt, ha a fejedelem minden — bár tulajdonképen az ő forúma elé tartozó — akár első folyamodású akár fölebbezett ügyekben személyesen bíráskodik és itél, s azért mind a németek, mind a görögöknél rendes helyettesekkel bírtak, kik a királyi udvarban tárgyalandó ügyekben a király személyében jártak el. Ezen elveket honosíták meg hazánkban is a külföldről hazánkba vándorolt főurak és főpapok; ezen elvek élénk szinezetű enyomatát szemléljük szent István I. Decretuma, már dézett V. cikkelyében. „Valahányszor - igy hangzik— itélethozás végett, némi ügy vagy valamely főbenjáró bűntény elődbe kerül; ne heveskedjél, ne esküdözzél, hogy bizony lakolni fog — oly eskü, mely meg nem állhat, mert az eszelős fogadásokat meg kell szegni — vagy ne hozz tenmagad itéletet, mert királyi méltóságod ilyetén ügy bitorlás által könnyen csorbu-

Digitized by Google

lást szenvedhetne, hanem bizd meg vele az illetékes birákat, itéljenek fölötte ők a törvény értelmében. Félj lenni bíró, de örvendj király lenni, és királynak neveztetni. A türelmes királyok országolnak; a türelmetlenek zsarnokoskodnak. Ha pedig olyas ügy kerül elődbe, mely fölött magadnak kell bíráskodnod türelemmel és könyörülettel hozz itéletet. [1])

Ha ezen törvénycikket figyelemmel olvassuk végig, oly abban lappangó gondolatokra fogunk találni, melyek jogi állapotaink kezdetleges viszonyaira nagy fényt árasztanak.

Eddig jogtudósaink és történet búváraink egy tekintélyes része ezen törvénycikket értelmezvén, abból csak azt olvasta ki, hogy szent István alatt voltak oly ügyek, melyek a k. udvarban, és mások, melyek a királyi udvaron kivül tárgyaltattak. A szövegnek ilyetén értelmezése azonban egészen helyesnek és szabatosnak nem mondható. Itt ugyanis tulajdonképen nem azon ügyekről van szó, melyek a k. udvarban tárgyaltattak, ellentétben azokkal, melyek fölött az ország rendes alsóbb bírái itéltek. Itt tulajdonképen azon ügyek között tétetik különbség, melyek a már érintett alkalommal a k. udvarba hozattak. Ha valamely ügy — ez szerény véleményem szerint a helyes értelmezés — a királyi udvarba hozatik, akkor ha nem méltó, hogy személyesen a király által tárgyaltassék, azt az illető bírákra bizza; ha pedig méltó, akkor sze-

[1]) Quociescumque fili carissime causa iudicari digna ad te venerit, vel aliquis capitalis sentencie reus, noli impacienter portare, vel cum juramento firmare illum per te punire — quod instabile et fragile debet esse, quia stulta vota frangenda sunt, — vel per te ipsum diiudicare, ne tua regalis dignitas inferioris negocii usurpacione fedatur, sed pocius huiusmodi negocium ad iudices mitte, quibus hoc commissum est, quo illi secundum suam hoc decernant legem. Time esse judex, gaude vero esse rex et nominari. Reges vero pacientes regnant, impacientes autem tyrannisant. Quando quidem aliquid quod tue convenit iudicandum dignitati tibi venerit, cum paciencia et misericordia siue miserando hoc iudica. Endlicher i. m. 305. lap.

mélyesen itéljen fölötte, azaz önmaga vagy a királyi személynek helyettese. — És ez utóbbi volt az udvarbíró.

Bél Mátyás [1]), és Szalay — mint ez utóbbiról tudjuk — nem hiszik, hogy az országbírói hivatal már szent István alatt is létezett, s ennek eredetét csak a későbbi királyok korába heyezik. Az ellenkezőt bizonyítja azonban II. Béla; szerinte Kujár Curialis Comese volt sz. Istvánnak; valamint ez utóbbi a szalavári apátságnak adott adománylevelében előforduló „Curialis Comes regni“ is, mely kitételt, hogy nem az ország alárendelt biráira kelljen alkalmazni, hanem a két országos főhivatalra fölebb kimutattuk; az ott bőven kifejtettekre tehát elég itt csak egyszerüen utalni. —

[1]) Prima huius magistratus incunabula non tam deliberato consilio quam Palatinorum a Palatio seu Curia absentia data fuisse existimo. Szerinte a nádor gyakran távollévén a pecsétet az országbíró őrizetére hagyta. Mivel azonban ez eset utóbb gyakran előfordult invaluit inde Vicarii iudicatus, qui postea ut Palatinus causarum quae in diescumulabantur discussione exoneraretur adeo serius increuit ut iam Colomanni aetate iudex appellatus est. De Archiofficiis. XII. §. 23. f.

Digitized by Google

II.

Az országbírói hivatal hatásköre. 1. Az Árpádok alatt.

Midőn a nádori hivatal eredetét nyomoztuk, mondottuk, hogy szent István a nemzetgyülés és a főbírák hatáskörét megszorítandó, attól és ezektől bizonyos ügyeket és személyeket elvonván, az azokfölötti bíráskodást önmagának föntartotta. Szent István I. törvénykönyvének 5. cikkelyéből láttuk, hogy ez ügyek, és ezen személyek ügyeinek egyrészét a király önmaga személyesen, a másikat pedig személyének képviselője által tárgyalá s elintézé, s a király vagy jobban mondva a királyi személy ezen képviselője: volt a Curialis Comes a Judex Curiae.

Fejér — fölötte valószinüleg — tévedett tehát, midőn azon nézetének adott kifejezést, hogy a vezér fejedelmek és utóbb a királyok is a megyékben a földbirtoknak egyharmadát maguk részére megtartván, ezt kisebb nagyobb részekben, különböző alakban és különböző feltételek alatt idegenek, vendégek és telepeseknek adományozák. És ezen conditionáriusok, colonusok és hospeseknek lett volna kezdetben szerinte főnöke, bírája: az udvarbíró; későbbi időkben, midőn a nádor vagy háborúk alkalmával vagy más ügyekben is az udvartól az ország különféle részeiben elfoglalva volt, a nemeseknek az udvarba hozott ügyei is a királyi udvarbíró által tárgyaltattak és

Digitized by Google

intéztettek el; hatalmuk és hatáskörük ennélfogva csakhamar hasonló lett a nádorokéhoz, „vice regia, praesentia regia, proximus aulae minister, baro regni" nevezeteket nyervén." [1])

Meglehet ugyan, s nem csekély valószinüségnek örvend azon nézet, hogy azon emlitett telepeseknek s. a. t. különösen is az udvarbíró volt főnökük, az az irányukban is képviselője a királyi — különösen bírói — hatalomnak. Azonban épen ezen oknál fogva volt az átmenet már a legelső időkben is oly könnyű, és igen könnyen történhetett meg, hogy a királyok az udvarbírót nem csak telepeseik és hasonló állású egyének irányában, hanem nemesek — különösen a királyi udvarban, mint az udvarbíráknak eleinte állandó lakhelyén, tárgyalt -- ügyekben is helyettesekül használták; annál is inkább, minthogy a nádort kötelmei és rendes hatásköre többnyire vagy legalább igen gyakran a vidéken tartván elfoglalva, a király más alkalmasabb helyetessel alig rendelkezvén, az udvarbíróra volt utasítva.

Ugyanezt következtethetjük, ugyan erre jövünk inductio utján is. A „Comes Parochianus"ok, vagy más bíráskodási hatalommal bíró egyházi és világi főuraknál is, Comes Curialis-eik hatásköre és bíráskodási joga eredetileg kétség kivül csak azokra terjedett ki, kik főnökeik és illetőleg uraik javain: jobbágyok, udvarnokok, vagy telepesek minőségében tartózkodtak; későbben azonban uraiknak már általános helyettesei és képviselőiül tünnek föl, s a Comes Parochianus-ok Curialis Comes-ei gyakran oly személyek fölött és oly ügyekben is bíráskodtak, kik és melyek uraikhoz nem mint birtokosok, hanem mint Comes Parochianusokhoz tartoztak; mire sok számos oklevél és a váradi regestum majd minden lapja bizonyítékkal szolgál. [2]) —

---

[1]) Werbőczi Tripartitum Pars I. Titulns 94. Fejér C. Diplomaticus X. k. 6. v. 11. lap.

[2]) P. o. Paulus Sacerdos de villa Cuba impetiit conuillanum suum—

Digitized by Google

De kétségkivül helyezi az itt kifejtetteket szent László III. Decretumának már fölebb tárgyalt 3-ik cikke is. „Tetszett, hogy ha valamikor a nádorispán haza menne, a király és Cúria pecsétjét, annak hagyja, ki helyébe marad, hogy valamint a királynak Cúriája egy, ugy a Cúriának pecsétje is egy maradjon. És míg azon ispán hon tartózkodik, pecsétjét senkire sem küldje, kivéve azokat kik udvarnokoknak neveztetnek, és kik szabad akaratjukból fordulnak hozzá, azok fölött szabadjon nekie bíráskodni, ha másképen cselekednék ötvenöt pensát fizessen." [2])

Föltéve itt azt, mit fölebb tüzetesen kimutattunk, hogy a Comes Palatinus alatt e helyen nem a nádor, hanem a királyi udvarbíró értetik, kitünik ezen törvénycikkből, hogy az bírói hatalmát tulajdonképen csak a királyi udvarban gyakorolhatá, csak itt tartózkodva idézheté maga elé, vagy is a királyi udvarba a feleket; midőn pedig a királyi udvarból távozott, minden hatalma helyettesére szállott át, s ő maga t. i. az udvarbíró, csak az udvarnokok (— mi Fejér Györgynek általunk is elfogadott de módosított nézetének, hogy a k. udvarbíró a k. udvarnokoknak specialis főnökük és bírájuk volt, uj támul szolgál —) és azok fölött bíráskodhatott, kik szabad akaratjukból je-

— Curialis Comes de Zonnuk — discuciens etc. Endlicher i. m. 643. l. 13. sz. Mathias Comes impeciit Benedictum — — quos Forcasius Curialis Comes de Bichor discuciens etc. 643. l. 14. sz. Guttredus prepositus impeciit Simonem et Briccium — iudice Tobia Curiali Comite de Zonnuk etc. 663. l. 98. sz.

[1]) Placuit etiam quodsi aliquando Palatinus Comes domum iverit, regis et Curiae sigillum, qui in vice eius remanserit, illi dimittat, ut sicut regis una est Curia ita et unum sigillum persistat. Domi vero Comes ille quamdiu permanserit super neminem sigillum mittat nisi duntaxat super eos qui vocantur udwornik et qui spontanea voluntate iverint ad eum i l-los eiliceat iudicare, quodsi aliter fecerit quinquaginta pensas persolvat.

Digitized by Google

lentek meg előtte, itt tehát bírói hatalmát — melynek épen a kényszerítő érvényű idézés a lényege — csak részben gyakorolhatá.

Szent László III. 3. tc-ket megerősíté s megujitá II. Endre aranybullája vagy is az 1222: 9. tc. „Udvarbíránk — így hangzik az — míg a Cúriában marad mindenkit itélhessen, és a Cúriában megkezdett ügyet bár hol fejezhesse be. Azonban jószágán tartózkodván se pristaldust ne adhasson se a feleket ne idézhesse;“ [1]) az előbbi törvénycikket csak annyiban kiterjesztvén a mennyiben a k. Cúriában megkezdett ügyeket a k. Cúrián kivül is folytatólag tárgyaltatni és azokban itéletet hozni, megengedi.

Ugyanígy rendelkezik az 1231: 20. tc. is, minden félreértés elkerülése végett a „manens in praedio“ szavakhoz hozzadván „vel alibi extra Curiam.“

Ezek után tehát a Curialis Comes a király személyének helyettese lévén s a király által személyesen elintézendő ügyeknek bírája és végrehajtója: annak itélőszéke is a királyéval vagy is a k. Cúriával egészen azonos volt, mit szintén okleveleink egész halmaza bizonyít. [2])

És hogy a Judex Curiae valóságos helyettese volt

---

[1]) Curialis Comes noster donec in Curia manserit omnes possit iudicare, et causam in Curia inchoatam ubique terminare. Sed manens in praedio suo praestaldum mittere non possit, nec partes facere citare.

[2]) Marcellus Vice Judex 1293--ki oklevélben olvassuk: Verum quia iidem toties citati ad regiam praesentiam seu Vice Judicum Curiae iusdem et nostram venire neglexerunt. Fejér Cod. Diplom. VI. 1. 170. l. — Hasonlóképen Martinus Vice Judex Curiae Domini Regis. 1295-ben. Comes Mauritius Coram nobis comparendo ... Lambertum et Stephanum legitime citatos.... ad regiam Praeseutiam seu Judicis Curiae 'suae comperimus non venire propter quod citati ad regiam praesentiam nostram nullatenus contumaciter curaverunt. U. o. VI. 1. 383. 388. l. Végre III. Endre 1296-ban ... traxit in causam coram nobis exhibendo contra praedictos litteras nostras, Vice Judicum Curiae nostrae. U. o. VII. 2. 192. l. VI. 282. IV. 3. 247. V. 1. 142. 149. ll.

Digitized by Google

a királynak, fényes bisonyságául szolgálnak II. Endre ezen szavai: „azon ügyeket, melyek netán fölmerülnének saját személyünk, vagy aludvarbírónk fogja elintézni." [1]) Megjegyezni kivánván, hogy a mondottakkal nem ellenkezik azon körülmény, hogy okleveleink számos alkalommal nem magaa Judex Curiae hanema Vice Judex-xel találkozunk mi mindazonáltal rendkivülinek és föltünőnek látszani épen nem fog, ha szent László III. 3. az 1222. 9. és 1231: 20. ttcc-re visszaemlékezünk.

A fölebb mondottakat szem előtt tartva, tudni fogjuk magunknak megmagyarázni azt, hogy a Judex Curiae bizonyos tekintetben azaz mint a király személyének képviselője rangra nézve a nádort is megelőzte. Igy III. Endre egyik oklevelében irja. „Megengedtük, hogy a zólyomi főispánnak itélőszéke előtt megjelenni ne tartozzanak, hanem a mi, az országbiró és nádor ispán itélőszéke előtt;" [2]) innen van az is, hogy Sándor Judex Curiae magáról irja „isten kegyelme és a király akaratjából Magyarország legfőbb bírói tisztét viseljük." [3])

A mi már a Judex Curiae bírói hatáskörét illeti, ahhoz a már mondottak után más személyek és ügyek természetesen nem tartozhattak, mint azok, kiket és melyeket a király önmagának föntartott, s kik és melyekfölötti biráskodással a király által akár különösen akár általán megbizatott. Első királyaink oklevelei és törvénycikkei az azon kor közjogi viszonyait födő homályteloszlatni képesek nem levén, határozottan nem, és

---

[1]) Causas autem si quae contra ipsos emergerent nostra propria persona vel Judicis Curiae nostrae judicet. Wagner Anal. Specp. I. 114. lap.

[2]) Concessimus ut iudicio Comitis nostris de Zuolom adstare non teneantur praeterquam nostro, iudicis Curiae nostri et Palatini. Fejér Cod. Dipl. VIII. k. 6. v. 104. l.

[3]) Iussu divinae pietatis, volenteque rege, summam iudicatus reipublicae Regni Hungariae obtinemus."

Digitized by Google

csak valószinüséggel állíthatjuk, hogy szent István és közel utódai alatt azok, kiknek „méltatlan volt maguk alatt álló bíró előtt megjelenni", mint Kálmán 9-ik cikkelye mondja, peresügyeiket a király udvarába vitték, kikhez különösen az országos főhivatalnokokat, nagybirtokosokat valamint főpapokat is — ez utóbbiakat természetesen csak a világi fórum elé tartozó ügyekre nézve — számíthatjuk.

A mi névszerint a papok birtokpereit illeti, hogy ezek már ezen korban is a k. Curiában itéltettek, bizonyítja II. Endre, irván, hogy „az egyházak és egyházi személyek birtokperei mindenkor Magyarország királya elé szoktak vitetni s az által elintéztetni." [1])

Bartallal tehát mi is igen valószinünek tartjuk, hogy nagy Károlynak ezen a középkorban általán axiomaként tisztelt és megtartott capituláréja: „A püspökök, apátok, grófok, és más hatalmasok is, ha egymás között perelnének, és békésen megegyezni nem tudnának, mi elénk hivassanak, és máshol el ne itéltethessenek;" hazai törvényhozásunkba is fölvétetett. [2])

A mi a személyekről áll, áll az ügyekről is. Az udvarbíró tehát itélt birtokperekben [3]) néha e végből különösen kiküldetve a király által [4]); itélt lopás, gyilkolás, hatalmaskodás s más büntények fölött [5]), hasonlóképen néha a király meghagyásából. [6]) Mint az országnak már az első századokban is, ha még nem is névleg, de mindenesetre tényleg rendes bírája, hivatalos megbízásokat adott a me-

[1]) Episcopi Abbates et Comites et potentiores quique si causam inter se habuerint nec se pacificare voluerint ad nostram jubeantur venire praesentiam, neque illorum contentio alibi diudicetur. Capit. 812: III.

[2]) Commentar. I. 323. l.

[3]) Reg. Varad. 347. sz. Fejér C. D. VI. 1. 188. l. IV. 2. 222. VI. 1. 233. ll.

[4]) Reg. Varad 330. szám.

[5]) U. o. 75. 77. 79, 87, 127. 246. sz. Fejér C. D. VI. 1. 384. IV. 2. 164. l.

[6]) Ex praecepto regis Reg. Varad. 189. sz.

Digitized by Google

gyéknek és más u. n. hiteles helyeknek, bizonyos ügyek tárgyalása, vizsgálat eszközlése és hasonlók végett [1]; adott hiteles és a törvény előtt is érvénynyel bíró bizonyítványokat. [2])

Itélt nem csak egyenesen és közvetlenül a hatáskörén belül eső ügyekben, hanem olyanokban is, melyek másodfolyamodásilag vagyis föllebbezés utjánjöttek elébe. Igy Imre király a potoki telepeseknek adott szabadalom levelében olvassuk: „... választott elöljárójuk által itéltessenek, az ügyek nehézsége miatt pedig az nem lévén elégséges a nádorispán vagy királyi itélőszék elé idéztessenek.“ [3]) Hasonlóképen III. Béla is a pécsi egyháznak engedményezett és illetőleg megerősített szabadalmakban — többi között — akarja, hogy azon egyház javai, (possessiones et bona) „szabadok legyenek, fölségünk itélőszékétől, valamint udvarbíránkétól,“ ha azonban a püspök alattvalóinak igazságot szolgáltatni vonakodnék, megengedi az ügynek a k. Curia vagy is a Judex Curiaehez történendő fölebbezését. [4])

A szombathelyi telepesek pereit szintén saját választott bírájuk intézé el, ha azonban a bíró hanyag vagy tudatlannak bizonyulna vagy a telepesek által megvettetnék „csak akkor jőjjenek a király itélőszékéhez.“ [5]) A szathmári vendégek is „ha az ő bírájuk a panaszolóknak eleget nem tenne, a bíró a mi jelenlétünkben tartozzék bevádoltat-

---

[1]) Fejér C. D. V. 3. 141. 2. VI. 1. 233. l. sat.

[2]) U. o. C. D. V. 2. 473. V. 3. 376. sat.

[3]) Ab electo inter se praeposito iudicentur, quo propter negotioum difficul tatem non sufficiente Palatini Comitis sive regis subeant iudicium. Endlichernél 1201. évhez 399. lap.

[4]) Esse liberatum ab auditorio nostrae majestatis, quam a iudicio iudicis Curiae nostrae. .... Ad regiam possit et debeat praesentiam evocari conquaerentibus responsurus. Endlichernél 1191. év 397. lap.

[5]) Tum de mum ad regis iudicium recurratur. U. o. 1238. év 445. l.

Digitized by Google

va felelni." [1]) Végre a luprechtházai vendégek „a bírói helyettesünkhez tartozóknak ismertettek, három esetet kivéve: vérontást, lopást es gyilkosságot." [2]) Hogy a „Vice nostra iudex" alatt más nem értethetett mint a Judex Curiae ugy hiszem kétségbevonni senki nem fogja, ki tudja, hogy ezen hivatal viselője nem ritkán „Vicarius iudex regis"nek is neveztetett. [3])

Ezeknél nagyobb és kitünőbb volt azon szabadalom, melylyel IV. Béla és már elődei is a székesfejérvári egyházat és annak népeit a királyi Curia biráskodása alól egészen kivette, azon egy esetet kivéve, ha azon egyház népei közől valaki mással pörlekednék birtokügyben. Midőn is, „a király vagy helyettese" fog bíráskodni. [4]) Még ennél is fényesebbek, kitünőbbek valának az esztergomi érsek népeinek kiváltságai, kik fölött sem a nádor sem az udvarbíró nem bíráskodhatott; [5]) valamint a szepesi szászoké is, kiket IV. István fölruháza azon „különös kiváltsággal, hogy senki által tartományukon kivül személyünk eléne idéztethessenek;" [6]) még megemlíteni kivánván itt azt, hogy III. László a budai vásárokat szabályozó oklevelében azokat a nádor tárnokmester és „udvarbíró parancsoló fönhatósága alól kivevé." [7])

Valaminta nádor ugy a Judex Curiaenek teendői és kötelmei is napról napra szaporodván valamint an-

---

[1]) In nostra praesentia super ipsa causa litatus debeat et teneatur respondere. U. o. 1242. 1247. l.

[2]) Ad judicium vice nostri judicis, exceptis tribus videlicet sanguine furto et domicidio pertinere dignoscuntur. U. o. 1247. év 471. lap.

[3]) P. o. Váradi Regest. 79. szám.

[4]) Rex vel vicem suam gerens Endlicher 1254. év 405. l.

[5]) U. o. 1263. év 501 lap.

[6]) Praerogativa speciali quod per nullius conditionis possint ad nostri praesentiam extra provinciam evocari vel citari. U. o. 1271. év 524. lap.

[7]) Ab iudicis Curiae imperiosa iurisdictioue. U.o. 1287. év 604. lap.

Digitized by Google

nak úgy ennek is segélyére levő hívatalok és hivatalnokokról kell e gondoskodni; mi valóban meg is történt. Azt azonban mikor kezdették magukat a Judex Curiae-k a Vice Judex Curiae-k által helyettesíttetni határozottan nem tudjuk; annyi valószinü, hogy ezek a monarchia már legelső korában is léteztek; mert erre utal már sz. László III. 3. tcikkelye is, meghagyván, hogy „ha a Judex Curiae a Curiából távozik, a Curia pecsétjét annak hagyja, ki helyében ott marad," azaz helyettesére hagyja a pecséttel és pecsét által bíráskodási hatalmát, mert valamint ugyanezen cikk értelmében a Judex Cnriaenek bírói hatalmát a k. Curián kivül csak bizonyos meghatározott korlátok között volt megengedve gyakorolni: ugy a k. udvarban is az igazságszolgáltatás a Judex Curiaenek gyakori távozása miatt sem fölfüggesztve nem maradhatott sem meg nem szüntethetett; hasonlókép rendelkezvén e tekintetben az 1222: 9. és 1231: 20. ttcc. is.

És azon Curialis Comes maior és Curialis Comes minor közöl kik II. Gejzának egy 1158-iki oklevelét aláirták: az előbbi kétségkivül az udvarbíró az utóbbi meg helyettese volt. [1]) A XIII-dik századig azonban ez utóbbiaknak hatásköre meglehetősen alárendelt volt, mit az azonkori oklevelek hallgatásából következtethetünk; fényes és nagyfontosságú szereplésük csak IV. Béla és II. Endre alatt veszi kezdetét: míg végre a Judex Curiaenek nem annyira helyettesei, mint inkább hasonló jogokkal biró, hasonló kötelmeket teljesítő biró társaivá lettek. Igy Nicolaus Vice Judex Curiae Regiae 1238-ban bizonyítványt ád ki, egy előtte tárgyalt birtokperben történt egyezkedésről, s azon okmányt „sigilli nostri munimine" megerősíti [2]); mi azt bizonyítja, hogy a Vice Judex oly joggal élhetett a Curia hivatalos pecsétjével, mint maga főnöke, mert hogy a Curiának mint László alatt, ugy ekkor is csak

[1]) Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 142. lap.
[2]) U. o. II. 158. lap.

Digitized by Google

egy pecsétje volt, kétségtelen. Ugyanezen Nicolaus Vice Judex a már idézett évben Zamptóföldet a sz. b. r. gróni egyháznak itéli oda. [1])

III. Endre alatt pedig a Vice Judex teljesen akép élt a „praesentia regia" elnevezéssel mint fónöke, mire nézve fölebb több példát láttunk. Itt még csak azt kivánjuk megjegyezni, hogy ha a király személyesen is bíráskodott, a Vice Judex Curiae azon legfölsőbb itélőszéknek mindenkor egyik tagja volt. [2])

Miből állottak ezen korban a Judex Curiae-nek jövedelmei, szorosan meghatározni nem tudjuk ugyan, azonban valószinű, hogy jövedelemforrásai ugyanazok voltak mint a nádornál. Annyi kétségtelenül kiderül IV. Béla királynak az esztergomi érsek részére adott kiváltságleveléből,hogy az országbíró által főbenjáró bűntényben elmarasztaltattaknak javai ő reá szállottak; mely törvény alól kivételek csak kiváltság utján történtek. [3])

Ebből áll mind az, mit az udvarbírói hivatalnak eredeti hatáskörérről az Árpádok korában tudunk, mi egyébiránt a következők által tetemesen fölvilágosíttatni fog.

---

[1]) Juxta nostri iudicii formam et processum ; teszi hozzá.

[2]) D. Andreas una cum Comite Nitriensi et nobiscum, tamquam Vice Judice Curiae suae ac nobilibus quamplurimis in judicio assistentibus.

[3]) Item si nobiles ecclesie Strigoniensis in furto vel spolio, casu contingente per .... iudices curie nostre ....ordine iuris obseruato interficiantur, possessiones taliter interfectorum non ad .... iudicem curie devoluantur sed ad ecclesiam Strigoniensem. Endlicher 502. lap 9. pont.

Digitized by Google

III.

Az országbírói hivatal hatásköre. 2. Az Árpádok kihaltától napjainkig.

A Judex Curiae azon hatásköre, melylyel az első századokban, az árpádházi királyok alatt birt, későbbi idők folytán jelentékeny változást nem szenvedett, nevezetesebb átalakuláson alig ment át. Ő későbbi időkben is különösen a király Cúriájában gyakorlá bírói hatalmát és az avval összekapcsolt jogokat, törvényszéke a királyéval azonos és ugyanaz volt és a prasentia regia elnevezés törvény és szokás alapján őt illeté. Érdekes bizonyságát birjuk ennek Paulus Judex Curiae regis, egy 1335-iki oklevelében, hol azt irja, hogy a bácsi prépost „in regiae majestatis praesentiam" terjeszté föl panaszait, minek következtében a király az illető ügy megvizsgálása és elintézésével a bácsi káptalant megbizza azon hozzáadással, hogy „Contradictores... in suae maiestatis praesentiam in terminum conpetentem" idéztessenek, és az ügy lefolyásáról „suae serenitati resceribi facerent." A káptalan tehát az ellenmondókat „in regiam praesentiam citatos fuisse regiae rescribit majestati." És ime ily előzmények után az ügyet maga a Judex Curiae elhalasztja „performam literarum" és az ellenmondókat „in nostro — úgy mond — iudiciorum conspectu assignari postulata exstitit... exstiteramus iudicando... quod pra-

Digitized by Google

dicta... instrumenta exhiberent coram nobis in iudicium"; és előadván a tényállást igy fejezi be „ideo ut veritas exposcebat una cum venerabili in Christo Patre .... ac aliis compluribus in iudicio consentientibus" kimondá az itéletet. [1]) 1343-ban pedig irja ismét a Judex Curiae „nobis iudicatus honore praefulgentibus... non venit, neque misit et sic se honore iudicii regalis fecit aggravari;" mely szavakban saját törvényszéket a királyéval azonosnak nyilvánítja. Hasonlót olvasunk egy 1353-iki oklevélben is: „Nos Thomas Judex Curiae..... Andreas stetit coram nobis... Magister Vesseus non venit, unde eundem in iudicio regali commisimus fore condemnandum." [3])

Valamint oly esetekben ha valamely ügyben, de különösen birtokperben, valamely hiteles helyet akár a tényállás megvizsgálásával, akár pedig bizonyos személyeknek idézésével megbiztak, amarról a tudósítást a királynak (vagy is maguknak) azokat pedig in prasentiam regiam (vagy is saját iiélőszékük elé) idéztették; [4]) valamint ha valamely itélet végrehajtásával valakit megbiztak, az ellenmondókat mindig ad praesentiam regiam idéztették. [5])

A Judex Curiae mint a királynak a k. udvarban bírói helyettese tartotta az itélőszékeket, az u. n. nyolcadi (octavalis) törvényszékeket, melyeken minden személyek és ügyek kivétel nélkül itéltettek és tárgyaltattak; főurak, főpapok és nemesek levén ülnökei.

Ezen itélőszékre utal Pál udvarbíró is 1329-ben [6]),

[1]) Fejér C. D. VIII. 4. 138—143. ll.

[2]) U. o. IX. 2. 278. l.

[3]) U. o. IX. 1. 169. l.

[4]) P. o. Fejér C. C. IX. 4. 318. IX. 7. 347. IX. 6. 164. 243. X. 6. 349. 771. 772. 773. 777. sat.

[5]) U. a. IX. 6. 164. sat.

[6]) Paulus Judex Curiae .... Annuente ipso Domino Rege universorum Procerum ac nobilium regni et aliorum quorumlibet quovis titulo nominis causas in statera aequitatis praemetiri et unicuique exigentiam

Digitized by Google

ugyanaz egy 1349-iki oklevelében [1]) valamint 1353-ban Tamás is [2]) és számos mások is. Itéltek pedig ezen törvényszékek birtok perek fölött. [3]) A Hármaskönyv értelmében [4]) a magszakadás által a fiskusra szálló javakat illetőleg támadható perekben a „királyi Cúria itélőszéke" bíráskodik és hoz itéletet; valamint mindazok kik ily javakra jogot tartanak bizonyítékaikat és jogigényeiket a Judex Curiae előtt tartoznak kimutatni és igazolni: mit ha meg tesznek a Judex Curiae azon javakat „azoknak odaitélni és átadni fogja," ellenkező esetben pedig „a királyi fiskushoz tartoznak." És miután ezen ügyek fölötti bíráskodás előbb a nádorhoz tartozott a 29-ik titulusban foglaltakat a 30-ik jobban és világosabban kifejti s ujból megállapítja, hogy akár tartatnak nyolcadi törvényszékek akár nem az érdeklettek jogigényeiket a Judex Curiae előtt tartoznak kimutatni.

Itéltek továbbá az udvarbírák hatalmaskodás, lopás, gyilkosság és általán mindennemü büntények fölött; szabhattak mindennemü büntetéseket még a jószágtóli megfosztást és fővesztést is ide értve. [5]) Megerősíti ezen jogát az 1351: 9. tc. elismervén mindezekre nézve a Judex Curiae bíráskodási jogát. [6])

---

quidditatem iuris suis in facienda iustitia et sententia proferenda correspondere volentes, apicem tribunalis ipsius regalis pietatis omnis potestatis plenitudine sedissemus. Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 381. l.

[1]) Cum nos in sede nostra iudiciaria pro faciendo causantibus iudicio sedissemus et causales processus instantia aequitatis cepissemus. Fejér Cod. Dipl. IX. 1. 718. l. V. ö. IX. 2. 343. 728. IX. 5. 622. sat.

[2]) Una cum baronibus et nobilibus regni nobiscum iudiciario pro tribunali sedentibus. U. a. IX. 2. 287. V. ö. VIII. 6. 228. 1377. — IX. 7. 104. 1327. — XI. 87. 1348. — X. 3. 131. 1383. sat.

[3]) Fejér Cod. Dipl. VIII. 6. 136. 1336. — 138. 1338. — VIII. 7. 160. 1360. — 418. 1338. — IX. 7. 76. 1348. — 347. 1347. — IX. 6. 5. 1342. — 119. 1360. — 167. 1371. — X. 6. 763. 1425. — X. 2. 720. 1399. — X. 7 391. 1439. sat.

[4]) Pars I. Tit. 29. §. 2. Tit. 30. §. 3.

[5]) Fejér Cod. Dipl. IX. 6. 71. 1355. — X. 3. 136. — X. 4. 224. — VIII. 4. 551. — IX. 1. 338. — IX. 2. 357. sat.

[6]) In facto potentiali aut succubitu duelli, poena calumniae, aesti-

Digitized by Google

Az itt említett birtokperek és bűntények igen gyakran folyamodás és illetőleg föllebbezés utján jöttek törvényszéke elé. Igy 1326-ban föllebbeztetett a Judex Curiaehez a pozsonyi ispánynak egy birtokperben hozott itélete, melyet azután amaz megsemmisített.[1]) 1339-ben pedig így ir az azonkori J. C.: „Midőn a peres ügy tárgya bizonyos kérdésben hosszasabban tárgyaltatnék — végre okmányaikat elénkbe terjesztették." [2])

Az erdélyi és slavoniai birtokügyi és más nagyobb jelentőségű perek is a nyolcadi törvényszékektől a Judex Curiaehez szoktak volt föllebbeztetni. „Miután mindkét országban — olvassuk Werbőczynél — a birtokjogi és egyéb különös nehézségü ügyek a nyolcadi törvényszékeken megindíttattak, azoknak itélete után minden fél föllebbezése következtében egyszer a királyi Cúriába vagy is a királyi udvarbíró elé terjesztessenek érettebb megfontolás és eldöntés végett, és végleges elintézésük valamint foganatosításuk végett az előbbi bíró a bán, vagy vajdához visszaküldessenek." [3]) Megerősíti, és a szó szoros értelmében törvénynyé emeli ezen szokást az 1500: 6. tc. mely a Judex Curiaet ezen ügyek „rendes bírájá"-nak nevezi, hozzáadván, hogy „ezek úgy intéztessenek el, hogy minden nyolcadi vagy rövid törvényszé-

---

matione falsi termini, et exhibitione falsarum litterarum, ac sententiae capitalis pro quocumque facto (1. 2. 3. §§.)

[1]) Fejér Cod. Dipl. VIII. 3. 155.

[2]) Cum litigiosae quaestionis materia in facto cuiusdam possessionis diutius mota et exorta exstitisset.... tandem instrnmenta eorum coram nobis exhibere tenuissent. Fejér Cod. Dipl. VIII. 5. 272. lap.

[3]) Cum in utroque regno ratione jurium possessionariorum vel aliorum specialíum arduorumque negotiorum in octavalibus terminis motae, post diffinitivam senteutiam ad appellationem cuiuslibet partis semel in Curiam regiam videlicet Judicis Curiae regiae in praesentiam maturioris examinis et discussionis gratia transmittantur et pro finali conclusione atque executione eorumdem ad priorem iudicem ad Banum videlicet et Vojvodam remittantur. Trip. P. III. T. 3. §. 6.

Digitized by Google

ken a regestum rendén kivül fölváltva eldöntessenek.“ [1]) Az 1574: 18. tc. 1. §-a pedig még maga a Locumtenens hatósága alól és kivevé azokat és egyedül s kizárólag a Judex Curiaehez tartozóknak elismeré.

Megemlítjük még a mondottakkal összefüggésben azt, hogy az 1651: 101. tc. értelmében az országbíró átvizsgálni is fölülátnézni tartozott a nádor által hozott ítéleteket. Ellenben az országbíró itéleteivel is megtörtént nem ritkán, hogy azok a király elé terjesztettek, az azokat megvizsgálá s vagy megsemmisíté vagy pedig helybenhagyá. [2]) Valamint az itélethozás előtt is befolyt annak minőségére előleges parancsai által, mint például Lajos király tett, mire Miklós országbíró egy 1370-iki oklevélben bizonyos peres ügy elhalasztását királyi parancs vételével igazoló ezen szavai utalnak: „a király irott parancsa nekünk meghagyván.“ [3])

Az 1486. (Mátyás VI. Decr.) 68-iki cikkelye az ország rendes bíráinak itézményét megállapítván, ezek között a második helyet a Judex Curiae foglalja el, mint ki társaival „bármily ügyet tárgyalhat és egyedül ők helyetteseikkel az itélőszéken hivatlanul is megjelenhetnek, és másokat is, tanukul vagy más egyéb törvényes oknál fogva meghivhatnak valamint a király távolléte is őket jogaiknak teljes gyakorlatában nem akadályozza.“ —

Midőn a nádori hivatal hatásköréről értekeztünk, kimutattuk, hogy ennek bíráskodási hatásköre a vidékre és az egész országra kiterjedvén, az a megyékben a XV-ik század végeig az igazság kiszolgáltatása végett gyüléseket szokott volt tartani. A Judex Curiae ellenben mint a király bírói helyettese, a királyi udvarban tárgyaltatni szokott ügyekben bíráskodván: a vi-

---

[1]) Sic determinentur ut qualibet die octavalium vel brevium judiciorum extra omnem ordinem et seriem regesti alternatim discutiantur.

[2]) P. o. Fejér C. D. VIII. 4. 163. lap.

[3]) De regio literatorio nobis iniuncto mandato. Fejér Cod. Diplom. IX. 7. 304. lap.

Digitized by Google

dékeni bíráskodás és annál kevésbbé a megyékben a Congregatiók tartása rendes hatáskörén belül nem esett. De ennek dacára találkozunk esetekkel, midőn kivételképen a király különös meghagyása és megbizása következtében az országbíró is elnököl és bíráskodik ily Congregatiókon. Igy történt ez 1374-ben [1], 1391-ben [2] 1411-ben [3] és számos más esetben. [4]

Az országbírónak egyéb jogai és kötelmei ezek voltak: mint a nádor ő is adhatott és adott bizonyítványokat és hiteles másolatokat, átirt privilégiumokat; [5] parancsokat és megbizásokat adott a hiteles helyeknek. [6] Az 1498: 3. tc. értelmében a végvárakrai fölügyelés is részben ő hozzá tartozott, a mennyiben minden évben azok állapotának megvizsgálása végett emberét kiküldeni tartozott, jelentést a királynak teendő. Az 1608. a. c. 3. tc. 2. §-a azon jog és illetőleg kötelességgel ruházá föl, hogy ha a nádor kimultától számítandó egy év alatt a király nádorválasztás végett az

[1] Jakab országbiró : In congregatione nostra generali in Comitatu de Thurócz universitatis nobilium eiusdem Comitatus ex speciali comissione ipsius Domini Regis et in persona eiusdem celebrata. Fejér C. D. IX. 4. 647. l.

[2] Ad congregationem generalem Universitatis nobilium de Comitatu de Thurócz celebrandam sua regia auctoritate suffultum destinaret, commitendo et precipiendo firmissimo suo regio edicto nobilibus dicti Comitatus ut iidem unanimiter ad eandem nostram Congregationem celebrandam confluere, juratosque assessores more solito praeficere universos homines nocivos extradare ac in omnibus judicio et judicatus nostro parere, reveronter obedire, ac universa eorum literalia super juribus eorum possessonariis ac libertatibus hactenus emanata per nos sagaciter reuidenda nobis afferre apportare, recepturi quod iuris ratio requirit et exigit. Fejér C. D. X. 1. 717. l. Ennek lőn gyümölcse az u. n. turóczi Regestum. Kiadta Engel Monumentáiban.

[3] Rozgonyi Simon ex speciali regia commissione tart ily congregatiót Sopronyban. Fejér C. D. X. 3.

[4] V. ö. Tudománytár 1838. III. k. 2. f. 247. lap.

[5] Fejér C. D. VIII. 3. 376. — VIII. 5. 287. IX. 1. 180. IX. 2. 126. IX. 4. 103. IX. 5. 124. IX. 6. 79. IX. 7. 57. X. 2. 395. X. 3. 127.

[6] Fejér C. D. VIII. 2. 327. VIII. 4. 145. IX. 2. 643. IX. 3· 123. IX. 5. 125. X. 2. 620. X. 5. 855. X. 8. 402. XI. 379. sat.

Digitized by Google

országgyűlést összehívni elmulasztaná, ezt ő tenni köteleztetik.

Az országbíró elnöke a m. k. Cúriának általán s különösen a. nm. hétszemélyes táblának és tagja a n. m. m. k. helytartótanácsnak. [1])

Megemlítendőnek tartjuk e helyen, hogy az ausztriai korszak alatt egy országbíró királyi helytartóvá is neveztetett. I. Ferdinand 1531. jun. 29-kén ugyanis bethlenfalvi gróf Turzó Elek országbírót és Szalaházy Tamás egri püspök és k. főkorlátnokot távolléte idejére az ország ügyeinek a király képébeni igazgatásával bizta meg. [2]) Ugyancsak Turzó Elek Ferdinand által 1532 oct. 4-én k. helytartóvá neveztetett; [3])

---

[1]) Jakab országbiró Judex universorum civitatum Ludovici Regis cimét és tisztét viselé. Fejér C. D. IX. 5. 124. 210. 212. 213. 216. IX. 7. 191. 405. ll.

[2]) Ferdinandus ... Interim ... in nostra persona, nostraque auctoritate tum justitiae tum aliis istius Regni nostri rebus per absentiam nostram ad ministrandis : Reverendus .... Thomas ... et magnificus Comes Alexius Turzó de Bethlenfalva Judex Curiae nostrae cum aliis qnibusdam fidelibus nostris, non derogantes per hoc ceterorum Judicum et consiliarium nostrorum vel dignitati vel auctoritate. Czech kéziratáiban.

[3]) Ferdinandus ... Perspecta iam pridem et cognita fide, diligentia et rebus nostris tractandis solertia et integritate fidelis nostri magnifici Comitis Alexii Thurzó de Bethlenfalva Judicis Curiae nostrae Eundem in hanc absentia nostra prefecimus et constituimus eum in locumtenentem nostrum in predicto Regno nostro Hungariae conditionibus infrascriptis : Imprimis ut omnia illa auctoritate fungatur, qua praedecessorum nostrorum atque etiam tempore nostro ceteri locumtenentes ad tempus usi sunt constituti, videlicet:

Quod habeat facultatem administrandi justiciam etiam omnem appellationem.

Quod possit indicere conventum particularem necessitate requirente omnibus statibus pro commodo nostro et illius regni nostri.

Quod habeat auctoritatem mandandi omnibus confinia tenentibus et officialibus ceterisque fidelibus nostris in omni administratione.

Quod habeat ius conferendi personis dignis bona ad triginta duos colonos se extendentia, quae sive per notam infidelitatis, sive per defectum seminis aut alio quocumque modo ad collationem nostram legitimam spectarent.

Quod habeat ius conferendi beneficia ecclesiastica in omnibus ec-

Digitized by Google

és mint ilyen működött 1542. novemb. 13-ig, midőn a helytartói tisztről lemondott. [1]) —

Az országbírák, mint a nádorok, a Vice Judex Curiaen kivül — kiről alkalmilag már szólottunk — birtak még itélőmesterek vagy protonotáriusokkal, kiknek egyike — mint láttuk — őrizte a k. Cúria pecsétjét s kiadni szokta valószinüleg az országbírói okleveleket. A protonotáriusok azonban gyakran bíráskodnak is, sőt néha főnökük helyetteseiként („vicesgrentes") is működnek, [2]) Az országbíró jegyzője (Notarius) valószinüleg az itélőmesternek volt közvetlenül segédje és helyettese, mint ki a távollevő itélőmestert helyettesíté; s a jegyzőkből lettek igen gyakran a protonotáriusok. [3]) Azonban valamint az itélőmesterek úgy a jegyzők is megbízás és kiküldetés folytán önállóan is eljárhattak, mint például „István mester ő felsége Cúriájának jegyzője, Péter országbíró által különösen kiküldetve" [4]) volt. Végre megemlítjük még azt is, hogy az 1551: 16. tc. meghagyá az országbírónak, miként tekintettel a fölső vidék lakóira, vagy önmaga ott tartózkodjék, vagy pedig itélőmesterét válaszsza az azon vidéken állandó lakhelylyel bíró nagyobb birtokosok közöl. Megerősítve az 1609: 31. 1655: 23, 1681: 40. 1715: 19. ttcc. által. —

---

clesiis in quibus Praelati jus patronatus non habent exceptis tamen abbatiis et prepositturis minoribus.

Quod habeat facultatem et plenam auctoritatem omnibus resipiscentibus et ad obedientiam nostram redire volentibus nostra in persona gratiam faciendi. —

A bécsi cs.k. titkos levéltárban található fogalmazat szerint Czech kézirataiban.

[1]) A fölmentési oklevél Czech kézirataiban.

[2]) Fejér Cod. Dipl. VIII. 4. 289. IX. 1. 182. IX. 7. 303. lap.

[3]) Joannes de S. Salvatore 1390. Fejér C. D. X. 3. 103. lap.

[4]) Magister Stephanus Curiae suae Majestatis Notarius per ipsum Comitem Petrum de Curia Regia Majestatis ad id specialiter deputatus. Fejér C. D. X. 6. 287. l.

Digitized by Google

Valamint a monarchia kezdetén, úgy a későbbi időkben is birt a Judex Curiae és illetőleg a k. Cúria pecséttel és pedig csak egy hivatalos pecséttel. Evvel erősíté a Judex Curiae okleveleit, ezt nevezé saját pecsétjének (sigillum nostrum). [1]) Ezen pecsétet a Judex Curiae protonotariusa őrizte, valamint a nádorét is saját itélőmestere. Annak távollétében a Cúria pecsétje sem levén kezénél, mint a nádor ő is, magán pecsétjét használta. [2]) Amaz volt a hivatalos pecsét a „sigillum maius", ez meg „sigillum minus". [3])

Az országbíró fáradságáért, különösen midőn bírói tisztében járt el, mint a nádor, a felek által kárpótoltatott és illetőleg jutalmaztatott, valamint az általa elmarasztaltak birtokainak két harmada is őt illette. [4]) Az ausztriai korszak alatt: Nádasdi Tamás 1000 magyar forint fizetéssel birt [5]), mely 1546-ban 200 m. forinttal növeltetett; [6]) Ország Kristófnak 1567-ben 1500 f. évi fizetés utalványoztatott; [7]) és ezután Bátori Miklóstól kezdve Kohári Istvánig vagyis 1568-tól 1714-ig mind-

---

[1]) Fejér C. D. VIII. 4. 356. IX. 1. 152. ll.

[2]) U. o. IX. 2. 643.

[3]) U. o. VIII. 7- 124. IX. 7. 156.

[4]) 1538-ban Paulus Judex Curiae irja: „Juxta regni consuetudinem in tres partes divideret aequales (t. i. a lefoglalt birtokot) quarum duas nostris iudiciariis manibus pro iudicialibus gravaminibus ac dupplis eorum ac facto potentiali ipsorum nobilium, nobis veluti iudici cedentibus. Fejér C. D. VIII. 4. 363. l. 1377-ben Jakab Judex Curiae Miklóst hatalmaskodási büntény miatt összes javai elvesztésében elmarasztalván „in duabus partibus nostris in tertia vero parte partium adversarum manibus de volvendis" Fejér. C. D. X. 7. 395. X. 3. 90. 1388. év. — Ellenben 1383-ban Miklós Judex Curiae Istvánt proclamáltatja. Si venerit et sua instrumenta exhibuerit ac de dictis iudiciis de tota 25 marcam facientibus nobis et parte adversae satisfacerit, bene. Fejér C. D. X. 1. 131. IX. 7. 14. l.

Bél Mátyás irja: „Salarium eiusfuisse olim 1500 florenorum argenti cusi, salis 500 veterae optimaeque schedae docent. De Archiofficiis. XIII. §. 27. l.

[5]) Kamarai levéltár f. 16. n. 1.

[6]) U. o. Lib. Resolutionum. 11. f. 162.

[7]) U. o. Lib. Resol. 13. f. 181.

Digitized by Google

egyik országbíró évenkint csak 1200 m. forintot kapott. [1]) De Szentiványi Ferencnek 1802-ben 14000 f. rendeltetett, [2]) hasonlóképen 1806-ban Ürményi Józsefnek [3]) és 1839-ben Majláth Györgynek is; az utóbbinak még 6000 f. pótlékkál. [4]) —

Az tudva levő dolog, hogy 1849-ben a magyar alkotmánynyal az országbírói hivatal is eltöröltetett, illetőleg annak működése megszüntettetett; azonban az octóber 20-án gróf Apponyi Györgyhöz intézett cs. kézirat által annak személyében visszaállíttatott; vajjon azonban hatáskörének teljes visszaadása vagy megszorításával, meghatározni nem tudjuk. Valószinűbbnek tartjuk az utóbbi föltevést; mely esetben azonban ezen rendelkezésnek jelleme is csak ideiglenesnek tartható, valamint a jelen helyzetnek általán nem jósolhat a még kétségbe nem esettt hazafi tartósságot.

Tartósságot, melyet állami létünknek a régi viszonyoknak részben visszaállítása, részben pedig a a kor és nem ignorálható viszonyok követelte módosítása által csak a fejedelem és az arra hivatott közeg a nemzet törvényes képviseletének összhangzó együttmunkálása adhat.

---

[4]) U. O. Lib. Resol. 15. f. 112. 31. f. 56. Canc. könyv. 15. k. L. R. 71. f. 131. C. k. 25. k. L. R. 75. f. 23. 77. f. 90. 77. f. 102.

[1]) L. R. 4. u. o.

[2]) R. 284. 66. sz. u. o.

[3]) U. o.

Jegyzet. Az országbirói hivatal betöltési módjára vonatkozólag röviden csak azt jegyezzük meg, hogy az már a monarchia kezdetén is kizárólag a királytól függött. Ezen függetlenséget némileg korlátolá ugyan az 1291: 9. tc. megigérvén a király, hogy valamint a nádort, tárnokot, ugy az országbírót is a rendek tanácsából fogja választani; ez azonban mint Fejér helyesen megjegyzi „usu invaluit nunquam." (C. D. X. 6. 14. l.) Későbbi törvénycikkek eziránt mit sem határoztak, mit sem változtattak,

Digitized by Google

minélfogva a rendek maguknak az országbiró választásába befolyást soha sem igényeltek, soha sem követeltek. És a fölső-magyarországi rendek az 1609 : 31. tcben „csak supplicant ut officium Judicis Curiae sua Majestas in partibus illis habitanti benemeritae personae conferre dignetur."

S ennélfogva az országbíró választását s illetőleg kinevezését és következőleg hivatalától megfosztását is, a király mindenkor korlátlanul eszközlé napjainkig.

Digitized by Google

FÜGGELÉK.

I.

Magyarország nádorai és k. helytartóinak korrendileg szerkesztett névsora. *)

1. Az Árpádi korszak alatt.

(1000. september közepétől 1301. január 14-ig.)

1023 Aba Samuel.
1038—1041. Aba Samuel.
1055 Az év első felében — 1057. jun. 4. Zache nádor (Comes palatii.)
1064 körül Ottó (Atha) nador, 1061-ben somogyi főispán.
1071 vagy 1072. Rodowan, Bugár fia nádor.
1075. Gyula (I.) nádor.
1091. Péter (I.) nádor.
1093. és 1094. körül Gyula (II.) nádor. Előbb országbíró.
1100. és 1106 között Pál (I.) nádor.
1108. május 25. — 1116 május 13. körül. János (I.) Oroz fia, nádor.

*) Szükségesnek tartjuk a nádorok ezen Czech kézirataiból összeállított névsorát azon okból közölni, mert az eddig közölt névsorok rendkivül hiányosak és tökéletlenek.

Digitized by Google

1125. Lampert (I.) László k. sógora, nádor.
1121—1135. május vagy sept. Pál (II.) nádor és bácsi főispán.
1136—1140. Fancsal (Fonsol, Fanchal) nádor.
1145—1152. Bélus vezér Uroz szerb fejedelem fia, nádor és bán.
1155. febr. 19. Gereon (Gerzon) nádor.
1156. marc. 22. és 1158. között Bélus vezér, nádor és bán.
1162. Heder (Heydricus) III. István k. nádora.
1163. jan. 1. — febr. 11. Tamás (I.) IV. István nádora.
1165—1172. Ompud (Ampudinus) nádor és csanádi főispán.
1173—1183. Farkas (Farkasius) nádor.
1184. Dienes (I.) nádor, előbb főasztalnok; tengerparti bán, bácsi főispán.
1185 –1186. Tamás (II.) nádor, somogyi és fejérmegyei főispán.
1188—1195. Mok (Mogj, Moege, Moch, Mochu) nádor és bácsi főispán.
1197—1198. Izsó (Esau) nádor és bácsi főispán.
1199. Mok (Mog) nádor és bácsi főispán.
1199—1202. apr. előtt Mika (Mycha, Mike) nádor, bácsi és bihari főispán.
1202. másodfelében — 1204. Benedek nádor és bihari főispán.
1205. aug. 1. Miklós (I.) nádor, abaujvári és nyitrai főispán.
1206. Mok (Mogho, Mog) nádor és bihari főispán.
1207—1209. jun. előtt István vagy Chepán István fia, nádor, pozsonyi és bácsi főispán.
1209. másodfelében — 1212. jun. előtt Pót nádor és mosonyi főispán.
1212. másodfelében — 1213. sept. 28. után Bánk nádor, kői, bihari és pozsonyi főispán.
1213. utolsó negyedében — 1215. elején Miklós (II.) nádor, csanádi és bodrogi főispán.

Digitized by Google

1215—1218. másodfelében Gyula (III.) nádor és vasmegyei főispán.
1218. másodfelében — 1222. elején Miklós (III.) nádor és soproni főispán.
1222 közepén Detre (I.) nádor.
1222 vége felé — 1229. Gyula (III.) nádor és bodrogi főispán.
1227—1228. május után Dienes (II.) nádor.
1228. másodfelében — 1231. május 9. Moys nádor és bihari főispán.
1231 másodfelében — 1235. sept. 30. után. Dienes (II.) nádor.
1235 másodfelében — 1141. marc. 12. Dienes (III.) nádor és szolnoki főispán.
1242. marc. 18. — május 10. Arnót nádor és somogyi főispán.
1242. nov. 16. — 1244. nov. 24. László nádor és somogyi főispán.
1245. april 11. —1246. jan. 10. Dienes (III.) nádor és somogyi főispán.
1246—1247. jun. 2. István (II.) nádor és somogyi főispán.
1248. május 1. Dienes (III.) nádor és pozsonyi főispán.
1249. Miklós (IV.) nádor.
1249. febr. 9. — 1252. marc. 13. Lóránt (II.) nádor és pozsonyi főispán.
1252. sept. előtt Dienes (III.) nádor.
1253. marc. 12. — 1258. Lóránt (I.) nádor és pozsonyi főispán.
1258—1259. Tamás (II.) nádor.
1260—1262. Henrik (I.) németujvári gróf, nádor, pozsonyi főispán.
1263. május 3. Dienes (IV.) István ifjabb király nádora és bácsi főispán.
1265. octób. 6. Lórant (I.) nádor és pozsonyi főispán.
1166. Henrik (I.) nádor.
1266. Domokos (I.) nádor, bácsi és szebeni főispán.

Digitized by Google

1267. Dienes (IV.) nádor.
1267. septemb. körül — 1270. május 10. Lőrinc (I.) nádor, somogyi főispán.
1270. május 13. — 1272. junius 16. Moys (II.) nádor, soproni főispán; kunok bírája.
1272. julius — novemb. 27. Lőrinc (I.) nádor, soproni főispán, kunok bírája.
1272. dec. 1. — 1273. marc. 20. Lóránt (I. Rolandus) nádor, macsói bán, kunok bírája.
1273. május 12. — május. 28. Lőrinc (I.) nádor, kunok bírája, soproni és baranyai főispán.
1273. jun. 24. — sept. 27. Lóránt (I.) nádor, mácsói bán, kunok bírája.
1273. dec. 19. — 1274. sept. 8. Dienes (V.) nádor, oklicsi főispán, kunok bírája
1274. sept. 30. — 1275. julius 11. Lóránt (I.) nádor kunok bírája.
1275. julius 11. — septemb. 27. Miklós (IV.) nádor sopronyi főispány kunok bírája.
1275. dec. 2. — 1276. marc. 29. Péter (II.) nádor, somogyi főispán, kunok bírája.
1276. aug. 9. — 1277. vége felé Miklós (IV.) nádor, sopronyi főispán, kunok bírája.
1277. vége felé Dienes (V.) nádor, somogyi főispán, kunok bírája.
1278. julius 29. — 1278. oct. 29. — Péter (II.) nádor.
1279. sept. után Máté (I.) nádor, soproni, somogyi, baranyai főispán, k. b.
1280—1281. junius Finta nádor sopronyi és somogyi f. i.
1281. junius után János (II.) nádor.
1283. april 15. Máté (I.) nádor.
1283. aug. 21. Ránód (Rainaldus) nádor.
1283. másik fele — 1284. aug. 20. Miklós (V.) nádor és pozsonyi főispán.
1284. novemb. 26. István (II.) nádor.
1285. első negyedében Omode nádor és mosonyi főispán.

Digitized by Google

1285. junius 16. — 1286. julius 29. Miklós (V.) nádor.
1286. octóber 23. Mokanus nádor sopronyi, mosonyi, somogyi f.
1287. marc. 2. — junius, 8. Miklós (V.) nádor.
1287. junius 8. János (II.) nádor.
1288. Péter (II.) nádor.
1288. aug. 1. János (II.) nádor.
1289. május 8. — sept. 8. Miklós (V.) nádor.
1290. első felében Omode nádor.
1290. julius Mizse nádor.
1290. augustus Omode nádor.
1290. august. után Renold nádor.
1291. Omode nádor.
1291. febr. 22. — octób. 9. Miklós (V.) nádor.
1291. octób. 13. Péter (II.) nádor.
1292. és 1293. Miklós (V.) és Omode nádorok.
1294. augustus előtt — 1295. junius 6. Miklós (V.) nádor.
1295. novemb. 15. Omode dunáninneni nádor.
1296. elején Miklós (V.) nádor.
1296. február 14. julius 1. Omode nádor.
1296. második felében Máté (II.) nádor, pozsonyi f. i. k. b.
1297. Omode nádor.
1297. aug. 6. előtt — dec. 9. Máté (II.) nádor.
1297. vége felé Miklós (V.) nádor.
1298. aug. után Omode nádor.
1299. május 2. Opor nádor.
1299. junius 15. Lóránt (II.) nádor.
1299 julius 17. — juli 23. Omode nádor.
1290. julius 29. Lóránt (II.) dunántúli nádor. Opor dunáninneni nádor.
1299. másod félben Lóránt (II.) nádor.
1300. febr. 19. előtt — aug. 1. Omode nádor, zalai és korkói f. i. k. b.

2. *A vegyes korszak alatt.*

(1301. január 14-étől — 1526. aug. 29-ig.)

1302. marc. 1. Máté (II.) Vencel k. nádora.
1302. april 25. — aug. 1. János (II.) Vencel k. nádora.
1302. dec. 4. István (III.) Vencel k. nádora.

) Omodé)
1303. febr. 26.) Lóránt (II.)) Róbert Károly nádorai.

1303. május 3. István (III.) nádor.
1303. dec. 6—1304 april 12. János (II.) nádor.
1304. máj. 2. István (III.) nádor.

) Omode)
1304. aug. 24.) Lóránt) Róbert Károly nádorai.
) Opor)

1305. septemb. — 1396. febr. 7. Kopoz Róbert K. később Ottó k. nádora.
1306. marc. 24. János (II.) Ottó k. nádora.
1307. febr. 12. Omode Rób. K. nádora, szepesi főispán.
1307. marcius 4. Kopoz Ottó k. nádora.

) Omode)
1307. jun.) Lóránt (II.)) Róbert K. nádorai.
) Opor)

1307. aug. 14. Máté (II.) nádor.

) Kopoz)
1307. sept. 3. —) Omode) Róbert Károly nadorai.
oct. 10.) István (III.))
) Lóránt)

1308. marc. 29. Máté (II.) nádor.
1308. sept. 15. Kopoz R. Károly nádora, szatmári f. i. k. b.
1308. nov. 10. Máté (II.) nádor.

) Omode)
1308. nov. 29.) Kopoz) R. Károly nádorai.
) Máté (II.))

Digitized by Google

1309. január 1. Kopoz nádor.
1309. május 8. —) Máté) nádorok.
junius 15.) Omode)
1309. junius másodfelében Máté (II.) nádor.
1309. aug. 5. — 1310. sept. 15. Omode nádor és szepesi főispán.
1310. nov. 8. Kopoz nádor.
1311. első felében Omode nádor.
1312. decemb. Domonkos (II.) nádor.
1313. julius 20. Kopoz nádor.
1313. aug. 15. István (III.) nádor.
1313. novemb. 5. Kopoz nádor.
1315. István (III.) nádor.
1315. aug. 1. — 1318. marc. 12. Domonkos (II.) nádor k. b.
1318. nov. 11. — 1319. jun. 14. Máté (II.) nádor.
1320. aug. 27. Domonkos (II.) nádor.
1321. Druget Fülöp nádor, szepesi, abaujvári f. i. k. b.
1322. jan. 4. — aug. 17. Dózsa (Dousa, Dausa) nádor, szolnoki és szatmári f. i.
1322. dec. 18. — 1327. máj. 19. Druget Fülöp nádor.
1327. aug. 1. — 1328. sept. 21. Nincs nádor.
1328. octób. 31. — 1333. máj. 6. Druget János (II.) nádor, Somogy, Tolna, Bács, Fejér, Zemplén és Ung f. i.
1334. junius 2. — 1342. julius 21. Druget Vilmos nádor, szepesi, sárosi és abaujvári f. i. k. b.
1342. sept. 15. előtt — 1356. január végnapjaig. Miklós (VI.) nádor és k. b.
1356. sept. 2. — marc. 21. Nincs nádor.
1356. apr. 6. — 1367. april. 24. Kont Miklós (VII.) nádor k. b.
1367. május 1. — 1372. sept. 15. után. László (II.) opolyiai herceg, nádor k. b. ozsoni f. i.
1372. octób. 6. előtt — 1375. april 31. Simonytornyai Imre (II.) nádor és k. b.

Digitized by Google

1375. máj. 1. Nincs nádor.
1376. jan. 26. — 1385. sept. másod felében. Gara Miklós (VIII.) nádor pozsonyi f. i. k. b.
1385. octób. 6. — 1387. april első napjai. Szécsi Miklós (IX.) nádor és k. b.
1387. april 8. előtt — 1392. novemb. eleje Cáktornyai István (IV.) nádor, k. b. k. főlovászmester.
1392. nov. 11. 12. Nincs nádor.
1392. nov. 24. — 1397. april másod felében Ilsvai Lökös nádor k. b. fejérmegyei f. i.
1397. május 4. — 1402. septemb. közepén. Bebek Detre (II.) nádor, fejérmegyei f. i. k. b.
1402. sept. 21. — 1433. nov. vége. Garai Miklós (XI.) nádor k. b.
1434. jan. 17. Nincs nádor.
1434. febr. 22. — novemb 3. Palóczi György esztergomi érsek királyi és nádori helytartó.
1435. febr. 8. Nincs nádor.
1435. marc. 8. — 1437. febr. 11. Palóczi Máté (III.) nádor k. b.
1437. febr. másodfelében Palóczi György esztergomi érsek nádori helytartó.
1437. marc. 7. — 1447. aug. vége. Hédervári Lőrinc (II.) nádor k. b.
1447. sept. 15. — 1458. julius 23. Gara László (III.) nádor k. b.
1458. jul. 27. — 1484. nov. 11. Gúthi Országh Mihály nádor k. b.
1485. Nincs nádor.
1486. január közepén — 1487. sept. 7. Zápolyai Imre (III.) nádor k. b.
1487. dec. 5. — 1491. Dóczi Orbán egri püspök nádori helytartó.
1492. marc. 29. — 1499. dec. 25. Zápolyai István (V.) nádor k. b.
1500. april. 24. — 1503. elején Wingarti Geréb Péter (III.) nádor k. b.

Digitized by Google

1503. nov. 6. előtt — 1505. febr. 5. Ráskai Balázs tárnok, nádori helytartó.
1504. april 24. — 1519. febr. 5. Perényi Imre (IV.) nádor, k. b. abauji f. i.
1519. febr. 17. — 1523. máj. elején Bátori István (VI.) nádor, k. b. szabolcsi és szatmári f. i.
1523. julius 20. — nov. 16. Nincs nádor.
1524. sept. 8. — 1525. jul. 4. Bátori István (VI.) nádor.
1525. jul. 5. — 1526. april 28. Verbőci István (VII.) választott nádor, k. b.
1526. april 28. Bátori István (VI.) nádor.

---

3. *Az ausztriai korszak alatt.*

(1526. aug. 30-tól — 1848-ig.)

1526. sept. elején — 1530. máj. 8-án. Bátori István (VI.) Ferdinand k. nádora.
1530. máj. végefelé — 1533. marcius alsólindvai Bánfy János (IV.) János k. nádora k. b.
1532. junius 29. – 1542. nov. 23. gróf Turzó Elek országbíró és Szalaházi Tamás egri püspök Ferdinand k. helytartói.
1536. január 29. — 1540. marc. közepe. Martonosi gróf Pöstyényi Gergely János k. országbírája és helytartója.
1542. nov. 26. — 1553. octób. 31. Révai Ferenc turóczi főispán, nádori helytartó.
1542. dec. 30. — 1549. oct. 12. Várdai Pál esztergomi érsek k. helytartó.
1550. april 12. — 1554. febr. 20. Ujlaki Ferenc győri püspök k. helytartó.
1554. april 15. — 1562. jun. 2. gróf Nádasdi Tamás (III.) nádor.
1562. sept. 25. — 1568. jan. 14. Oláh Miklós esztergomi érsek k. helytartó.

Digitized by Google

1562. sept. 25. — 1572. martius. Mérei Mihál k. tanácsos, nádori helytartó.
1568. april. 9. — 1572. april. Bornemissza Pál erdélyi püspök, k. helytartó.
1572. april — 1581. február. Szentmihályi Czobor Imre k. tanácsos. nádori helytartó.
1572. jun. 24. — 1573. julius 31. Verancz Antal esztergomi érsek, k. helytartó.
1573. sept. 1. — 1506. február 4. Rádéczi István egri püspök, k. helytartó.
1582. jan. 19. — 1608. jun. 4. Istvánfy Miklós nádori helytartó.
1586. sept. 24. — 1587. január. 31. Draskovich György kalocsai érsek k. helytartó.
1587. aug. 13. — 1595. nov. 21. Fejérkövi István nyitrai püspök, k. helytartó, később esztergomi érsek.
1597. jun. 2. — 1601. sept. 16. Kutasi Janos kalocsai érsek, k. helytartó, később esztergomi érsek.
1602. febr. 8 — 1605. oct. 3. Hetési Pethe Marton kalocsai érsek, k. helytartó.
1606. marc. 21. — jun. 23. Mátyás főherceg, kormányzó.
1607. julius 4. — 1608. jan. 29. Forgács Ferenc nyitrai püspök, k. helytartó, később esztergomi érsek.
1608. marc. 28. — máj. 16. Mátyás főherceg, kormányzó.
1608. nov. 20. — 1609. máj. 5. Illésházy István (V.) nádor k. helytartó.
1609. dec. 10. — 1617. marc. 8. bethlenfalvi gr. Turzó György (I.) nádor, k. h.
1618. maj. 15. — 1621. jun. 20. gr. Forgách Zsigmond (I.) nádor, k. h.
1622. máj. 16. — 1625. máj. 1. bethlenfalvi gr. Turzó Szaniszló (I.) nádor, k. h.

Digitized by Google

1625. nov. 22. — 1645. nov. 7. galanthai gr. Eszterházy Miklós (X.) nádor, k. h.
1646. sept. 25. — 1648. aug. 6. trakostyányi gr. Draskovich János. (I.) nádor, k. h.
1649.—1654. febr. erdődi gr. Pálfy Pál (II.) nádor, kir. h.
1655. marc. 15. — 1667. marc. 28. hadadi gr. Veselényi Ferenc (I.) nádor. k. h.
1667—1670. gr. Nádasdy Ferenc országbíróa nádori hivatal üresedése alatt k. h.
1670. oct. 18 — 1681. jun. 13. Szelepcsényi György primás k. h.
1681. jun. 13. 1713. marc. 24. galanthai hg. Eszterházy Pál (III.) nádor, k. h.
1714. octob. 14. — 1732. marc. 20. erdődy gr. Pálfy Miklós (XI.) nádor, k. h.
1732. apr. 5. — 1741. jun. 20. Ferenc lotharingiai hg. k. h.
1741. jun. 22. — 1751. marc. 24. erdődi gr. Pálfy János (VII.) nádor k. h.
1751 maj. 11. -- 1765 octob. 26. gróf Battyányi Lajos (I.) nádor. k. h.
1765. dec. 24. — 1781. Albert szász hg. k. h.
1784.—1790. nov. 13. Nincs nádor
1790. nov. 14. — 1795. jul. 12. Sándor Lipót (I.) ausztriai fhg. nádor, k. h.
1796. nov. 12. — 1847. jan. 13. József (I.) ausztriai fhg, nádor, k. h.
1847. jan. 15. — 1848. István (VI) ausztriai fhg, nádor, k. h.

Digitized by Google

II.

Magyarország országbíráinak korrendileg szerkesztetett névsora.

1. Az Árpádi korszak alatt.

1000. és 1038. között Kujár szent István udvari ispánja.
1038—1047. Cuntius udvari ispán.
1048—1854. Geron (I.) „
1055—1062. Kupán „
1063—1069. Broccha „
1070—1080. Pettus „
1081—1085. Elaus „
1086—1092. Gyula (I.) „
1093—1113. Simon (I) „
1114—1131. Saar „
1131—1136. Bucanus „ és bihari ispán.
1137—1139. György (I.) „
1139—1141. Gyula (II.) „
1142—1145. Rénald „
1146—1147. Cadrius „
1148—1149. Geron (II.) „
1150—1154. Henrik. (I.) „
1158—1160. Gereon (III.) „
1161—1163. Gábor (I.) „
1164—1172. Lőrinc (I) „
1173—1181. Péter (II.) „

Digitized by Google

1182—1184. Charena „ udvari ispán.
1185—1187. Mogh (I.) „
1187—1189. Micha (I.) „
1190—1193. Domonkos (I.) „ és bodrogi ispán.
1194—1197. Esau „ és csanádi ispán.
1198—1200. Egyed (I.) „
1201—1203. Achilles (I.) „ és kevei ispán.
1203—1205. Gyula (III.) „ és csanádi ispán.
1205—1206. Smaragd (I.) „ és zonuki ispán.
1207. Marcell (I.) „ és csanádi ispán.
1207—1210. Miklós (I.) „ és kevei ispán.
1211—1212. Marcell (II.) „ és kevái ispán.
1212 Gyula. (IV.) „ és bácsi ispán.
1213—1214. Márton (I.) „ és csanádi ispán.
1215—1217. Lindvai Ochuz „ és fehérvári ispán.
1218—1221. Gyula (V.) „ és kevei ispán.
1221. Bank „ és fehérvári ispán.
1222—1224. Rozgoni Bothez „ és békősi ispán.
1224—1230. László. (I.) „ és nyitrai és békési ispán.
1231—1232. Benedek (I.) „ és bácsi ispán.
1233—1234. Pápuch Demeter (I.) és bácsi ispán.
1234—1235. László (II.) „ és bácsi ispán.
1236—1239. Gyula (VI.) „ csanádi ispán.
1239—1242. Endre (I.) „ pozsonyi ispán.
1242—1244. Demeter (II.). „ fehérvári és mosonyi ispán.
1245—1248. Guthkeled István (I.) „ nyitrai ispán.
1243—1252. Pál (I.) „ csanádi és zalai ispán.
1253—1156. Marczali Henrik (II.) sümegi ispán.
1256—1262. Róland (I.) „ és valkói ispán.
1262—1266. Hedervári Lőrinc (II.) „ és mosonyi ispán.
(1263—1264. Baas, István ifjabb király udvari ispánja és gömöri ispán. — 1266. Benedek.)

Digitized by Google

1267—1269. Ernő (I.) Ákos nemzetségéből udvari ispán és vasmegyei ispán.
(1263. Dénes Béla herceg udvari ispánja)
1270—1272. Hédervári Miklós (II.) „ és sümegi ispán.
1272 Sándor (I.) „
1273 Máté (I) Csák nemzetségéből „
1273. László (III.) „
1274. Frangepán Miklós (III.) „
1274. Irén (II.) Ákus nemz. „ és szatmári ispán.
1275. Ugrin (I.) Chak nemz. „
1175. Tamás (I.) „ és pozsonyi ispán.
1275. Miklós (V.) „
1276. Mózes (II.) „ és sümegi ispán.
1278. Gyula (VI.) Rátolth nemz. „
1278—1250. István (II.) Gúthkeled nemz. „ és mosonyi ispán.
1280—1281. Péter (III.) „
1282—1283. Rubinus (I.) „
1234—1289. Demeter (III.) „ és zólyomi ispán.
1287—1289. Dénes (II.) „
1290—1292. Tamás (II.) „ és nyitrai ispán.
1293—1295. Endre (II.) „ és nyitrai ispán.
1295—1297. Opor „
1299—1293—1303. István (III.) Ákos nemz. „ és sárosi ispán.

---

2. *A vegyes házi korszak alatt.*

1304—1311. Ujlaki Ugrin (II.) chák nemz. országbíró szeremi főispán.
1311—1313. Lindvai Chák János (I.) „
1313—1324. Lambert (I.) Huntpáznán nemz. „ csanádi „
1325—1328. Sándor (II.) „ vasmegyei „

Digitized by Google

1328—1349. Nagymártoni Pál (II.) országbíró.
1349—1353. Széchi Tamás (II.) „ kevei és turóci főispán.
1354—1355. Drugeth Miklós (V.) „
1255—1358. Széchi Miklós (VI.) „ turóci „
1358—1360. Ujlaki Miklós „ szerémi „
1360—1369. Pelsőczi Bubek István (IV.) „ gömöri. „
1369—1372. Széchi Miklós (VI.) „ turóci „
1372. Szepesi Jakab (I.) „
1372—1393. Czudar Péter (IV.) „ trencséni, zólyomi és sárosi f. i.
1373—1330. Szepesi Jakab (I.) „
1380—1384. Széchi Miklós „ (VI.) „ túróczi „
1384—1385. Tamás (IV.) „ szentgyörgyi és bazini gróf.
1385—1386. Kapol János (II.) „
1386—1392. Pelsőczi Bubek Imre (II.) „ liptói főispán.
1392—1395. Kapol János (II.) „
1395. Széchi Simon (II.) „
1395—1397. Pásztói János (III.) „
1397—1408. Széchi Frank (I.) „
1408—1414. Rozgonyi Simon (III.) „ sárosi „
1414—1423. Perényi Péter (IV.) „ zempléni „
1423—1425. Kompolthi István (V.) „
1425—1434. Palóczi Máté (I.) „ beregi „
1435—1439. Bátori István (VI.) „ szatmári és szabolcsi „
1439—1440. Korog János (IV.) „
1440—1446. Rozgonyi György (II.) „ pozsonyi „
1446—1470. Palóczi László (IV.) „
1470—1471. Rozgonyi János (V.) „

Digitized by Google

1471—1493. Bátori Ist. (VII.) országbíró.
1493—1494. Kinisi Pál. (III.) „ temesi főispán
1494—1500. Geréb Péter (V.) „
1500—1517. Péter (VI,) „ sz. györgyi és bazini gróf, erdélyi vajda.
1518—1524. Ujlaki Lőrinc (III.)„ herceg.
1524—1525. Ákosházi Sárkány Ambrus (I.) „ zalai főispán.
1522—1526. Dragfi János (VI.)„ közép-szolnoki és krasznai főispán.

---

3. Az ausztriai korszak alatt.

1527. nov. 9. — 1543. jan. 25. Betlenfalvi Turzó Elek (I.) országbíró.
(1530—1539. Martonosi Pősthenyi György Zápolya János országbírája.)
1543—1554. Nádasdi Tamás (V.) országbíró.
1554. jun. 1.— 1566. nov. Bátori Endre (III.) „ liptói főispán.
1566. nov. 20. — 1567. jun. Perényi Gábor (II.) „ abauji „
1567. jul. 29. — oct. 18. Ország Kristóf „ nógrádi „
1567—1568. febr. Bánfi István (VIII.) „ zalai „
1568. marc. 3. — 1584. dec. Bátori Miklós (VIII.) „ szatmári, szabolcsi és sümegi „
1585—1586. sept. 15. Nincs országbíró.
1586. sept. 16. — 1605. jul. 25. Bátori István. (IX.) „ szatmári és szabolcsi „
1606. jul. 15. — 1608. Forgách Zsigmond (I.) „ nógrádi „
1608. dec. 1. —1609. Druget Bá-

Digitized by Google

lint (I.) országbíró, zempléni és marmarosi főispán.

1610. jan. 14. — 1618. Forgách Zsigmond (I.) „ nógrádi főispán.

1618. jul. 2, — 1622. Druget György (III.) „ zempléni és ungi főispán.

1622. aug. 4. 1625. Eszterházi Miklós (IX.) „ zólyomi és beregi ispán.

1625. nov. 29. — 1631. junius 20. Alagi Menyhért (I.) országbiró, zempléni főispán.

1631. jul. 24. — 1636. marc. Rákóczi Pál (IV.) „ tornai és sárosi főispán.

1636. apr. 29. — 1645. Druget János (VII.) „ zempléni és ungi főispán.

1646. febr. 6. — 1649. Pálfy Pál (V.) „ pozsonyi főispán.

1649. octóber 23. — 1655. Csáki László (V.) „ zólyomi és komáromi főispán.

1655. jun. 29. — 1670. Nádasdi Ferenc (II.) „vasmegyei főispán.

1670. oct. 18. — 1681. jun. Forgách Ádám (I.) „ nógrádi és borsodi főispán.

1681. dec. 27. — 1687. Draskovich Miklós (X.) „

1687. apr. 22. — 1700. jan. Csáki István (X.) „ szepesi főispán.

1700. marc. 13. — 1703. september Battyányi Ádám (II.) „ vasmegyei „

1704 — 1713. január Erdődi György (IV.) „

Digitized by Google

1713. jan. 6. — 1714. Pálfy Miklós (XI.) országbiró pozsonyi főispán.
1714. oct. 15. — 1731. marcius 29. Kohári István (XI.) „ honti „
1731. oct. 5. — 1741. jun. 22. Pálfy János (VIII.) „ pozsonyi „
1741. jun. 22. — 1748. Eszterházi József (I.) „ komáromi „
1748. máj. 13. — 1759. Erdődi György (V.) „ varasdi és barsi főispán.
1759. aug. 21. — 1765. Illésházy József (II.) „ liptói és trencséni főispán.
1765. apr. 27. — 1773. Pálfy Miklós (XII.) „ pozsonyi főispán.
1773. febr. 15. — 1783. aug. 14. Fekete György (VI.) „ aradi „
1783. aug. 14. — 1786. decem. 11. Csáki János (IX.) „ szepesí „
1786. dec. 21. — 1787. decemb. 17. Niczky Kristóf (II.) „ tornai „
1787. dec. 17. — 1788. decemb. 17. Nincs országbiró.
1788. dec. 18. — 1795. jul. 21. Zichi Károly (I.) „ győri főispány.
1795. jul. 20. — 1802. apr. 15. Vég Péter (VII.) „ baranyai „
1802. april 16. — 1806. sept. 18. Szentiványi Ferenc (III.) „ sárosi „
1806. sept. 18. — 1825. marc. 18. Ürményi József (III.) „ fehérmegyei „
1825. marc. 18. — 1827. február 27. Brunszvik József (IV.) „
1828. jan. 2. — 1839. Cziráki Antal (I.) „

Digitized by Google

7839—1848. **Majláth György** (VII.) országbíró.
1848—1860. Nincs országbiró.
1860. octób. 20. — 1863. apr. 18. gr. **Apponyi György** (VIII.) „
1863. apr. 18. gr. **Andrásy György** (IX.) „

Digitized by Google

Digitized by Google

TARTALOM.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Pfeifer Ferdinánd

nemzeti könyvkereskedésében Pesten,

Szervitatér sarkán, a „fehér hajó"-val szemben megjelentek továbbá:

Frankl Vilmos, A magyar nemzet müveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában, és a kereszténység behozatalának története. A magy. tud. Akademia történettudományi osztályának jutalmával koszorúzott pályamü. Ára 2 fl.

Montalembert, magyar Szent Erzsébet története. A francia eredetiből forditotta a pesti növendékpapság magyaregyház irodalmi iskolája. Ára.

Jászay P. a magyar nemzet napjai, a legrégibb időtől az arany bulláig. Ára 4 fl. 20 kr.

Gr. Teleki J. Hunyadiak kora Magyarországon I. — V. X. XI. XII. kötet; mindegyik köt. ára 3 fl. 50 kr.

Napló jegyzések. Inczédi Pál, Késmárki névtelen, Szakál F. és Vizaknai Briccius Gy. naplója 1660—1718. Kiadják: Szabó K. és Szilágyi S. Ára 1 fl. —

Rejtelmes levelek I. Rákóczy György korából megfejtette és közli: Dr. Ötvös Ágoston. Ára. 1 fl. 40 kr.

Szilágyi S., a Rákóczy család a XVII-ik században s a XVIII-ik elején. Ára. 40 kr.

Récsi E. Magyarország közjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fennállott Ára. 3 fl. 40 kr.

Magyar királyok arczképcsarnoka. Első lap: **Árpádházi királyok,** 23 arczkép. Kőre rajzolta Maszák H. Ára. 4 ft. — Második lap: **Vegyes házakbóli királyok.** 13 arczkép. Kőre rajzolta Szemlér M. Ára 4 ft.

Szent István előtti **magyar fejedelmek és vezérek.** Kőre Rajzolta Grimm R. Ára. 4 fl.

A Rákóczi család. 9 arczkép, kőre rajzolta Szemlér Mihály. Ára. 2 fl.

A magyar szabadság vértanui 1671-ben. 5 arczkép, kőre rajzolta Grimm R. Ára 2 fl. —

A Hunyadi család. 7 arczkép, köre rajzolta Grimm R. Ára. 2 fl.

Sárváry Béla, történelmi viszhangok élet, jellem és korrajzokban; 4 arczképpel, Ára 2 fl.

☞ **Kiegészités Petőfi Sándor összes müveihez!**

PETŐFI SÁNDOR VEGYES MÜVEI.

1838—1849. kiadta Gyulai P. 3 vastag kötet.

Ára 4 fl. 50 kr.

Finom angol vászonkötésben is kapható.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1863

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google